

UNIVERZITET U SARAJEVU
EKONOMSKI FAKULTET

ZAVRŠNI RAD
**ANALIZA FINANSIJSKE PISMENOSTI MEĐU STUDENTIMA U
BOSNI I HERCEGOVINI**

Sarajevo, septembar 2024.

AZRA POROVIĆ

U skladu sa članom 54. Pravila studiranja za I, II ciklus studija, integrisani, stručni i specijalistički studij na Univerzitetu u Sarajevu, daje se

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Azra Porović, studentica drugog (II) ciklusa studija, broj index-a 5326-74956 na programu Menadžment, smjer Finansijski menadžment i bankarstvo, izjavljujem da sam završni rad na temu:

ANALIZA FINANSIJSKE PISMENOSTI MEĐU STUDENTIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

pod mentorstvom prof. dr. Azre Zaimović izradila samostalno i da se zasniva na rezultatima mog vlastitog istraživanja. Rad ne sadrži prethodno objavljene ili neobjavljene materijale drugih autora, osim onih koji su priznati navođenjem literature i drugih izvora informacija uključujući i alate umjetne inteligencije.

Ovom izjavom potvrđujem da sam za potrebe arhiviranja predala elektronsku verziju rada koja je istovjetna štampanoj verziji završnog rada.

Dozvoljavam objavu ličnih podataka vezanih za završetak studija (ime, prezime, datum i mjesto rođenja, datum odbrane rada, naslov rada) na web stranici i u publikacijama Univerziteta u Sarajevu i Ekonomskog fakulteta.

U skladu sa članom 34. 45. i 46. Zakona o autorskom i srodnim pravima (Službeni glasnik BiH, 63/10) dozvoljavam da gore navedeni završni rad bude trajno pohranjen u Institucionalnom repozitoriju Univerziteta u Sarajevu i Ekonomskog fakulteta i da javno bude dostupan svima.

Sarajevo, 15.8.2024.

Potpis studentice: Azra Porović

SAŽETAK

Ovaj rad pruža sveobuhvatan pregled dosadašnje literature o finansijskoj pismenosti, s posebnim fokusom na studente. U okviru istraživanja, koje je prvo ove vrste u Bosni i Hercegovini sprovedenom na studentima svih ciklusa, analiziran je uticaj ekonomskog obrazovanja i slušanja ekonomskih predmeta na nivo finansijske pismenosti. Rezultati pokazuju da studenti koji imaju ekonomsku podlogu, bilo kroz formalno obrazovanje ili slušanje ekonomskih predmeta, imaju viši nivo finansijske pismenosti. Pored toga, istraživanje ukazuje na značajan uticaj roditeljskog angažmana na oblikovanje finansijskog ponašanja i finansijske pismenosti kod studenata, što sugerise potrebu za uključivanjem porodice u obrazovne procese. Na kraju rada, ponudili smo niz preporuka usmjerenih na poboljšanje obrazovnih programa, uključujući uvođenje kurseva o finansijskoj pismenosti i razvijanje resursa koji će studentima pomoći u praktičnom upravljanju finansijama. Ovaj rad popunjava prazninu u literaturi i postavlja osnovu za buduća istraživanja i razvoj politika u oblasti finansijskog obrazovanja u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: finansijska pismenost, finansijsko znanje, finansijski stavovi, finansijsko ponašanje, roditeljski uticaj, studenti, subjektivno finansijsko znanje

ABSTRACT

This paper provides a comprehensive review of the existing literature on financial literacy, with a specific focus on students. The study, the first of its kind conducted in Bosnia and Herzegovina across all cycles of students, examines the impact of economic education and taking economics courses on financial literacy levels. The results show that students with an economic background, either through formal education or taking economics courses, possess higher levels of financial literacy. Furthermore, the research highlights the significant influence of parental involvement on shaping students' financial behavior and financial literacy, suggesting the need for family engagement in educational processes. At the end of the paper, a series of recommendations are provided aimed at improving educational programs, including the introduction of financial literacy courses and the development of resources to help students manage their finances practically. This study fills a gap in the literature and lays the groundwork for future research and policy development in the field of financial education in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: financial literacy, financial knowledge, financial attitudes, financial behavior, parental influence, students, subjective financial knowledge

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Obrazloženje problema istraživanja	1
1.2. Kratki pregled dosadašnjih istraživanja	2
1.3. Svrha i doprinos istraživanja	5
1.4. Istraživačka pitanja/hipoteze	5
1.5. Ciljevi istraživanja i metodologija	6
1.6. Opis strukture rada	7
2. PREGLED LITERATURE	8
2.1. Roditeljski uticaj	8
2.2. Finansijski stavovi i ponašanje	11
2.3. Edukacija/Finansijsko znanje	15
2.4. Zaduženost i štednja	20
2.5. Finansijsko blagostanje	25
3. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE	28
3.1. Podaci	28
3.2. Reprerentativnost uzorka	30
3.3. Varijable od interesa	32
3.3.1. Finansijska pismenost	32
3.3.2. Roditeljski uticaj	36
3.3.3. Ostale varijable	37
3.4. Metodologija	38
4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	39
4.1. Deskriptivna statistika	39
4.2 Korelaciona analiza	49
4.3 Roditeljski uticaj i finansijska pismenost	51
4.4 Finansijska pismenost i ekonomsko obrazovanje	52
4.5 Subjektivno i objektivno finansijsko znanje	54
4.6 Finansijska pismenost prema spolu i zaposlenosti	55
5. DISKUSIJA I ZAKLJUČAK	57
6. ZAKLJUČAK	62

POPIS TABELA

Tabela 1. Udio žena i muškaraca u populaciji i uzorku.....	30
Tabela 2. Udio studenata po ciklusima.....	31
Tabela 3. Udio ispitanika po vrsti fakulteta.....	31
Tabela 4. Udio studenata po univerzitetima	32
Tabela 5. Lista pitanja za kreiranje varijable finansijsko znanje.....	33
Tabela 6. Lista pitanja za kreiranje varijable finansijski stavovi	33
Tabela 7. Lista pitanja za kreiranje varijable finansijsko ponašanje	34
Tabela 8. Lista pitanja za kreiranje varijable roditeljski uticaj.....	36
Tabela 9. Lista ostalih varijabli i njihovih vrijednosti.....	37
Tabela 10. Deskriptivna statistika varijabli	40
Tabela 11. Mjere deskriptivne statistike.....	41
Tabela 12. Korelaciona matrica.....	49
Tabela 13. Roditeljski uticaj i finansijska pismenost	51
Tabela 14. Finansijska pismenost i ekonomsko obrazovanje.....	52
Tabela 15. Subjektivno i objektivno finansijsko znanje.....	54
Tabela 16. Finansijski koncepti među spolovima	55
Tabela 17. Razlike u finansijskim konceptima u odnosu na zaposlenje	57

POPIS GRAFIKONA

Grafik 1. Distribucija ispitanika po univerzitetu	44
Grafik 2. Status zaposlenja studenata	45
Grafik 3. Status zaposlenja po spolu	45
Grafik 4. Distribucija studenata po fakultetu i spolu.....	46
Grafik 5. Distribucija studenata prema kategoriji domaćinstva	47
Grafik 6. Status zaposlenja majke	47
Grafik 7. Status zaposlenja oca.....	48
Grafik 8. Obrazovanje roditelja	48

POPIS SKRAĆENICA

BD – Brčko Distrikt

BiH – Bosna i Hercegovina

FBiH – Federacija Bosne i Hercegovine

NFCS - Nacionalno istraživanje finansijske sposobnosti

OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development

PISA - Programme for International Student Assessment

PTPTN - Nacionalni fond za visoko obrazovanje

RS – Republika Srpska

SFZ – Subjektivno finansijsko znanje

1. UVOD

1.1. Obrazloženje problema istraživanja

Zašto neki pojedinci donose kvalitetnije finansijske odluke od drugih? Centralnu ulogu u tom kontekstu ima razina finansijske pismenosti. Dodatno, dobro obrazovanje, koje se bavi i ekonomskim pitanjima, doprinosi poboljšanju kvalitete finansijskih odluka.

U današnjem globaliziranom svijetu, gdje su ekonomske nestabilnosti i finansijske krize sve učestalije, finansijska pismenost postala je neophodna vještina za učinkovito upravljanje finansiranjima i postizanje dugoročne finansijske stabilnosti. Ljudi se susreću s izazovima sve složenijih finansijskih sistema, te su izloženi raznim uticajnim faktorima, poput oglašavanja, nije nevakadašnje da mnogi nisu u mogućnosti adekvatno se nositi s ovim izazovima. Jedan od potencijalnih uzroka takve nespremnosti može ležati u ograničenoj finansijskoj opismenjenosti, pri čemu se pod ovim pojmom podrazumijeva mnogo više od jednostavnog rukovanja finansijskim sredstvima. S aspekta potrošača, finansijska pismenost uključuje razumijevanje ključnih finansijskih koncepata, sposobnosti donošenja informiranih finansijskih odluka, stvaranja bogatstva, štednje za penziju, upravljanje životnim rizicima te razumijevanje kredita i zaduživanja.

Posebno je važno istražiti razinu finansijske pismenosti među studentima, jer se nalaze u prijelaznoj fazi života gdje donose ključne odluke koje će uticati na njihov budući finansijski status. Studenti često prvi put preuzimaju odgovornost za svoje finansije, suočavajući se s izazovima poput troškova obrazovanja, životnih troškova i potrebe za zaduživanjem radi finansiranja studija. Stoga je ključno razumjeti koliko su studenti finansijski pismeni i koje čimbenike treba uzeti u obzir kako bi se poboljšala njihova finansijska znanja i vještine.

Početak 21. stoljeća svjedočili smo brojnim finansijskim krizama na tržištima i sve složenijim finansijskim proizvodima. Kao rezultat toga, važnost finansijske pismenosti značajno je porasla. Fokus na ovo područje nije samo posljedica finansijskih kriza, već je započeo nekoliko godina ranije. Na primjer, OECD je 2003. godine pokrenuo inicijativu za finansijsko obrazovanje, a 2005. godine objavio je mjere za poboljšanje finansijske pismenosti pojedinaca. Od tada se ovo područje razmatra kroz različite termine kao što su finansijska pismenost, finansijske sposobnosti, finansijsko obrazovanje, te u njemačkom govornom području kao finansijsko opće obrazovanje i finansijske kompetencije.

Unatoč važnosti finansijske pismenosti, istraživanja pokazuju da mnogi studenti imaju nisku razinu finansijskog znanja. Čitajući literaturu koja se bavi ovom temom, primijećeno je da većina mladih odraslih osoba nema osnovne finansijske vještine potrebne za donošenje informiranih finansijskih odluka. To uključuje razumijevanje kamata na kredite, razlikovanje različitih vrsta bankovnih računa, te sposobnost upravljanja ličnim finansiranjima.

Niska razina finansijske pismenosti može imati ozbiljne posljedice. Studenti koji nisu dovoljno finansijski obrazovani često se suočavaju s problemima kao što su prekomjerno zaduživanje, nemogućnost vraćanja kredita, te dugoročne finansijske poteškoće. Osim toga, nedostatak finansijskog znanja može negativno uticati na njihovo psihološko blagostanje, uzrokujući stres i anksioznost zbog finansijskih problema.

Jedan od ključnih problema je nedostatak adekvatnog finansijskog obrazovanja unutar obrazovnog sistema. Iako neki fakulteti i univerziteti nude programe finansijske edukacije, oni su često neobavezni i ne pokrivaju sve aspekte potrebne za sveobuhvatno finansijsko obrazovanje. Studenti stoga često nemaju pristup relevantnim informacijama i alatima koji bi im mogli pomoći u upravljanju ličnim finansiranjima.

Svijet u kojem danas živimo nam pokazuje da je finansijska pismenost postala izuzetno važna vještina. Bez obzira na dob, spol, ili socioekonomski status, sposobnost razumijevanja i upravljanja finansiranjima igra ključnu ulogu u postizanju finansijske stabilnosti, ličnog uspjeha i dugoročne sigurnosti. U ovom magistarskom radu istražiti ćemo značaj finansijske pismenosti, njezine komponente i metode koje mogu pomoći u poboljšanju finansijske pismenosti pojedinaca.

Finansijska pismenost je iznimno važna vještina u životu studenata koja im omogućava da razumiju, upravljaju i donose razumne i samostalne odluke o svojim finansiranjima kao i da stvore temelje za finansijsku sigurnost u budućnosti i izbjegnu dugovanja. Međutim, među studentima, koji su često u fazi izgradnje svoje finansijske nezavisnosti, ova vještina često nedostaje. Mnogi studenti dolaze na fakultet s malo ili nimalo znanja o finansiranjima. Ova situacija može se pripisati nedostatku formalnog obrazovanja o finansiranjima u osnovnim i srednjim školama, ali i nedostatku podrške i resursa na fakultetima. Bez znanja o osnovnim finansijskim pojmovima, budžetiranju, štednji i upravljanju dugom, studenti često nailaze na brojne finansijske poteškoće tokom studija i nakon njih. Nedostatak finansijske pismenosti među studentima može imati ozbiljne posljedice. Mnogi studenti se suočavaju s visokim studentskim kreditima, prekomjernim troškovima studiranja i poteškoćama u upravljanju svojim novcem. To može dovesti do dugoročnih finansijskih poteškoća, impulsivne potrošnje, prekomjernog zaduživanja i loših finansijskih navika koje se mogu teško ispraviti kasnije u životu.

1.2. Kratki pregled dosadašnjih istraživanja

Gotovo deset godina nakon ekonomske krize, finansijske, posjedovanje novca i s njima povezana znanja postaju sve važniji, zapravo, postaju dio naših života. Kriza i događaji koji su uslijedili skrenuli su pozornost na deficite vezane uz finansijsko znanje (Klapper, Lusardi i Panos, 2012). Zbog općeg prosperiteta i neograničene likvidnosti prije krize, pojedine dobne skupine bile su socijalizirane na način da nisu naučile raspolagati novcem, nisu naučile proračunati, jer je poruka koja je dolazila sa svih strana bila da se nedostatak likvidnosti može nadomjestiti kreditom.

Johnson i Sherraden (2007) su i prije krize savjetovali da bi bilo dobro uključiti mlađu generaciju u pripremu finansijskih procesa, proširivanjem nastavnih predmeta u finansijskom smislu ili možda uključivanjem u donošenje finansijskih odluka u porodici. Time bi se mogla razviti veća finansijska odgovornost. Neodgovorno zaduživanje i rana, nepromišljena potrošnja mogu biti povezani, izravno ili neizravno, s nedostatkom finansijskog znanja i finansijske kulture. Proučavanje finansijske kulture je koncept ili područje istraživanja koje u današnje vrijeme postaje sve popularnije. Njime se bave brojni članci, studije, teze ili disertacije, ali nisu poduzeti konkretni, opipljivi koraci da se to razvije. Sve veće banke razvoj finansijske kulture tretiraju kao dio društveno odgovornog poslovanja (CSR), ali još nemaju konkretne rezultate za pokazati.

Većina današnjih studenata pripada generaciji Z i imaju vrlo specifične stavove i očekivanja kao potrošači, radnici i građani. Generaciju Z, ili drugačije nazvana digitalna generacija, čine ljudi rođeni nakon 1995. godine. Pripadnici ove generacije rođeni su u vrijeme kada je tehnološki razvoj već bio u punom zamahu, pa su društvene mreže postale bitne za njihovu komunikaciju i razmjenu informacija. Zbog povezanosti s tehnologijom svakodnevno su izloženi velikoj količini informacija. U skladu s tim, adolescenti su postali samostalni učenici koji se razvijaju zajedno s tehnologijom i imaju specifične karakteristike učenja i sklonosti. Njihov proces učenja mnogo je učinkovitiji kroz promatranje i stvarnu primjenu nego kroz tradicionalne metode učenja kao što su čitanje i slušanje. Također, preferiraju personalizirane i prilagođene metode učenja kao i neposrednu povratnu informaciju od svojih učitelja. Njihova participacija u finansijskom obrazovanju puno je veća nego kod prethodnih generacija, a programe finansijskog obrazovanja smatraju vrlo važnim izvorom informacija o ličnim finansijama (Lučić, Barbić i Uzelac, 2020).

Federalna vlada, roditelji, institucije visokog obrazovanja i studenti imaju koristi od mudrog ponašanja kod upravljanja novcem. Slike vezane za štedno ponašanje među studentima formiraju utiske društva o posvećenosti i odgovornosti budućih lidera prema javnom novcu. U Maleziji, većina studenata koji studiraju na visokoškolskim ustanovama dobijaju zajam od Nacionalnog fonda za visoko obrazovanje (PTPTN) što predstavlja studijski zajam koji vlada daje za malezijske studente na visokom obrazovanju. Budući da je primarna upotreba kredita samo za edukaciju, potrebno je pažljivo planiranje kako bi se novac iskoristio na najbolji način. Nekorištenje kredita na pravi način dovodi do toga da studenti na kraju imaju druge probleme zaduživanja zbog vraćanja kredita i finansijske probleme vezane sa tim. Zulfaris *et al.* (2020) navode da studenti koji koriste ove kredite više vole trošiti kredite dobijene za obrazovanje na luksuznu robu, ponajviše brendiranih artikala i hrane u vrhunskim restoranima. Bez odgovarajućeg plana upravljanja novcem, da bi zadržali ovaj način života van kampusa, mnogi studenti moraju raditi honorarni posao za dodatni novac. S druge strane, to utiče na pažnju učenika na predavanjima i na količinu vremena potrebnu da studenti revidiraju i završe postavljene zadatke. Autori su željeli ispitati da li su: finansijska pismenost, socijalizacija roditelja, uticaj vršnjaka i samokontrola faktori koji utiču na upravljanje novcem učenika. Rezultati sprovedenog istraživanja upućuju da obrazovanje o novcu ima kritičnu vezu sa štedljivim ponašanjem učenika. Stoga će studenti

koji imaju viši nivo finansijske pismenosti vjerovatno štedjeti jer imaju kapacitet da prepoznaju značaj i kreiraju rezervne fondove. Analiza ukazuje da su roditeljska socijalizacija i osjećaj za štednju u pozitivnoj vezi, te da finansijsko ponašanje roditelja utiče na štedljivo ponašanje njihove djece. Stoga je roditeljska socijalizacija ono što se ne može izbjeći u kontroli i poticanju svoje djece da štede svoj novac.

Allgood i Walstad (2016) navode da jaz između razine finansijske pismenosti i percepcije vlastite finansijske pismenosti može stvoriti razinu povjerenja koju neko posjeduje. Viši nivoi percepcije povezani su s vrlo niskim razinama finansijske pismenosti što osobu čini previše samouvjerenom, dok obrnuto čini osobu manje samouvjerenom. Pretjerano samopouzdanje ili pak manjak samopouzdanja može rezultirati ignoriranjem ključnih tržišnih signala koji mogu biti ključni u donošenju finansijski ispravnih odluka. Dakle, iskrivljene slike samopouzdanja mogu dovesti do toga da pojedinac ima kognitivne predrasude i da odluke koje donosi mogu da ga odvedu u krivom smjeru. Također, Mudzingiri, Muteba i Keyser (2018) smatraju da samopouzdanje može dovesti do toga da student ne donosi optimalne finansijske odluke. Rezultati njihove studije pokazuju da se finansijske odluke ispitanika znatno razlikuju prema njihovom stepenu finansijske pismenosti. Pretjerano ili prenisko samopouzdanje može rezultirati previdom tržišnih signala koji su važni za donošenje finansijskih odluka. Ovo pokazuje da ljudi sa različitim razinama finansijske pismenosti postupaju različito u sferi ličnih finansija.

Donošenje dobrih finansijskih odluka zahtijeva finansijsku pismenost ili osnovno razumijevanje finansijskih koncepata. Razina finansijske sposobnosti učenika ovise o znanju i vještinama koje posjeduju, a stekli su ga u školi i izvan nje. Finansijska pismenost studenata se može poboljšati kroz edukacijske kurseve i programe u školama/fakultetima kao dio nastavnog plana i programa ili kroz pilot projekte.

Ipak, Cole, Paulson i Shastry (2016) su u svom istraživanju došli do rezultata da kursevi poput vođenja ličnih finansija među učenicima srednjih škola nisu uticali na finansijske rezultate. Zbog loših rezultata, istraživači i kreatori politika počeli su razmatrati studentska lična iskustva u učinkovitom rezimiranju finansijskog znanja izvan svojih škola i ulogu koju roditelji, porodica i prijatelji mogu imati u ovom finansijskom procesu socijalizacije.

Duarte *et al.* (2022) također u svojoj studiji na uzorku od 185 portugalska studenata koji pohađaju diplomatske i magistarske studije iz oblasti ekonomije, menadžmenta i marketinga ističu da nivo završenog studija i akademsko obrazovanje roditelja pojedinca imaju pozitivan uticaj na finansijsku pismenost. Štaviše, među pojedincima sa visokim nivoom finansijske pismenosti, pol i profesionalna situacija su dodatni prediktori. Primijećeno je da je nivo pismenosti među portugalskim studenata koji pohađaju univerzitet općenito nizak, posebno u smislu njihovog znanja o glavnim finansijskim konceptima, što može zahtijevati sprovođenje javnih politika kako bi se smanjila ova ranjivost.

1.3. Svrha i doprinos istraživanja

Pojam finansijske pismenosti je zaokupio pozornost mnogih istraživača. Činjenica je da je znanje o finansijama vrlo važno za ljude kako bi znali upravljati svojom imovinom. Poznavanje finansija može pomoći ljudima da steknu više obrazovanja i razviju svijest o ekonomskim pitanjima. Neprimjereni izdaci uzrokovat će nepoželjne efekte za ličnu dobrobit i za ekonomske doprinose. Finansijska pismenost osnažit će pojedinca da bude snalažljiv u polju finansija. Kako navodi OECD (2014) da bi se smatralo da student ima osnovno znanje u ovoj oblasti trebao bi moći identificirati uobičajene finansijske proizvode i uvjete, prepoznati razliku između želja i potreba, ali i donijeti jednostavnu odluku koja je povezana sa svakodnevnom potrošnjom. Svrha ove studije je da analizira finansijsku pismenost studenata na univerzitetima u Bosni i Hercegovini jer se većina fakulteta ne bavi finansijskim opismenjavanjem kako bi stvorila relevantne nalaze i preporuke koje mogu unaprijediti finansijsku pismenost i dobrobit studenata. Međutim, kombinaciji uticaja poput znanja dobivenog od porodice, vršnjaka, finansijski stav, ponašanje i znanje, demografske karakteristike se pridaje malo pažnje. Na temelju navedenog, u studiji se ispituju i drugi faktori pored formalnog obrazovanja koji su povezani sa finansijskom pismenošću. U radu autora Zaimović *et al.* (2023) kroz pregled literature je izdvojeno šest glavnih grupa koje imaju različite faktore koji su povezani i/ili imaju pozitivan ili negativan uticaj na finansijsku pismenost. Grupe koje čine poveznicu su: geografski čimbenici, finansijska inkluzija, finansijska dobrobit, lična pozadina, finansijske odluke i ishodi.

1.4. Istraživačka pitanja/hipoteze

Posljedično, prema navedenom u prethodnom odjeljku, ovo istraživanje bi se bavilo pitanjima koja se pojavljuju unutar okvira studije:

1. Da li je finansijska socijalizacija koju studenti dobijaju od roditelja povezana sa finansijskom pismenošću?
2. Da li su demografske karakteristike studenata povezane sa finansijskom pismenošću?
3. Da li su komponente finansijske pismenosti međusobno korelirane?
4. Da li se roditeljski uticaj razlikuje među spolovima?

Da bismo analizirali faktore koji su povezani sa finansijskom pismenošću studenata testirat ćemo sljedeće hipoteze:

Hipoteza 1: „Postoji statistički značajna razlika u nivou finansijske pismenosti i finansijskog ponašanja s obzirom na roditeljski uticaj.“

Hipoteza 2: „Zaposleni studenti postižu bolje rezultate u finansijskom znanju i ponašanju.“

Hipoteza 3: „Studenti koji slušaju finansijske predmete su finansijski pismeniji od drugih studenata.“

Hipoteza 4: „Studenti koji su završili ekonomski fakultet su finansijski pismeniji od drugih studenata.“

Hipoteza 5: „Ne postoji razlika u oblasti poznavanja i primjene finansijskih koncepata među studentima koji su završili ekonomsku školu od drugih studenata.“

Hipoteza 6: „Postoji značajna razlika u znanju među spolovima u finansijskoj pismenosti.“

Hipoteza 7: „Postoji značajna razlika u objektivnom i subjektivnom finansijskom znanju među studentima.“

1.5. Ciljevi istraživanja i metodologija

U skladu sa navedenim predmetom istraživanja, definisan je cilj istraživanja: sagledati i istražiti uzroke koji dovode do finansijske (ne)pismenosti među studentima, te izložiti značaj i ulogu finansijske pismenosti.

Da bismo ispitali gore navedeno potrebno je obratiti pažnju na sljedeće:

- Šta se podrazumijeva pod finansijskom pismenošću?
- Koji su uzroci pojave finansijske nepisemenosti?
- Izdvojiti pregled najvažnijih načina za opismenjavanje prema autorima u pregledu literature.
- Prikazati povezanost finansijske pismenosti sa potrošnjom pojedinca.
- Prikazati različite vidove pristupa u obrazovanju u nekoliko zemalja.
- Analizirati odgovore studenata u BiH i odrediti nivo pismenosti.

Kao osnovni izvor podataka korišten za izloženi pregled literature bile su baze podataka koje pokrivaju društvene i humanističke znanosti - Web of Science, Scopus i Google Scholar. Za potrebe analize filtrirana su istraživanja kako bismo povezali finansijsku pismenost među studentima kroz različite oblasti. Za potrebe ovog pregleda literature u bazi podataka Web of Science smo pretražili ključne riječi: „financial literacy“ i „students“.

Korištenjem sistemskog pregleda literature želimo identificirati, procijeniti i interpretirati dostupne dokaze istraživanja preuzete iz baza podataka. Cilj ovog rada je kritički analizirati prethodna empirijska istraživanja o finansijskom znanju među studentima te na osnovu njih kreirati nova pitanja za daljnje istraživanje finansijske pismenosti među studentima u BiH. Osnovna identifikacija karakteristika istraživačke baze je vršena u Excelu pregledom velike količine podataka. Na osnovu izdvojenih bitnih dijelova rada, kao što su cilj, metodologija, zemlja, tip istraživanja, teorijska podloga i preporuke za buduća istraživanja, mogli smo uvidjeti koja istraživanja mogu biti uzeta u razmatranje. Na osnovu njih kao i detaljnijeg

pregleda radova definisane su specifični faktori koji mogu uticati ili se mogu povezati sa finansijskom pismenošću.

U radu je detaljnije opisana finansijska pismenost i njena povezanost sa dugovanjima, odnosno štednjom među mladim osobama. Edukacija, tačnije obrazovanje na visokim školama može imati ključnu ulogu u razvoju ove pismenosti kod mladih osoba koje napuštaju dom roditelja i koračaju u novi svijet. Na osnovu njihove pismenosti je predodređena i njihova inkluzija kao i njihova buduća zaposlenja među velikom konkurencijom. U radovima je analiziran i roditeljski uticaj na stav pojedinca i njegovo sticanje znanja što je detalj za daljna istraživanja koja mogu biti analizirana u ovom radu. Povezanost finansijskog ponašanja, stavova, znanja i finansijske pismenosti je jedna od tema kojom su autori okupirani i čije efekte pokušavaju dublje istražiti pa je stoga u pregledu literature izdvojena kao jedna od važnijih tema.

Informacija do koje želimo doći putem anketnog upitnika je spoznaja kako studenti vladaju finansijskim pojmovima, njihov nivo finansijskog znanja, stanje finansijske kontrole, planiranje potrošnje i nivo finansijske pismenosti.

Za ispitivanje ovih hipoteza koristit ćemo parametarske i neparametarske testove u zavisnosti od distribucije varijabli koje bi bile potrebne za ispitivanje. Najznačajniji test koji bi se mogao koristiti za poređenje različitih grupa među kvalitativnim varijablama bi bio Hi-kvadrat neparametarski test.

1.6. Opis strukture rada

U ovom radu, struktura je pažljivo osmišljena kako bi obuhvatila sve ključne aspekte istraživanja o finansijskoj pismenosti, njenim uticajima i ishodima. Rad je organizovan u pet glavnih poglavlja, od kojih svako ima specifične ciljeve i sadržaj.

U uvodnom dijelu rada, prvo će biti razrađeno obrazloženje istraživačkog problema. Ovaj dio je usmjeren na identifikaciju ključnih problema i izazova vezanih za finansijsku pismenost, naglašavajući važnost istraživanja ovog pitanja iz društvenih, ekonomskih i obrazovnih aspekata. Nakon obrazloženja problema, slijedi kratak pregled dosadašnjih istraživanja koja su se bavila sličnim temama. Ovaj pregled će prikazati prethodne nalaze i teorijske okvire koji su korišteni u ranijim radovima, fokusirajući se na ključne rezultate i zaključke prethodnih studija, te identificirajući praznine u znanju koje ovo istraživanje nastoji da popuni. Dalje se detaljno objašnjava svrha istraživanja, uključujući specifične ciljeve koje istraživanje teži da postigne. Predstavljena su i istraživačka pitanja i hipoteze koje će biti ispitivane tokom istraživanja, uz preciziranje ciljeva istraživanja i metodološkog pristupa.

U drugom poglavlju dat je pregled strukture rada po poglavljima. Ovo pomaže čitatelju da se orijentiše u radu i da razumije kako su različiti dijelovi povezani i kako doprinose ukupnom istraživačkom cilju. Poglavlje se bavi pitanjima kao što su roditeljski uticaj na

oblikovanje finansijskog ponašanja i stavova studenata, analizirajući kako ovi stavovi utiču na finansijsko ponašanje, uključujući štednju, trošenje i investiranje. Također, prezentirano je kako obrazovanje i obrazovni programi utiču na finansijsko znanje pojedinaca, istražujući veze između nivoa zaduženosti i štednje kod pojedinaca, te razmatrajući kako finansijski pritisci i navike štednje utiču na opšte finansijsko blagostanje.

U trećem poglavlju detaljno je opisana metodologija istraživanja, uključujući pristup koji će biti korišten za analizu podataka. Opisani su indikatori za mjerenje finansijske pismenosti, kao i ciljna grupa i uzorak koji će biti korišten u istraživanju. U ovom poglavlju je prikazana deskriptivna statistika uzorka i populacije. Detaljno su pojašnjene istraživačke metode koje su korištene za prikupljanje i analizu podataka, kao i vremenski okvir istraživanja.

U četvrtom poglavlju predstavljeni su rezultati istraživanja koji se odnose na roditeljski uticaj na finansijsko znanje i ponašanje, kao i manifestaciju različitih aspekata finansijskog znanja u ponašanju i stavovima. Na kraju su analizirani rezultati vezani za finansijsku pismenost, razmatrajući kako rezultati istraživanja odgovaraju postavljenim hipotezama i istraživačkim pitanjima, te kako se odnose na teorijski okvir.

U završnom poglavlju, bit će obavljena diskusija o rezultatima istraživanja, uključujući njihovu interpretaciju u kontekstu prethodnih istraživanja i teorijskih okvira. Razmotrit će se implikacije nalaza za praksu i politiku, kao i preporuke za buduća istraživanja. Na kraju će biti sažeti glavni zaključci istraživanja i istaknuti ključni doprinosi rada.

2. PREGLED LITERATURE

2.1. Roditeljski uticaj

Učinak finansijske edukacije roditelja na finansijsku pismenost njihove djece je iznimno relevantna. Ova tema je obrađena u literaturi, posebno naglašavajući povezanost između učestalosti razgovora mladih o novčanim pitanjima sa svojim roditeljima i prijateljima (Kagotho *et al.*, 2017). Istraživanje autora Buccioli i Veronesi (2014) naglašava mehanizme uticaja roditelja na ponašanje djece u štednji i posuđivanju, te ulogu roditelja pri uključivanju mladih u finansijske oblasti npr. kod otvaranja bankovnog računa.

Porodična okolina predstavlja prvi i često najuticajni izvor finansijskog obrazovanja i modeliranja ponašanja u mladosti. Komunikacija o finansijama u porodici pruža priliku za prenošenje znanja, vrijednosti i iskustava vezanih za upravljanje novcem, što može snažno uticati na formiranje finansijskih stavova i navika kod mladih (Vijaykumar, 2021).

Roditeljska finansijska socijalizacija je prema autorima LeBaron *et al.* (2018) podijeljena u tri glavne metode poučavanja/učenja: modeliranje (praćenje finansijskog ponašanja), ciljana socijalizacija (razgovori o finansijama) i iskustveno učenje.

Finansijska iskustva roditelja pomažu smanjiti jaz u finansijskom znanju uzrokovanom nedostatkom formalnog finansijskog obrazovanja. U tom smislu, Tang i Peter (2015) otkrili su da finansijsko obrazovanje i finansijsko iskustvo roditelja imaju pozitivan učinak na finansijsko znanje mladih. Postojanje pozitivne veze između roditeljskog uticaja i finansijske pismenosti mladih je logična s obzirom na to da su roditelji primarni izvor pouke i ohrabrenja za svoju djecu, od djetinjstva do starosti, pa tako i u vezi s finansijskim radnjama i ponašanjem, kao što podržava teorija socijalnog učenja (Alshebami i Aldhyani, 2022).

Rezultati istraživanja Mimura *et al.* (2015) ukazuju na to su da osnovne finansijske informacije dobivene od roditelja bile pozitivno povezane s razinama finansijskog znanja i finansijske prakse. Djeca koja razgovaraju o finansijskim pitanjima sa svojim roditeljima potiču se na razmišljanje o finansijskim pitanjima, što povećava njihovu finansijsku svijest. Roditelji pružaju mogućnosti finansijske socijalizacije dajući djeci džeparac, dopuštajući im da plataju svoje račune i time ih uče da troše i štede novac. I druga istraživanja ukazuju da roditelji mogu odigrati ključnu ulogu u razvijanju pozitivnih finansijskih ponašanja svoje djece u kasnijem životu razgovarajući o finansijskim pitanjima kod kuće (Lanz, Sorgente i Danes, 2019). Tokom interakcije s roditeljima, mladi ljudi dobivaju uvid u koncepte poput trošenja, štednje i općih principa ličnih finansija. Prema Ali, McRae i Ramsay (2014) ovaj vid interakcije pozitivno utiče na njihovu finansijsku pismenost.

S druge strane, Ergün (2017) je u svom istraživanju zaključio da podrška samostalnom životu doprinosi i poboljšava osobnu finansijsku pismenost, jer su studenti koji nisu živjeli s roditeljima imali visoku razinu bodova finansijskog znanja. Iako praćenje savjeta roditelja o finansijskim pitanjima ne izgleda kao učinkovit način postizanja visoke finansijske pismenosti, čini se da su uticaji okoline, tehnologije i pristup tačnim informacijama o finansijama važniji faktori za razvoj finansijske kompetencije od roditeljskog uticaja.

Na osnovu OECD-ovih rezultata iz 2015. godine autori Moreno-Herrero, Salas-Velasco i Sánchez-Campillo (2018) su uradili analize i istikli važnost roditeljskog sudjelovanja u finansijskoj socijalizaciji djece. Smatraju da učenici koji imaju priliku razgovarati s roditeljima o novcu obično postižu bolje ocjene u finansijskoj pismenosti. Međutim, nemaju svi učenici jednaku priliku koristiti se porodičnim savjetima. Kako bi se osigurala jednakost, potrebne su ciljane politike koje će nadopuniti roditeljske savjete i osigurati jednaku priliku za sve učenike.

Na temelju ankete provedene među 730 studenata u Vijetnamu, istražen je odnos između roditeljske uloge kao "finansijske glave porodice", finansijske pismenosti studenata i navika upravljanja budžetom. Rezultati istraživanja ukazuju na pozitivnu povezanost između roditeljske odgovornosti za finansijske odluke u obitelji i razine finansijske pismenosti studenata, kao i učestalosti vođenja osobnog proračuna, uz kontrolu demografskih čimbenika. Studenti čiji su roditelji glavni donositelji finansijskih odluka u obitelji postižu bolje rezultate u finansijskoj pismenosti i češće prave budžet. Praktične implikacije ovog istraživanja pomažu roditeljima, posebno majkama koje su često u ranjivijem položaju u obitelji, da bolje shvate važnost svoje uloge kao donositelja finansijskih odluka u obitelji i

kako ta uloga može povećati finansijsku pismenost njihove djece, omogućujući im bolje upravljanje finansijama (Phung, 2022).

Mlada generacija Z suočava se s potpuno različitim finansijskim okruženjem u usporedbi s njihovim roditeljima, a brzina evolucije tog okruženja također je znatno veća. Oni se susreću s većim finansijskim rizicima, složenijim finansijskim proizvodima i znatno širom ponudom. Finansijska inovacija igra ključnu ulogu u tom finansijskom okruženju. Nove tehnologije mijenjaju tržište finansijskih usluga, a primjeri finansijske inovacije uključuju crowdfunding, zajedničko finansiranje, socijalizirana rješenja i plaćanja (Scwartz, 2015).

Rezultati istraživanja autora Legenzova, Gaigalienė i Leckė (2019) su ukazali na to da opće prihvaćeno naučno stajalište o roditeljima kao ključnim akterima u roditeljskoj finansijskoj socijalizaciji vrijedi samo za tradicionalne finansijske proizvode poput bankovnih računa ili štednje. Ispitanici su naveli da su roditelji uticali na njihovu upućenost u bankovne račune ili štednju u banci, ali kada su u pitanju savremeniji ili nedavno razvijeni finansijski proizvodi poput platformi za međusobno finansiranje ili kratkoročnih zajmova, uticaj roditelja značajno opada. Internet i mediji su istaknuti kao ključni izvor informacija o kratkoročnim zajmovima i platformama za međusobno finansiranje. Zanimljivo je da rezultati ukazuju da je školsko obrazovanje kategorisano kao najmanje bitan izvor informacija u svim vrstama finansijskih proizvoda. Također, djeca imaju veći nivo finansijske pismenosti ako su im roditelji bolje obrazovani i istovremeno ostvaruju veći prihod, budući da je jedna trećina ispitanice djece, čija oba roditelja imaju fakultetsku diplomu i mjesečni prihod iznad 2001 EUR tačno odgovorilo na sva pitanja o finansijskoj pismenosti.

Akben-Selcuk i Altiok-Yilmaz (2014) smatraju da porodični prihod može uticati na rezultate studenata, jer imućnije porodice svojoj djeci pružaju više obrazovnih resursa i možda više razgovaraju s njima o pitanjima ulaganja i štednje. Međutim, postoje i dokazi da bogatiji roditelji imaju sklonost štititi svoju djecu od finansijske stvarnosti, što može rezultirati nižom finansijskom pismenošću tih studenata (Miell, 2009).

Nalazi studije autora Akben-Selcuk i Altiok-Yilmaz (2014) sprovedene među studentima u Turskoj pokazuje da studenti čiji su roditelji fakultetski obrazovani imaju višu razinu finansijske pismenosti. To bi moglo biti zato što obrazovani roditelji imaju više znanja i češće razgovaraju s djecom o finansijskim temama. Osim toga, roditelji s višim obrazovanjem imaju bolji pristup ekonomskim i društvenim resursima. Također je ustanovljeno da zaposlenje oca na puno radno vrijeme pozitivno utiče na finansijsku pismenost studenata. Autori ovu povezanost objašnjavaju činjenicom da očevi koji rade puno radno vrijeme imaju više praktičnog iskustva koje mogu prenijeti svojoj djeci. Dodatno, kako su sugerirali Dincer i Uysal (2010) u kontekstu matematičke pismenosti, očevi koji su zaposleni možda bolje uočavaju koristi obrazovanja na tržištu rada i stoga više naglašavaju važnost finansijskog obrazovanja svoje djece.

Koristeći podatke PISA istraživanja iz 2012. godine, autorke Bottazzi i Lusardi (2020) su ispitivale razlike između spolova u finansijskoj pismenosti među studentima u Italiji.

Spoznaje do kojih su došle govore da djevojčice čije majke rade u finansijama nisu u tolikoj mjeri u nepovoljnom položaju u pogledu finansijskog znanja. Karijere očeva pokazuju manji uticaj, tj. ni finansijsko znanje djevojčica ni dječaka ne pokazuje značajnu povezanost s očevom karijerom u finansijama. Ovi rezultati sugeriraju da uloga roditelja povezana sa finansijskom pismenošću pretežno utječe na djevojčice. Ovo je značajno otkriće s obzirom na potencijalnu važnost uloge roditelja, te rasvjetljava načine na koje djevojčice stječu finansijsku pismenost.

Istraživanje koje su sproveli autori Pahlevan, Ahadzadeh i Turner (2020) u Maleziji otkriva da se finansijsko ponašanje mladih odraslih osoba može izravno objasniti roditeljskim poučavanjem i zdravim finansijskim ponašanjem, pri čemu roditeljsko finansijsko ponašanje ima značajniju ulogu od samog poučavanja. Odnosno, iako roditeljsko poučavanje može potaknuti traženje finansijskih informacija, unaprijediti finansijsku pismenost i izravno poboljšati finansijsko ponašanje mladih odraslih osoba, roditeljsko finansijsko ponašanje pokazuje se kao važniji faktor koji izravno utiče na finansijsko ponašanje mladih odraslih osoba. Izravni učinci roditeljskog poučavanja i ponašanja na zdravo finansijsko ponašanje mladih odraslih ističu važnost uključivanja roditelja u sve inicijative i programe finansijskog obrazovanja.

U suprotnosti s uobičajenim vjerovanjem da bi zadaće i angažiranje roditelja mogli koristiti samo učenicima s višim socioekonomskim statusom, istraživanje autora Maldonado, De Witte i Declercq (2021) je otkrilo da pristup intervenciji koja potiče roditeljsko sudjelovanje najviše koristi učenicima koji su u nepovoljnom položaju. Efekat poticanja roditeljskog sudjelovanja u zadacima bio je izraženiji kod učenika s nižim socioekonomskim statusom i kod učenika s nižim početnim razinama porodične komunikacije. Istraživanje je sprovedeno na 2.779 učenika završnih razreda osnovne škole u belgijskoj pokrajini Flirija te potvrđuje obećavajući potencijal stimuliranja roditeljskog uključivanja u obrazovanje.

Važno je naglasiti da osim porodice i škole, vršnjaci, braća i sestre, društvene mreže, mediji i mobilne aplikacije također imaju značajan uticaj na razvoj finansijske pismenosti adolescenata. Sve navedene komponente zajedno čine kompleksnu mrežu uticaja koja oblikuje finansijsko razumijevanje i ponašanje mladih ljudi (Lučić, Barbić i Uzelac, 2020).

2.2. Finansijski stavovi i ponašanje

Finansijsko ponašanje jedan je od elemenata finansijske pismenosti koji se odnosi na ponašanja koja podržavaju finansijsko blagostanje poput planiranja rashoda, kao i druga ponašanja koja mogu smanjiti finansijsko blagostanje poput prekomjernog korištenja kredita (Putri i Wijaya, 2020). Finansijsko ponašanje odnosi se na akcije koje pojedinac poduzima ili propušta poduzeti u određenim finansijskim situacijama kako bi osigurao svoju finansijsku stabilnost i budućnost (Autori Cheng, Wang i Liu, 2023).

Ideja da mladi studenti od članova porodice uče i poprimaju širok raspon finansijskih uvjerenja, stavova i ponašanja podupire teoriju da porodična komunikacija o pojmu „novac“ igra ključnu ulogu u razvoju određenih finansijskih ponašanja kod mladih studenata koje mogu koristiti u svojoj zreloj dobi (Vijaykumar, 2021).

Navika trošenja novca, evidentiranje finansijskih sredstava, korištenje štednje i upravljanje novcem u krizi su glavni aspekti finansijskog ponašanja. Dobra finansijska pismenost je vođena ponašanjem kao što su planiranje troškova i izgradnja finansijske sigurnosti. Finansijski stav je još jedan element finansijske pismenosti jer su pozitivni stavovi relevantni za prevođenje finansijskih znanja i vještina u stvarno finansijsko ponašanje što vremenom postaje finansijska praksa (Putri i Wijaya, 2020).

Autori Cheng, Wang i Liu (2023) istražuju finansijsko ponašanje u dva aspekta: koliko često sudionici izrađuju planove proračuna te jesu li nedavno štedjeli. Na temelju njihovih istraživanja, primjećujemo da 38,11% ispitanika redovito izrađuje mjesečne planove proračuna, dok njih 11,86% to ne čini. Nadalje, statistike pokazuju da čak 70,29% ispitanika ima neki oblik štednje. Rezultati analize pokazuju da planiranje proračuna i štednja nemaju značajnu korelaciju s prepoznavanjem važnosti obrazovanja ili očekivanim budućim prihodima studenata. Empirijski nalazi ukazuju da postoji složena povezanost između finansijskog znanja, finansijskog ponašanja i finansijske pismenosti, te da samo finansijsko znanje nije dovoljno za postizanje finansijske stabilnosti i uspjeha.

Rezultati studije autora Al-Bahrani, Buser i Patel (2020) sprovedene na studentima jugoistočnog dijela SAD-a otkriva da postoji jaz u finansijskoj pismenosti među spolovima. U razmatranje su uzeti studenti koji samostalno upravljaju svojim finansijama, a razlika među spolom se javlja u ranoj dobi fakulteta, prije nego što su pojedinci imali priliku razviti finansijske vještine kroz iskustvo i učenje. Rezultati se uklapaju u okvire literature koja pokazuje da su žene sklone podcijenjivati svoje sposobnosti u odnosu na muškarce, posebno u područjima matematike i finansijskog odlučivanja.

I drugi autori su svoje empirijske testove usmjerili na identifikaciju veze između finansijske pismenosti i finansijskog ponašanja. Prema Mireku, Appiah i Agana (2023) pismenost je ključni čimbenik za finansijsko ponašanje. Svoje hipoteze su formulirali na osnovu teorije upravljanja porodičnim resursima koja postulira da je individualno ponašanje funkcija njihova znanja. Tvrdi da će finansijski pismeni pojedinci vjerojatnije pokazivati zdravije finansijsko ponašanje od onih koji su finansijski nepismeni, te da su varijable poput porodičnih karakteristika, posebno obrazovne pozadine oca, i razgovora o finansijskim pitanjima kod kuće značajni prediktori zdravog finansijskog ponašanja. Rezultati pokazuju da postoji veća vjerovatnoća da finansijski pismeni studenti pokazuju zdravo finansijsko ponašanje.

Primjećeno je da Brazilski studenti pokazuju tendenciju pozitivnog finansijskog ponašanja, ali ima prostora za poboljšanja. Konkretnije, uočeno je da ispitanici vode računa o pravilnom upravljanju resursima, trude se kontrolisati i održavati aktuelne finansijske obaveze,

odgovorno koriste kreditne kartice, izbjegavaju impulsivne kupovine, prave mjesečni budžet i postavljaju finansijske ciljeve. Jedan od pokazatelja finansijske pismenosti ispitanika je način na koji formiraju finansijsku rezervu. Većina tvrdi da ima rezervu za neočekivane događaje, preferira plaćanje gotovinom i štedi s ciljem kupovine vrednih predmeta. Analizirajući finansijske stavove pojedinaca, primjetno je da ispitanici pokazuju odgovarajuće finansijsko ponašanje, posebno kada je riječ o kontroli ličnih troškova (Luiza *et al.*, 2023).

Poslovni smjer (u smislu računovodstva i finansija) je loš prediktor finansijskog ponašanja, mišljenja o ličnim finansijama, odlukom i upravljanju istim. To je iznenađujuće s obzirom na to da studenti sa poslovnog smjera imaju veći kontakt s izravnim čitanjem o finansijskim temama i raspravljanja o finansijskim izvještajima, pa stoga imaju tendenciju biti dobro informirani o finansijskim pitanjima, što bi ih konačno trebalo potaknuti na bolje finansijsko ponašanje (Mireku, Appiah i Agana, 2023).

Katenova i Lee (2018) navode da je finansijska pismenost kao pojam podijeljena na tri međusobno povezana dijela kao npr: stavovi, znanja i vještine na osnovu kojih se izračunava indeks finansijske pismenosti. Stavovi predstavljaju osnovu finansijske pismenosti. Oni se bave formiranjem finansijskog ponašanja koje počinje dugoročnim planiranjem porodičnog budžeta i razvojem strategija za zadovoljenje potreba životnog ciklusa. Pod životnim ciklusom se podrazumijeva stvaranje porodice, rađanje djece, kupovina stana ili kuće, školovanje djece te penzija. Rješenje za zadovoljenje potreba životnog ciklusa je nemoguće bez upotrebe instrumenata finansijskog tržišta kao što su štednja, krediti i investicije. Stavovi vezani za dugoročne finansijske strategije nisu uvijek znak finansijske pismenosti i njihov nedostatak nije znak finansijske nepismenosti. Nedostatak dugoročnih strategija i povjerenja u institucije finansijskog tržišta kada su podložne krizama rezultira odbijanje korištenja finansijskih instrumenata. Finansijska pismenost pretpostavlja i određeni nivo znanja i praktičnih vještina iz oblasti finansija.

Xiao (2008) je primjenom teorija ponašanja na pitanja postavljena u istraživanju finansijskog ponašanja dokazao da su finansijski stavovi ključni čimbenik koji utiče na finansijsko ponašanje. U narednim godinama su se i drugi autori pozabavili ispitivanjem finansijskih stavova, pa su Hancock, Jorgensen i Swanson (2013) otkrili da su loši finansijski stavovi povezani sa spremnošću studenta da se dodatno zaduže. Shim, Serido i Tang (2012) nam saopštavaju da od četiri konstrukta ponašanja (stav, roditeljske norme, percipirana kontrola ponašanja i planirani horizont) stav pojedinca, a potom roditeljska norma najviše doprinose u predviđanju finansijskog ponašanja. Drever *et al.* (2015) navode kako stavovi poput "osjećaja za štednju" i "nedostatka materijalizma" imaju važnu ulogu za učinkovito upravljanje novcem.

Budući da su finansijski stavovi važni u oblikovanju finansijskog ponašanja, uspjeh ličnih finansija u SAD-u ovise o njihovom uticaju na finansijske stavove. Negativni finansijski stavovi povezani su s lošim finansijskim ponašanjem i smanjenim finansijskim

zadovoljstvom, pa se preporučuje korištenje finansijskog obrazovanje za postizanje korisnih stavova o novcu (Bhattacharya i Gill, 2020).

Društveni mediji također imaju pozitivnu ulogu u razvoju finansijskih stavova studenata jer se koriste kao alat za virtualnu društvenu interakciju. Istraživanje autora Yanto *et al.* (2021) pokazalo je da izloženost društvenim medijima može uticati na finansijski stav studenata. Društveni mediji se mogu koristiti kao alat za razmjenu znanja, a rezultati njihovog istraživanja pokazuju da društveni mediji mogu povećati finansijsko znanje studenata. Drugim riječima, studenti koriste društvene medije ne samo u komunikacijske svrhe, već i kao sredstvo traženja i razmjene finansijskih znanja.

Pozitivan finansijski stav može se procijeniti analizom stava o upravljanju gotovinskim tokovima, investicijama ili planiranju. Finansijski stav može varirati u zavisnosti od materijalnog položaja pojedinca, radnih navika, psihološkog zdravlja i životnog stila (Sabri *et al.*, 2020). Međutim, različita istraživanja su pokazala da finansijski stav takođe utiče na finansijsko ponašanje i igra ulogu u donošenju finansijskih odluka (Yap *et al.*, 2018). Osobe sa pozitivnim finansijskim stavom pažljivije troše, primenjujući rigorozno planiranje budžeta i pripremajući se za nadolazeće finansijske potrebe (Khalisharani, Johan i Sabri, 2022).

S obzirom na pretpostavku da stavovi imaju dvostruki uticaj na aktiviranje i reguliranje postupaka te da se taj uticaj odražava na rukovanje finansijama, nužno je u okviru finansijskog općeg obrazovanja pažljivo razmotriti njihovu dinamiku. U suštini, stavove možemo analizirati kroz jednodimenzionalni ili višedimenzionalni pristup (Curt Wolfgang Hergenröder, 2013). Jednodimenzionalni koncepti svode stavove na pozitivan ili negativan odnos prema predmetima. Nasuprot tome, višedimenzionalni koncepti razmatraju stavove kao složene fenomene s više komponenata. U tom kontekstu, poznati su modeli kao što su Rosenberg i Hovli (1960) koji koriste Trokomponentni model koji obuhvata tri osnovne komponente: kognitivnu komponenta (odnosi se na razmišljanja i uvjerenja pojedinca o određenom predmetu ili pojavi), afektivnu komponentu (emocionalni odnos ili osjećaje prema tom istom predmetu) te motivacijsku komponentu (uključuje preferenciju prema određenim postupcima ili ponašanjima u vezi s tim predmetom) (Rosenberg i Hovli, 1960). Autorke Kreisler, Paechter i Zug (2013) navode pet značajki koje su od velike važnosti za razvoj motivacije i interesa. A tu spadaju: Relevantnost sadržaja, podrška kompetencijama, kvalitetna uputa, socijalna konekcija i podrška autonomiji. Relevantnost sadržaja obuhvaća stvaranje autentičnih zadataka koji su i životno važni za učenike. Stoga je potrebno oblikovati nastavu koja nije samo zanimljiva i dinamična, već i pokazuje primjene u stvarnim životnim situacijama. Dobivanje odgovarajućih povratnih informacija, odnosno feedback-a, može pridonijeti potrebi razvoja kompetencija, a te povratne informacije trebale bi biti pružene što je prije moguće, konkretno i usmjereno prema određenim ciljevima učenja. Kvaliteta nastave također igra važnu ulogu u poticanju motivacije. Strukturirani nastavni sadržaji trebaju slijediti logiku materije, a ne unaprijed strukturirati probleme kako bi se očuvala autentičnost. Nastava ekonomije bi trebala stvarati odgovarajuću atmosferu,

poticati timski rad te pružati podršku učenicima od strane nastavnika. U ekonomskoj nastavi, podrška autonomiji dolazi kroz pružanje većih mogućnosti djelovanja i izbora, kao što je to slučaj u studijima slučaja ili projektima.

2.3. Edukacija/Finansijsko znanje

Pregled programa finansijske pismenosti otkriva da studenti koji u nastavnom planu i programu imaju finansijske predmete ostvaruju bolje rezultate na testovima finansijske pismenosti i pokazuju više pozitivne stavove vezane za novac u odnosu na studente koji nemaju finansijsko obrazovanje (Amagir *et al.*, 2017). Rezultati studije navedenih autora ističu da sljedeće grupe studenta imaju niži rezultat finansijskog znanja, a tu spadaju: studenti slabijeg srednjeg usmjerenja, sa lošijim matematičkim sposobnostima, imigranti, čije su majke bez fakultetske diplome i oni koji ne razgovaraju o finansijskim pitanjima s vršnjacima i porodicom. Ove grupe studenata ne posjeduju sposobnost potrebnu za primjenu znanja u svakodnevnom donošenju finansijskih odluka. Ovakvi rezultati upućuju na potrebu za finansijskim obrazovanjem u srednjim školama kako bi se osigurale jednake mogućnosti uz primjenu ciljanog pristupa. Heterogenost koja se ispoljila znači da pristup "jedna veličina odgovara svima" nije prikladan.

Autori Van Rooij, Lusardi i Alessie (2009) su otkrili da su individue koje ulažu na berzi finansijski pismeniji od ostalih što nam govori da sudjelovanje u finansijskim odlukama povećava finansijsko znanje. Također, oni navode da postoje varijacije u finansijskom ponašanju, sklonosti prema riziku, sklonosti donošenju odluka za studente sa različitim razinama finansijske pismenosti. Finansijska pismenost se ispoljava kroz finansijsko znanje i sposobnost korištenja stečenog znanja za poboljšanje i unapređenje vlastitog blagostanja. Osobine finansijske pismenosti su uveliko povezane sa kognitivnim sposobnostima (Lusardi i Mitchell, 2008).

S obzirom na finansijsko opće obrazovanje, glavni cilj ekonomske nastave jest poticanje razvoja finansijske kompetencije kod učenika. Pojam kompetencije često se koristi u okviru ekonomske pedagogije s raznolikim značenjima. Jedna od često citiranih definicija, koja se često pojavljuje u relevantnim radovima, potječe od Weinerta (2014). Prema Weinertovoj definiciji, kompetencija se opisuje kao "kognitivne vještine i sposobnosti koje su dostupne pojedincima ili koje se mogu naučiti kako bi riješili specifične probleme, uz pripadajuću motivacijsku i socijalnu spremnost za rješavanje problema u različitim situacijama." Prema navedenom, osobe opremljene znanjem, vještinama i kvalifikacijama ne mogu jednostavno biti klasificirane kao kompetentne, budući da su navedeni elementi samo dijelovi i preduvjeti za razvoj kompetencija. Umjesto toga, kompetencije zahtijevaju integraciju znanja, vještina i kvalifikacija s emocionalnim aspektima i motivacijom kako bi se moglo smatrati da osoba posjeduje kompetencije. Iz toga proizlazi važnost omogućavanja učenicima u okviru finansijskog obrazovanja da steknu ne samo apstraktno znanje, već i konkretne kompetencije. Iste su neophodne kako bi se adekvatno nosili s izazovnim i kompleksnim problemima koji se pojavljuju u području finansijskog obrazovanja (Erpenbeck i Sauter,

2013). Bitne karakteristike kompetencija uključuju samostalnu organizaciju, individualni aspekt i sveobuhvatan pristup, čime se jasno razlikuju od objektivno orijentiranih i eksterno organiziranih kvalifikacija (Arnold i Nolda, 2010).

Schemerr (2021) smatra da obrazovne ustanove nose općenitu društvenu odgovornost koja obuhvata raznoliki obrazovni program koji ide iznad samih funkcionalističkih razmatranja. Ovaj zadatak uključuje poticanje stručnih i zanimacijskih sposobnosti, uz nužno razumijevanje planiranja života. Predstavnici finansijskog obrazovanja često ističu ekonomsku pismenost, odgovornost i nezavisnost kao obrazovne ciljeve. Ponekad se spominje i "jednakost šansi", što iz perspektive odgojitelja može zvučati čudno s obzirom na (finansijsku i društvenu) nejednakost. Tematike poput odgovornog upravljanja džeparcem ili uspoređivanja finansijskih ulaganja svode finansijsko obrazovanje na praktično znanje za suočavanje s konkretnim životnim situacijama (Hedtke, 2018).

Budući da studenti smatraju predavanja i obuke sredstvima komunikacije koja doprinose povećanju finansijske pismenosti ove ciljne skupine, Katenova i Lee (2018) su za potrebe istraživanja uradili intervju sa stručnjacima te predstavnicima kompanija koje se bave organizacijom obrazovnih aktivnosti za poboljšanje finansijske pismenosti. Trenutno, ove firme ne smatraju studente glavnom ciljnom publikom za predavanja, seminare i općenito obuke. Postoje dva razloga za to. Prvo, iz perspektive kompanija koje organiziraju seminare i obuku, studenti pokazuju nedostatnu finansijsku sposobnost, što je ključni faktor za komercijalne organizacije. Također, obučni videozapisi o upravljanju osobnim finansirama često su izvedeni iz offline obuke. Stoga nedostatak usmjerenosti prema studentima u offline načinu rada rezultira nedostatkom specijaliziranih online kurseva. Drugi razlog za nisku pažnju komercijalnih organizatora obuke prema studentima jest da se studenti i dalje smatraju finansijski pismenijima od drugih populacijskih skupina. Važno je napomenuti da ove kompanije provode obuke i seminare na poziv visokoškolskih ustanova (djelomično u svrhu promocije), obuhvaćajući temu poput opšte finansijske pismenosti.

Prema istraživanju sprovedenom na jugozapadu Kine studenti s nedovoljnom finansijskom pismenošću skloni su podcjenjivanju uticaja obrazovnih postignuća na monetarne povrate od školovanja i ti studenti općenito očekuju niže buduće prihode. Finansijski nepismeni studenti koji dolaze iz ruralnih područja pokazuju kognitivnu pristranost nazvanu heuristika. S ovom heuristikom odlučivanja, studenti imaju tendenciju linearizirati odnos između obrazovnih ulaganja i budućih prihoda, što rezultira podcijenjenim povratima na obrazovanje i nedovoljnim naporima učenja. Utvrđeno je da studenti s lošim poznavanjem kamatnog računa percipiraju manje povrata od obrazovanja, što je u skladu s našim teoretskim pretpostavkama da je slaba finansijska pismenost povezana s pristrasnošću linearizacije. Budući da postoji malo potražnje za finansijskim uslugama među ruralnim studentima, oni teško mogu predvidjeti bilo kakvu korist od sticanja finansijskog znanja. Stoga je ključno dizajnirati druge kurikulume finansijskog obrazovanja koji bi mogli poboljšati sposobnosti ruralnih studenata u pogledu postavljanja ciljeva, samokontrole, odgađanja zadovoljstva, itd. Na kratki rok, ruralni studenti će imati puno koristi od ovih

programa koji, na dugi rok, konačno mogu doprinijeti smanjenju siromaštva na ruralnim područjima (Cheng, Wang i Liu, 2023).

Rezultati istraživanja među studentima u Poljskoj pokazali su dobar i djelomično vrlo dobar stepen finansijskog znanja. 45,3% postiglo je prosječan rezultat, a 43,8% visoki rezultat u finansijskom znanju. Prema autorima ovaj rezultat objašnjava racionalnost učenika u njihovim finansijskim odlukama (Swiecka *et al.*, 2020).

PISA kao dugotrajan program pruža dublje uvide u obrazovnu politiku i praksu, te prati trendove u sticanju znanja i vještina učenika i studenata na globalnoj razini i unutar različitih demografskih grupa unutar svake zemlje. Rezultati PISA-e služe kao pokazatelj mogućnosti u obrazovanju, demonstrirajući šta studenti u naprednijim i uspješnijim obrazovnim sistemima mogu ostvariti. Ovi rezultati pružaju donositeljima politika širom svijeta kreiranje političkih ciljeva baziranih na mjerljivim postignućima drugih obrazovnih sistema i usporedbu razumijevanja i vještina studenata unutar države s rezultatima drugih država. Kako PISA nije u mogućnosti uočiti uzročno-posljedične veze između specifičnih politika ili praksi, ona ipak pruža uvid u sličnosti i varijacije između različitih obrazovnih sistema, dajući time informacije o važnim pitanjima za profesore, donositelje politika i širu javnost. Rezultati sprovedenog istraživanja OECD (2017) pokazuju da Kina nadmašuje sve druge zemlje/ekonomije koje učestvuju u ispitivanju finansijske pismenosti. Belgija, kanadske provincije, Ruska Federacija, Nizozemska i Australija nakon Kine ostvaruju prosječne ocjene iznad prosjeka OECD-a. Studenti u ovim zemljama imaju slične rezultate u matematici i čitanju u poređenju sa drugim zemljama. Približno 12% studenata u državama koje su sudjelovale u OECD-ovom istraživanju smatra se vrhunskim izvođačima u finansijskoj pismenosti, te mogu analizirati složene finansijske proizvode i rješavati nespecifične finansijske probleme. Osim toga, oni pokazuju razumijevanje šire finansijske slike, te mogu objasniti finansijske prednosti različitih vrsta ulaganja. S druge strane, prosječno 22% ispitanika su na nezadovoljavajućoj razini finansijske pismenosti. Njihov postotak 1 veći je od 20% u Brazilu, Čileu, Litvi, Peru, Poljskoj, Slovačkoj Republici, Španiji i SAD-u. Ovi studenti, u najboljem slučaju, mogu prepoznati razliku između potreba i želja, donositi jednostavne odluke o svakodnevnim troškovima i prepoznati svrhu svakodnevnih finansijskih dokumenata, poput računa.

Kada je reč o finansijskoj pismenosti studenata u Brazilu, poredeći iznad navedene rezultate OECD-a iz 2017. godine, primijećeno je da ispitanici imaju srednje znanje o pojmovima i proizvodima iz oblasti finansija. Uzimajući u obzir i druge parametre, studenti uopšteno dobro koriste svoje finansijske resurse (Luiza *et al.*, 2023).

Istraživanje koje su sproveli autori Chen, Yu i Sun (2022) se bavi analizom uticaja finansijskog znanja potrošača na finansijsko ponašanje u vezi sa korišćenjem kreditnih kartica, koristeći nacionalne podatke iz Nacionalnog istraživanja finansijske sposobnosti (NFCS). Zaključuje se da potrošači sa većim nivoom finansijskog znanja imaju veću vjerovatnoću da posjeduju kreditne kartice, kao i da će posedovati veći broj istih. Takođe, finansijsko znanje pozitivno utiče na poželjno ponašanje u vezi sa kreditnim karticama,

uključujući donošenje informisanih odluka pri izboru kartica i redovno izmirivanje računa. Er *et al.* (2017) su sproveli istraživanje finansijske pismenosti putem OECD-a ankete sa dvadeset jednim pitanjem. Rezultati njihove analize otkrivaju da je 70% učenika tačno odgovorilo na pitanja koja mjere razinu finansijske pismenosti; da je među finansijskom imovinom najpoznatija imovina kreditna kartica, a najmanje poznata „Junior dug“; i da postoji statistički značajan odnos između spola i zaposlenja. Ispitanici su otkrili da najvažniji izvori informacija za odabir finansijske imovine predstavljaju : internet, banka, osobno znanje, te marketing stručnjak za imovinu i internet. Na kraju, došlo se do zaključka da otvoreno obrazovanje na ovom fakultetu pokazuje da su studenti svjesni finansijske imovine.

Cordero, Gil-Izquierdo i Pedraja-Chaparro (2020) su u svom radu za cilj imali istražiti u kojoj mjeri podučavanje osnovnih finansijskih pojmova u školama može unaprijediti sposobnost učenika da primijene stečeno znanje i vještine na stvarne situacije koje uključuju finansijska pitanja i donošenje odluka, što se mjeri standardiziranim procjenama finansijske pismenosti. U tu svrhu koristili su skup komparativnih podataka iz zemalja koje sudjeluju u PISA 2012 modulu za finansijsku pismenost. Rezultati njihove studije sugeriraju da je dostupnost finansijskog obrazovanja pozitivno i značajno povezana s finansijskom pismenošću učenika, neovisno o primijenjenoj strategiji podučavanja finansijskih pojmova. Ipak, uticaj finansijskog obrazovanja je vrlo mali u usporedbi s dominantnim uticajem drugih čimbenika na individualnoj i školskoj razini. Učenici koji pohađaju kurseve koje podučavaju stručnjaci iz privatnih institucija i nevladinih organizacija postižu bolje rezultate od onih koji dobivaju obuku iz finansijskog obrazovanja od svojih nastavnika. Van Campenhout (2015) ističe da bi se evaluacije nastave finansijske pismenosti trebale baviti i stečenim finansijskim znanjem i promjene u finansijskim stavovima. Autori Kaiser i Menkhoff (2017) su utvrdili da finansijsko obrazovanje značajno utiče na finansijsko ponašanje i, u još većoj mjeri, na finansijsku pismenost. Međutim, teško je izvući općenite zaključke o tome koje su karakteristike programa, nastavni materijali ili nastavne metode najviše učinkoviti za razvoj finansijskih kompetencija (OECD, 2017).

Prema istraživanju koje je sprovela Soroko (2022) nastavnici su odbacili konvencionalno tumačenje obrazovanja o finansijskoj pismenosti kao pukog ličnog finansijskog poučavanja. Umjesto toga, vidjeli su potrebu da se obrazovanje o finansijskoj pismenosti smjesti unutar širih historijskih, ekonomskih i sociopolitičkih konteksta kako bi učenici mogli razumjeti kako smo došli do sistema u kojem je raspodjela bogatstva, moći i prilika tako nejednaka. Prakticiranjem kritičke ekonomske pismenosti, nastavnici izazivaju neoliberalnu ideologiju koja dominira javnim i političkim raspravama o finansijskoj pismenosti, kao i u dokumentima politike kurikuluma za osnovne i srednje škole te u istraživanjima obrazovanja. Ovo istraživanje također ilustrira teorijske izazove s obrazovanjem o finansijskoj pismenosti, potvrđujući normativna istraživanja u literaturi o tome kako bi kritička finansijska pismenost trebala izgledati, s konkretnim primjerima iz prakse nastavnika. Pružanje prilika za izazivanje statusa quo i razmatranje alternativa organizacije ekonomije omogućava studentima suočavanje s suvremenim problemima poput ekološkog propadanja, rasizma i rastuće ekonomske nejednakosti. Ovaj oblik finansijske pismenosti

prenosi studentima poruku da imamo izbora o ekonomskom sistemu koji promičemo, te da "ljudi u brojevima mogu promijeniti stvari".

Harg (2016) smatra da izuzetna važnost motivacije zahtijeva optimalno oblikovanje okoline za učenje, u kojoj učenici mogu sami sebe motivirati, dok ih učitelji podržavaju. Cilj učitelja stoga je stvaranje poticaja koji će potaknuti učenike da se bave područjima finansijske opće pismenosti. Hoće li učenici razviti interes i intrinzičnu motivaciju u daljnjem ličnom razvoju, isključivo ovisi o njima samima. Ako nema intrinzične motivacije, to nužno ne dovodi do loše izvedbe, pod uslovom da postoje vanjski pokretači. U daljnjem sazrijevanju, vanjska motivacija može dovesti do intrinzične motivacije, ako učenici postupno uključe početno vanjski motivirane ciljeve i postupke u svoj koncept samopouzdanja. Stoga bi ekonomska nastava trebala uzeti u obzir ne samo intrinzičnu motivaciju, već i mogućnosti vanjske motivacije. Ako je potrebna vanjska motivacija, trebala bi se koristiti na način da su učenicima jasni ciljevi učenja i time prepoznatljive pozitivne namjere učitelja.

Najznačajnije spoznaje do kojih su došli autori Katenova I Lee (2018) su da bi Web stranica trebala biti glavna platforma za podučavanje finansijske pismenosti. To podupire činjenica da je literatura koja se bavi edukacijom i praktičnim aspektima finansijske pismenosti već doživjela značajan kvantitativni i kvalitativni razvoj. Iako postoje web stranice na tu temu koje su već prisutne i prema istraživačkim podacima postoji potražnja za njima, i dalje postoji potreba za podizanjem opće razine finansijske pismenosti među studentima koji nisu studirali ekonomiju. Potrebno je voditi računa o dostupnosti programa i mobilnih aplikacija za ovu svrhu. Smatraju da je svaka konsolidacija stečenog znanja efikasnija kroz igru, pa predlažu da On-line igra može biti jedan od elemenata stranice. Za studente koji nisu specijalizovani za ekonomiju, potrebno je napraviti neke modifikacije ekonomskih predmeta koje uče na prvim godinama kao dio opšteg nastavnog plan i programa. S druge strane, postoje obrazovni videozapisi, iako u različitim opsezima na većini stranica, ali se postavlja pitanje o njihovoj relevantnosti i sposobnosti da zainteresiraju ciljanu publiku, jer su često usmjereni na zaposlene pojedince i možda nisu potpuno prikladni za studente.

Fakultet otvorenog obrazovanja u Anadolu je osnovano akademske 1982/83. godine kao prvi fakultet koji nudi otvoreni i DL sistem obrazovanja u Turskoj. Otvoreni obrazovni sistem pruža jednake mogućnosti visokog obrazovanja za sve pojedince koji nemaju pristup višim školama u kampusu, uključujući i osobe s tjelesnim, slušnim ili vidnim oštećenjima. Na ovom fakultetu je sprovedeno istraživanje čija je elementarna svrha bila sagledavanje finansijske razine pismenosti učenika. Na Sveučilištu Anadolu postoje tri fakulteta: Otvoreni edukacijski, ekonomski i poslovni fakultet. Postotak studentica na univerzitetu su retrospektivno 55%, 32%, odnosno 29%. Kako se može vidjeti iz ovih postotaka, Anadolu univerzitet pruža vrlo dobru priliku za žene za sticanje diplome.

Finansijskom socijalizacijom žena se naglašava važnost faktora finansijskog uticaja kod djece, posebice djevojčica koje će te vrijednosti kasnije prenositi na buduće generacije. Kako se navodi u studiji Ali *et al.* (2021), iako je Saudijska Arabija tradicionalno društvo u kojem dominiraju muškarci koji svoje vrijednosti izvode iz religije, gdje su muškarci odgovorni za

ekonomske aktivnosti, a žene trebaju odgajati djecu i upravljati kućanstvom, može se reći da se saudijsko društvo brzo transformira. Vlada je uvela programe finansijskog opismenjavanja, međutim oni nisu dovoljni obzirom na veličinu stanovništva i geografski krajolik Kraljevstva. Štaviše, ti su programi općenito namijenjeni saudijskoj mladeži, dok je finansijska pismenost važna i za saudijske žene. Njihovim finansijskim osnaživanjem može se postići finansijska socijalizacija i one bi donosile učinkovite odluke za poboljšanje svoje finansijske situacije što će imati uticaj i na mlađe naraštaje.

S druge strane, Italija je jedina zemlja u kojoj dječaci postižu bolje rezultate od djevojčica u finansijskoj pismenosti i to za 11 bodova. Potpuno suprotna situacija dešava se u Australiji, Litvi, Poljskoj, Slovačkoj Republici i Španiji gdje djevojčice postižu bolje rezultate od dječaka. U preostalim zemljama, razlika u performansama među spolovima nije statistički značajna. U devet od petnaest zemalja, više dječaka nego djevojčica ima niske rezultate OECD (2017).

Autori Fernies, Lynch i Netemeyer (2014) su ispitivanjem veza između finansijske pismenosti i finansijskog obrazovanja sa finansijskim rezultatima došli do zaključka o vrlo maloj ulozi finansijskog obrazovanja na temelju varijacija u finansijskom ponašanju. Kaiser i Menkhoff (2019) su na osnovu metaanalize temeljene na kvaziekperimentima i randomiziranim eksperimentima, a Cole, Paulson i Shastri (2016) na osnovu uzročnih procjena iz strategija razlika indiferentnosti i studija događaja izjavili da je vrlo slab uticaj obrazovanja o ličnim finansijama na finansijsko ponašanje ili ga uopšte nema. Meier i Sprenger (2013) ističu da su individue koji ne žele dobiti finansijsku edukaciju zapravo nestrpljivi.

Odsutnost izravne povezanosti između finansijske pismenosti i finansijskog ponašanja dovodi u pitanje učinkovitost obrazovnih programa koji se bave unaprjeđenjem finansijskog ponašanja mladih odraslih putem poboljšanja finansijske pismenosti (Pahlevan, Ahadzadeh i Turner, 2020).

Iako finansijsko znanje igra ključnu ulogu u finansijskoj pismenosti, ono nije jedini element koji je važan za cjelovito razumijevanje ovog koncepta. Pored razumijevanja finansijskih pojmova i rizika, finansijska pismenost također obuhvaća vještine, motivaciju i samopouzdanje potrebno za primjenu takvog znanja u donošenju učinkovitih finansijskih odluka u različitim kontekstima (OECD, 2017).

2.4. Zaduženost i štednja

Brojna istraživanja sugeriraju da je razina finansijske pismenosti među studentima zabrinjavajuće niska. Studije su pokazale da studenti često nemaju razumijevanje osnovnih finansijskih konceptata poput budžetiranja, štednje, kamata i upravljanja dugom. Nedostatak finansijske pismenosti često rezultira problemima s dugovanjem, prekomjernim zaduživanjem i lošim finansijskim navikama. Nedostatak finansijske pismenosti ima

ozbiljne posljedice za studente. Prvo, studenti koji su slabo pismeni finansijski su izloženi riziku prekomjernog zaduživanja. Impulsivna potrošnja, nedostatak planiranja budžeta i neinformirano korištenje kreditnih kartica dovode do akumuliranja dugova koji mogu imati dugoročne posljedice na njihovu finansijsku dobrobit. Drugo, dugovanje može ograničiti finansijsku slobodu studenata. Oni moraju izdvajati značajan dio svojih prihoda za otplatu dugova, što smanjuje mogućnosti štednje, ulaganja ili ispunjavanja drugih finansijskih ciljeva. Dug također može povećati razinu stresa i anksioznosti kod studenata, što negativno utječe na njihovu akademsku izvedbu i ukupno blagostanje (Liu i Zhang, 2021).

Xiao, Porto i Mason (2020) navode da je razina znanja studenata o studentskim zajmovima izrazito niska, a pružanje relevantnih informacija može uticati na njihovo finansijsko ponašanje. Istraživanje Johnson *et al.* (2016) je pokazalo da se studenti u velikoj mjeri oslanjaju na savjete roditelja, savjetnika i prijatelja, a da u suštini vrlo malo znaju o zajmovima koje će vraćati.

Pojedinci sa ograničenim finansijskim znanjem i lakom pristupu kreditnim karticama se često povezuju sa nemogućnošću kontrole kupovnog ponašanja. Kako potrošači sa niskim primanjima imaju manju kupovnu moć samim tim imaju i manje mogućnosti za kontrolu svog ponašanja korištenjem kreditnih kartica. Augusto De Matos *et al.* (2018) smatraju da finansijsko znanje potrošača o upravljanju novcem treba smanjiti zaduženost potrošača kontrolom troškova te ispituje da li je veća finansijska pismenost povezana sa manjom zaduženošću. Rezultati studije sprovedene u Brazilu pokazuju da finansijsko znanje nije značajno povezano sa zaduženošću, tj. da je zaduženost čak veća kod osoba koje su finansijski pismenije kao i kod onih koji imaju veći broj kreditnih kartica.

Značajni finansijski proizvodi i usluge su se brzo razvili u okviru stalnog napretka finansijskog tržišta i inovacija u finansijskom sektoru. Kao sredstvo za plaćanje i obračun, kreditne kartice su značajno promijenile način potrošnje i doprinijele ekonomskom rastu. Poučeni iskustvima iz globalne finansijske krize istakla se važnost uspostavljanja ispravne i adekvatne upotrebe kreditnih kartica. Viši nivo finansijskog znanja smanjuje neželjena ponašanja vezana za kreditne kartice, kao što su odlaganje plaćanja računa, naplata kamate, minimalno plaćanje računa, kašnjenje u plaćanju i prekoračenje limita (Chen, Yu i Sun, 2022).

Na temelju teorije finansijske pismenosti i samoučinkovitosti, studija autora Liu i Zhang (2021) istražuje temeljne posredničke mehanizme i uvjete u odnosu između finansijske pismenosti i rizičnog kreditnog ponašanja među studentima u Kini. Rezultati studije pokazuju da finansijska pismenost studenta značajno negativno utiče na njihovo rizično kreditno ponašanje. Autori su došli do zaključka da odnos između finansijske pismenosti i rizičnog kreditnog ponašanja raste kada su studenti pod visokim finansijskim stresom. Pojava rizičnog kreditnog ponašanja studenata zahtijeva interdisciplinarno ispitivanje koje uključuje finansije, pedagogiju i sociologiju. Analiza mehanizma rizičnog kreditnog ponašanja studenata u kontekstu potrošačkog finansiranja može pružiti ne samo konkretne prijedloge za finansijsko obrazovanje studenata, već i informacije finansijskim institucijama

i kreatorima politike pri donošenju odluka. Studenti sa većim dugovanjima su skloniji tražiti pomoć od finansijskih savjetnika (Lim *et al.*, 2014).

Uzimanje kredita nije jednostavna i jednoznačna odluka, ne uključuje samo odabir među brojnim dostupnim opcijama, već je složen psihološki proces koji obuhvata odluke o potrebama i finansijskim izborima (Bialowolski i Weziak-Bialowolska, 2021). Odluka o uzimanju kredita zahtijeva pažljivu analizu osobnih finansijskih potreba, mogućnosti i dugoročnih posljedica, te uključuje procjenu različitih aspekata poput kamatnih stopa, uvjeta otplate i osobnih finansijskih ciljeva. Takav proces zahtijeva duboko razumijevanje vlastitih finansijskih mogućnosti i odgovorno donošenje odluka kako bi se osigurala finansijska stabilnost i održivost. Mladi odrasli posežu za kreditima ili zajmovima kako bi nadoknadili razliku između željenog nivoa potrošnje i nedovoljnog trenutnog prihoda, predviđajući da će kasnije u životu moći otplatiti dug. Budući da je štednja vjerojatnija u kasnijoj dobi, prema hipotezi životnog ciklusa odrasle osobe vjerojatnije će se zaduživati kad su mladi. Međutim, istraživanja pokazuju da su mladi odrasli slabo pripremljeni za efikasno zaduživanje: imaju značajnu manu u gotovo svim primijenjenim mjerilima finansijskih kompetencija i ponašanja (FINRA, 2013). U SAD-u, samo 24% pokazuje osnovnu finansijsku pismenost, dok samo 8% pokazuje visoku finansijsku pismenost (Global Financial Literacy Excellence Center i PwC, 2015). U skladu s tim, oni mogu predstavljati skupinu koja je posebno ranjiva na negativne strane kredita i zajmova. Studentski dugovi za školovanje i kašnjenje s otplatom predstavljaju značajan i sve veći izazov među diplomiranim studentima u SAD. (Roche Carioti, 2020)

Iako zaduživanje u nekim situacijama može biti korisno, utvrđena je i štetnost istih u studiji autora Bialowolski i Weziak-Bialowolska (2021), a najveći negativan učinak je zabilježen kod osoba koje su imale dugove na kreditnim karticama i studentske zajmove. Studija sugerira da korištenje kreditne kartice i proizašle funkcije zaduživanja negativno utječe na kasnije životno zadovoljstvo. Dodatno, čak i samo uzimanje studentskog zajma može negativno uticati na psihološku dobrobit značajno smanjujući životno zadovoljstvo, dok otplata takvog duga ne doprinosi povećanju životnog zadovoljstva. Cwynar *et al.* (2019) su istražili povezanost između načina na koji ispitanici postupaju s kreditima i finansijskim obvezama te njihovog blagostanja. Čini se da neka ponašanja koja se smatraju nezdravima (poput istovremenog posuđivanja od više izvora ili posuđivanja za skupu odjeću ili putovanja) mogu pružiti trenutno zadovoljstvo, iako to može imati negativne dugoročne posljedice. Finansijski status ispitanika, a ne samo ponašanje u vezi s dugom, je važno za predviđanje njihovog blagostanja (Cwynar *et al.*, 2019). Nesposobnost upravljanja finansijskim pitanjima na kraju može dovesti do neadekvatnih finansijskih odluka i stvaranja tereta za njihovu budućnost (Khalisharani, Johan i Sabri, 2022).

Empirijska procjena učinka duga na kreditnoj kartici na dobrobit pokazuje određenu nejasnoću. Ova nejasnoća proizlazi iz javne percepcije kreditnih kartica kao jednostavnog načina plaćanja, koji olakšava kupovinu robe. Međutim, kreditne kartice zapravo omogućavaju potrošačima da troše više od svojih dostupnih resursa, što često dovodi do

trajnih dugova. Pozitivno viđenje kreditnih kartica kao načina plaćanja povezano je s uvjerenjem da one olakšavaju pristup modernoj potrošačkoj kulturi, doprinose prestižu vlasnika kartice, omogućuju sudjelovanje u programima lojalnosti i popusta, te potiču štednju zahvaljujući mehanizmu odgođenog plaćanja (Bialowolski i Weziak-Bialowolska, 2021).

Autori Artavanis i Karra (2020) su pronašli dokaze o finansijskom jazu u platama, budući da studenti s niskom finansijskom pismenošću očekuju znatno niže početne plate od svojih kolega s visokom pismenošću. Kao rezultat, studenti s niskom pismenošću izloženiji su neočekivanim nepovoljnim udarcima na omjer plata i prihoda, što može ugroziti njihovu buduću kreditnu sposobnost i oslabiti njihovu sposobnost servisiranja duga nakon stečene diplome.

Roche Carioti (2020) predlaže aktivnost prilagođenu studentima uvodnih kurseva ekonomije s ciljem poticanja dubljeg razumijevanja složenosti povezane s finansiranjem visokog obrazovanja putem kredita. Aktivnost uključuje početno stvaranje proračuna za fiktivne primatelje studentskih kredita, nakon čega slijedi primjena stečenog znanja u oblikovanju vlastitih proračuna. Primjenjujući ekonomske principe, uključujući procese donošenja odluka, procjene odabira, alokaciju proračuna i evaluacije prije i poslije aktivnosti, studenti se uključuju u rješavanje problema koji potiču kritičko razmišljanje i komunikacijske vještine. Rezultati anketa prije i nakon aktivnosti pokazuju dokaze o poboljšanju znanja studenata o njihovoj vlastitoj situaciji s studentskim kreditima, izgledima za platu i planovima otplate nakon stečene diplome. Studija autorice Frisncho (2023) koristi veliko eksperimentalno istraživanje provedeno u 300 javnih škola u Peruu kako bi procijenila uticaj školskog programa finansijskog obrazovanja na srednjoškolce. Analiza obuhvaća anketne podatke i informacije iz kreditnih biroa o gotovo 20.000 učenika te istražuje kako ovaj program kratkoročno i dugoročno utječe na njihovo finansijsko ponašanje. Rezultati podržavaju trenutačnu učinkovitost školskih programa finansijskog obrazovanja, a također ukazuju na ograničene, ali dugoročne učinke na finansijsko ponašanje u dobi od 18 do 20 godina, ključnog razdoblja kada mladi postaju ekonomski neovisni. Finansijske edukacijske lekcije ne dovode do izbora zaduživanja ili kašnjenja s obvezama, ali kod onih koji imaju dug, značajno smanjuju kašnjenje u otplati za 20%. Ovaj rezultat odražava poboljšano ponašanje u vraćanju duga na intenzivnoj razini, usklađeno s pozitivnim uticajem programa na finansijsku autonomiju.

Koristeći veliki uzorak od preko 1000 studenata s državnog univerziteta u Massachusettsu, Artavanis i Karra (2020) su istražili razinu finansijske pismenosti studenata te njezine implikacije na otplatu studentskog duga. Utvrdili su niske razine finansijske pismenosti (39,5%), posebno među ženskim spolom (26%) i studentima prve godine (33%). Na temelju odgovora ankete, studenti s manjkom finansijske pismenosti skloniji podcjenjivanju budućih rata studentskih kredita.

Na bazi istraživanja sprovedenog u Poljskoj, od svih proučavanih stavova najzastupljenija su sljedeća dva: uvjerenje da je izbjegavanje zaduženja koliko god je moguće optimalno

finansijsko ponašanje i raširena negativna emocionalna reakcija na pomisao o kreditima ili zajmovima. To znači da su pretežno negativni stavovi Poljaka prema dugovima pojačani racionalnim i emocionalnim argumentima. Moguća objašnjenja za prevlast nepovoljnih stavova prema dugovima leže u nizu skandala kojima je industrija kreditiranja nedavno bila izložena, što je dovelo do značajnog gubitka povjerenja javnosti. U Poljskoj su potrošači svjedočili ili su bili izravno uključeni u afere povezane s dugovima kao što je kriza hipoteka u švicarskim francima, skandal vezan uz segment kreditnih unija ili zloupotrebe ilegalnih firmi koje odobravaju brze zajmove. To je moglo imati značajan uticaj na stavove potrošača prema posuđivanju, zajmovima i kreditnim institucijama (Białowolski *et al.*, 2019).

Razvoj finansijske pismenosti potiče pojedince da učinkovitije upravljaju svojim ličnim finansijama, što često kulminira jačanjem i održavanjem kulture štednje među mladima. Pojedinci s većom finansijskom pismenošću mogu izraditi bolji penzijski plan, imati manje dugova, uštedjeti više novca, postići finansijsko blagostanje i višu kvalitetu života (Alshebami i Aldhyani, 2022). Stav prema novcu koji razvijaju studenti može značajno doprinijeti njihovom finansijskom blagostanju poboljšavanjem sposobnosti štednje i proračuna. (Utkarsh *et al.*, 2020)

Na bazi 430 odgovora studenata iz Indonezije, Pangestu i Karnadi (2020) zaključuju da finansijska pismenost pozitivno utječe na odluke o štednji, a materijalizam negativno, jer osobe materijalističkog stava teže sticanju luksuznih predmeta i drugih materijalnih vrijednosti. Osobe s povoljnim finansijskim stavom, adekvatnim finansijskim znanjem koje primjenjuju kroz odgovorno finansijsko ponašanje, imaju tendenciju da više štede svoj novac. Štednja novca nije bez svrhe, te većina ispitanika ulaže određene postotke svog novca u osiguranje i investicije. Uprkos njihovoj mladosti, studenti pokazuju sposobnost razboritog planiranja svojih finansija. Nadalje, veća finansijska pismenost također rezultira smanjenom potrošnjom, što je očekivano, jer što više novca osoba štedi, manje ima na raspolaganju za trošenje. S druge strane, studenti s višim materijalističkim vrijednostima imaju sklonost većoj potrošnji. To je potaknuto njihovim stavovima o posjedovanju i potrebom da to pokažu. Stoga, radije troše novac na dobra i usluge koje će impresionirati druge, što je praktičnije od pokazivanja velikih količina novca.

U pogledu kulture štednje, sticanje nekretnina kao oblika imovine među studentima u Veracruzu je veoma važno, istovremeno iskazujući interes za posjedovanje poslovanja ili ulaganje. Suprotno tome, manje je izražen interes za kupovinu automobila ili motocikla među istom populacijom (De Los Santos-Gutiérrez *et al.*, 2022). Ispitanici ženskog spola izražavaju veći naglasak na štednji u usporedbi s muškarcima, čak i ako njihovi prihodi nisu dovoljni, te imaju tendenciju voditi finansijske zabilješke, štedjeti za buduću starost i planirati primanje penzije. Istovremeno, u poređenju sa muškarcima, žene smatraju manje bitnim trenutačno trošiti novac.

Moreno-Herrero, Salas-Velasco i Sánchez-Campillo (2018) ukazuju na pozitivnu vezu između finansijske pismenosti učenika i njihovog razumijevanja vrijednosti štednje. Većina učenika pokazuje sklonost štednji kada žele kupiti nešto što si ne mogu odmah priuštiti.

Učenici koji posjeduju bankovni račun obično su uspješniji u finansijskoj pismenosti od onih sličnog socioekonomskog statusa koji nemaju bankovni račun. Dakle, poticanje navika štednje i osiguravanje pristupa finansijskim uslugama od rane dobi može pružiti učenicima vrijedne prilike za učenje kroz iskustvo.

2.5. Finansijsko blagostanje

Posjedovanje finansijskog znanja je ključni element za donošenje dobrih finansijskih odluka. Finansijski pismeni ljudi mogu donositi ispravne finansijske odluke te su sposobniji dosegnuti svoje finansijske ciljeve u cilju zaštite od ekonomskih šokova i s njima povezanih rizika što će ih dovesti do finansijskog blagostanja (Philippas i Avdoulas, 2019). U kontekstu sveprisutnog studentskog duga, porasta (digitalne) finansijske inkluzije te prijetnji proizašlih iz slučajeva finansijskih prevara, ističe se važnost finansijskog obrazovanja i finansijskog savjetovanja kao relevantnih političkih intervencija koje bi unaprijedile finansijsko i opće dobrostanje (Panos i Wilson, 2020).

Prema definiciji CFPB-a, finansijsko blagostanje se opisuje kao "stanje u kojem osoba može potpuno ispuniti trenutne i buduće finansijske obveze, osjećati se sigurno u svoju finansijsku budućnost i biti u mogućnosti donositi izbore koji im omogućuju da uživaju u životu". Stoga, nedostatak finansijske sigurnosti rezultira nepredvidivim životom, što značajno utječe na ekonomsku pokretljivost pojedinca, a dugoročno može prouzročiti ozbiljna finansijska ograničenja (Gennetian i Shafir, 2015). Finansijska pismenost je osnovni uzrok finansijskog blagostanja, stoga, znanje pojedinca o finansijama ne jamči samo poboljšano finansijsko blagostanje; umjesto toga, primijećeno je ponašanje koje se manifestira u većem vlastitom uvjerenju o upravljanju osobnim finansijama (Lone i Bhat, 2022).

Autori Mohamad Fazli Sabri *et al.* (2023) su jedni od rijetkih koji su se bavili istraživanjem odnosa između finansijskog ponašanja finansijske dobrobiti među mladim Malezijcima za vrijeme pandemije COVID-19. Istraživanje je pokazalo da je finansijsko ponašanje važno u procesu osnaživanja finansijske dobrobiti među mladim osobama. Međutim, otkriveno je da finansijska pismenost nema značajan uticaj na finansijsko blagostanje. Nasuprot tome, istraživanje Rahman *et al.* (2021) kao i mnogih drugih autora pokazuju da postoji pozitivan uticaj finansijske pismenosti na blagostanje. Ciljna grupa ovog istraživanja nisu bili studenti, već opća populacija i domaćinstva s niskim prihodima.

Studija Philippas i Avdoulas (2019) se bavi ispitivanjem odnosa između finansijske pismenosti, blagostanja i krhkosti kao i ispitivanjem faktora od kojih oni zavise zavise. Analizom odgovora studenata univerziteta u Grčkoj se došlo do zaključka da su studenti koji vode evidenciju svojih troškova finansijski pismeniji, a da se finansijski pismeni studenti lakše suočavaju sa neočekivanim finansijskim šokovima. Autori zaključuju da finansijska pismenost može biti ključni pokretač finansijskog blagostanja među studentima univerziteta u Grčkoj.

Ergün (2017) je analizom razine finansijske pismenosti među studentima u Rusiji, Estoniji, Rumuniji, Poljskoj, Njemačkoj, Holandiji, Italiji i Turskoj otkrio nisku razinu finansijske pismenosti ispitanika i visoku povezanost finansijske pismenosti i demografskih karakteristika. Autor upućuje na to da bi trebalo biti više finansijskih kurseva u akademskim programima što bi pomoglo većem broju studenata u rješavanju finansijskih problema i poboljšanju finansijske dobrobiti.

Andreou i Philip (2018) istražuju razinu finansijske pismenosti i stavova te ponašanja među 881 studentom na pet univerziteta na Kipru i iznose informacije o njihovim finansijskim sposobnostima i ponašanju. Njihovi rezultati otkrivaju da je samo 6,24% studenata tačno odgovorilo na sva pitanja, a tek 36,9% pokazuje dobro finansijsko znanje. Općenito, druge europske zemlje pokazuju više razine finansijske pismenosti među studentima, te kao primjer navode finansijsku pismenost koja iznosi 72% u Njemačkoj, 71% u Švedskoj, 67% u Ujedinjenom Kraljevstvu, 62% u Sloveniji, 56% u Grčkoj, 51% na Malti i 50% u Hrvatskoj. Stoga, smatraju da postoje dva moguća objašnjenja za ovu nižu razinu finansijske pismenosti među kiparskim studentima. Prvo, studenti ne dobivaju adekvatno i dovoljno finansijsko obrazovanje tokom školovanja, stoga dolaze na fakultet bez osnovnih finansijskih znanja i vještina. Ova tvrdnja je podržana nepostojanjem specijaliziranog predmeta "Osobne finansijske" u nastavnim planovima visokog obrazovanja. Ovakav predmet u nastavnom planu bi omogućio studentima da nauče izuzetno važne finansijske koncepte vezane uz potrošačko zaduživanje, štednju, investiranje, planiranje za penziju, inflaciju i kupovnu moć, zaduživanje za hipoteku, itd. Drugo, kiparski studenti ne dobivaju dovoljno "praktičnih prilika" za finansijske poslove rano u životu koje bi im mogle pomoći razviti veću svijest i vrijedno iskustvo s finansijskim odlukama u svakodnevnom životu.

Pakistanska studija istražuje ulogu nekognitivnih čimbenika, poput samopoštovanja, samokontrole, optimizma i promišljenog razmišljanja u oblikovanju finansijskog ponašanja i finansijske dobrobiti mladih odraslih osoba. Iako se istraživanja često fokusiraju na kognitivne aspekte poput finansijske pismenosti i numeričkih sposobnosti, psihološki aspekt finansijskog ponašanja i dobrobiti rijetko se istražuje. Hashmi *et al.* (2021) su korištenjem namjernog uzorkovanja, prikupili uzorak od 429 studenata javnih i privatnih sveučilišta putem online i terenske ankete. Anketni upitnik obuhvaćao je demografske podatke, mjere samopoštovanja, optimizma, promišljenog razmišljanja, samokontrole, općeg finansijskog ponašanja i finansijske dobrobiti. Rezultati analize pokazuju značajnu povezanost između samokontrole i promišljenog razmišljanja s finansijskim ponašanjem i finansijskom sigurnošću. Samopoštovanje nema značajnu ulogu u oblikovanju finansijskog ponašanja, ali pokazuje povezanost s finansijskom dobrobiti, uključujući finansijsku sigurnost i finansijsku anksioznost. S druge strane, optimizam ne pokazuje značajnu povezanost ni s finansijskim ponašanjem ni s finansijskom dobrobiti. Ovi rezultati dopunjuju prethodna istraživanja i pružaju nove uvide u psihološke čimbenike koji utječu na finansijsko ponašanje i dobrobit pojedinaca.

U Sjedinjenim Američkim Državama 2002. osnovan je Institut za finansijsku pismenost kao neprofitna organizacija s ciljem promicanja finansijskog obrazovanja i savjetovanja. Institut

za finansijsku pismenost razvija profesionalnost i učinkovitost u području finansijskog obrazovanja postavljanjem nacionalnih standarda za finansijsko obrazovanje. Profesionalni certifikacijski programi proizlaze iz individualnih kompetencija i znanja relevantnih za specifične sektore industrije ili stručna područja. Ti programi su podvrgnuti ocjeni od strane nezavisnih institucija koje postavljaju standarde u tom području (Institute for Financial Literacy, 2024). U suprotnosti s procesom licenciranja, certifikacijski proces je dobrovoljan te pojedincima pruža privremeno priznanje od strane nevladine organizacije, potvrđujući da su zadovoljili prethodno utvrđene standarde. Važno je naglasiti da ne postoji državna agencija odgovorna za nadzor ovih autonomnih certifikacijskih tijela.

Lični, ekonomski i društveni učinci lošeg finansijskog blagostanja nisu ograničeni na radnu odraslu populaciju ili punoljetnu populaciju. Sve veći broj mladih odraslih osoba u dobi od 18 do 29 godina suočava se s finansijskim poteškoćama (Brüggen *et al.*, 2017). Studenti su posebno ranjivi na finansijske probleme s obzirom na ograničeno iskustvo u finansijskom području i nemogućnost pokretanja štednje u ranoj dobi. Također, mogu pokazivati nisku finansijsku pismenost što negativno utječe na njihovu stopu štednje. Finansijski izazovi koji proizlaze iz niskih obiteljskih prihoda i akumulacije duga mogu dovesti do suboptimalnih akademskih postignuća, čime se narušava ukupno blagostanje studenata. To naglašava važnost rješavanja finansijske pismenosti i poticanja odgovornih finansijskih ponašanja među mladima kako bi se ublažile potencijalne dugoročne posljedice (Watson, Barber i Dziurawiec, 2015). Značajno pozitivan uticaj finansijske pismenosti i njezinih dimenzija na finansijsku samopouzdanost i finansijsko blagostanje je otkriven u studiji slučaja autora Lone i Bhat (2022). Također je otkriveno da finansijska samopouzdanost djelomično posreduje učinak finansijske pismenosti na finansijsko blagostanje. Malo studija objašnjava kako finansijsko socijaliziranje od strane roditelja utječe na finansijsko blagostanje mladih odraslih. Očekuje se da finansijska pismenost pozitivno utječe na finansijsko blagostanje i ponašanje (Lanz, Sorgente i Danes, 2019).

Značajan dio populacije u razvijenim ekonomijama oponaša životni stil razvijenih ekonomija. To uključuje pohađanje visokoškolskih ustanova, život u gradovima s odgovarajućom infrastrukturom te visokom dostupnošću raspoloživih prihoda i pristupa potrošačkim kreditima. Stoga je istraživanje finansijske dobrobiti mladih odraslih u razvojnim ekonomijama ključno za različite organizacije koje pružaju usluge, uključujući obrazovne institucije, finansijske institucije i savjetodavne organizacije. Postojanje diferencijalnog razumijevanja finansijske dobrobiti može imati dugoročne učinke na ekonomsku situaciju i zadovoljstvo života mladih odraslih (Utkarsh *et al.*, 2020)

U savremenom i složenom ekonomskom kontekstu, od iznimne je važnosti da adolescentni potrošači razviju sposobnost prepoznavanja i efikasnog suočavanja s izazovima povezanim s finansijskim. Omladina koja pokazuje sklonost ka neodgovornom finansijskom ponašanju često se suočava s negativnim posljedicama koje se odražavaju u njihovom "odraslom" životu. Na primjer, akumulacija značajnog duga putem studentskih kredita ili kreditnih kartica može značajno otežati njihovu sposobnost akumulacije bogatstva u budućnosti.

Stoga, nužno je educirati mlade ljude o važnosti pravilnog upravljanja finansijama kako bi se osiguralo da razvijaju finansijsku pismenost i sposobnosti donošenja informiranih finansijskih odluka koje će im koristiti u dugoročnom životnom putovanju (Lučić, Barbić i Uzelac, 2020).

3. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE

3.1. Podaci

Pod upitnikom podrazumijevamo jedan od istraživačkih alata sastavljenog od niza pitanja koji ima za cilj prikupljanje informacija od ispitanika. Tipično, istraživački upitnik uključuje kombinaciju zatvorenih i otvorenih pitanja. Otvorena pitanja, koja pružaju mogućnost dužih odgovora, omogućuju ispitaniku da detaljnije izlože svoje misli.

Korištenjem anketnog upitnika moguće je brzo prikupiti veliku količinu podataka. Ukoliko se koristi standardni skup pitanja za ciljani uzorak, smanjuje se mogućnost pristranosti (kao što je pristranost odabira). Dobiveni odgovori mogu se usporediti s historijskim podacima kako bi se analizirale promjene u izborima i iskustvima ispitanika. Ispitanici mogu popuniti upitnik ne otkrivajući svoj identitet, tj. da njihov identitet ostane anoniman, a mnogi softveri za ankete pridržavaju se važnih propisa o sigurnosti podataka i privatnosti. Online softveri za ankete pružaju brzo i ekonomično sprovođenje istraživanja, pružajući raznolik set funkcija za oblikovanje, distribuciju i analizu podataka odgovora.

Ankete se mogu klasifikovati na strukturirane i nestrukturirane. Strukturirani upitnici prikupljaju kvantitativne podatke jer su pažljivo planirani i dizajnirani za sakupljanje preciznih informacija. Ne samo da pokreću formalno ispitivanje, već dopunjuju postojeće podatke, provjeravaju prethodno prikupljene informacije i pomažu u potvrđivanju prethodnih hipoteza. Suprotno tome, nestrukturirani upitnici prikupljaju kvalitativne podatke. Koriste osnovnu strukturu i nekoliko grana pitanja, ali ništa što bi ograničavalo odgovore ispitanika. Postavljaju se otvorenija pitanja kako bi se prikupili specifični podaci od učesnika.

Prilikom prikupljanja odgovora anketa se može konstruisati sa više tipova pitanja, a najčešće korištena su pitanja otvorenog tipa, sa višestrukim izborom, dikotomna pitanja ili pitanja na skali. Pitanja otvorenog tipa pomažu, kako je već spomenuto, u prikupljanju kvalitativnih podataka u anketi, gdje ispitanik odgovara slobodnim oblikom bez ili s malo ograničenja. Pitanja s višestrukim izborom su zatvorene vrste te ispitanik mora odabrati jedan (jednostruki izbor) ili više (višestruki izbor) odgovora iz ponuđenog popisa opcija. Dikotomno pitanje je obično zatvoreno pitanje s mogućim odgovorima "da" ili "ne". Koristi se kada je potrebna osnovna potvrda to je najprirodniji oblik upitnika. Pitanja o skali se oslanjaju na principima četiri mjerne skale - nominalne, ordinalne, intervalne i razmjernih.

Podaci istraživanja prikupljeni su pomoću metode ankete. Upitnik je postavljen kreiran putem Google forms obrasca i kao takav distribuiran ciljnoj publici putem e-pošte, unutar ciljanih društvenih medijskih grupa i drugih kanala uz pomoć studentskih organizacija i nevladinih organizacija. Prvobitno je pronađen spisak nevladinih studentskih organizacija na području BiH te su poslani mailovi sa objašnjenjem istraživanja i molbom da link ankete proslijede studentima u svojoj mreži. Potom je napravljen spisak svih državnih i javnih univerziteta unutar države te je mail proslijeđen i na univerzitete sa molbom da se isti proslijede svim članicama univerziteta, tj. pripadajućim fakultetima kako bi link objavili na oglasnu ploču ili iste poslali studentima. Prateći odgovore koji su pristizali ažurno se provjeravala distribucija po univerzitetima i fakultetima. U skladu sa tim, kontaktirani su dalje fakulteti na određenim univerzitetima kao i njihovo nastavno osoblje čije su e-mail adrese dostupne na stranicama fakulteta sa molbom da link ankete objave na kurseve predmeta te da isti proslijede studentima na mailove ili da isti popune za vrijeme predavanja. Za fakultete i univerzitete sa kojih nisu pristizali odgovori slati su mailovi napomene i podsjećanja za daljnu distribuciju. Također, istovremeno je link ankete distribuiran i na društvenim mrežama te grupama čiji su članovi studenti određenih organizacija, fakulteta ili studentskih domova. U sumi, mail je poslan na preko 300 mail adresa te preko 50 objava na društvenim mrežama. Uz direktni pristup ciljanoj grupi korištena je i „Snowball metoda“ ili metoda snježne grudve, koja je neprobabilistička tehnika uzorkovanja i koristi se u situacijama kada je teško ili nemoguće identifikovati potencijalne ispitanike iz šire populacije. Ova metoda se zasniva na tome da već postojeći ispitanici, nakon što popune anketu, predlažu ili upućuju nove ispitanike za učešće u istraživanju. Tako se uzorak postepeno širi poput snježne grudve koja se kotrlja, što omogućava istraživačima da dođu do većeg broja relevantnih ispitanika koji možda nisu bili lako dostupni ili identifikovani na početku istraživanja. Ova metoda je posebno korisna kod istraživanja specifičnih populacija koje su teško dostupne ili zatvorene. Međutim, jedan od glavnih izazova ove metode je potencijalna pristrasnost uzorka, jer ispitanici koji preporučuju nove ispitanike često biraju ljude sa sličnim karakteristikama, što može dovesti do nedostatka raznolikosti u uzorku.

Anketa je provedena u ljetnjem semestru, tačnije u razdoblju od 15.5-28.6.2024. godine. Ciljna skupina su bili studenti sva tri ciklusa koji studiraju u Bosni i Hercegovini. Nadalje, učešće je bilo dobrovoljno, a mjere povjerljivosti su poduzete za zaštitu ličnih podataka, što znači da je anketa u potpunosti anonimna.

Ukupan broj prikupljenih odgovora u navedenom razdoblju je iznosio 521. Međutim, prilikom analize podataka uočeni su određeni problemi u kvalitetu prikupljenih odgovora, što je dovelo do eliminisanja dijela odgovora, te je za daljnu analizu ostalo 443 odgovora. Jedan od ključnih izazova prilikom obrade podataka sa kojima se istraživači susreću jeste osiguravanje kvaliteta prikupljenih podataka. U ovom istraživanju, određeni broj odgovora je morao biti eliminisan zbog različitih razloga, a najčešći su nepotpuni odgovori, nelogični ili nekonzistentni odgovori. Eliminacijom nevalidnih odgovora omogućeno je da se dođe do dubljih i relevantnijih uvida u faktore povezane sa finansijskom pismenošću.

3.2. Reprezentativnost uzorka

Reprezentativnost uzorka se odnosi na to koliko uzorak koji proučavamo odražava karakteristike šire populacije iz koje je uzet. Uzorak se koristi u istraživanjima kada nije moguće ili praktično ispitati cijelu populaciju i predstavlja podskup populacije. Ključna ideja je da uzorak bude što sličniji populaciji, kako bi se rezultati istraživanja mogli generalizovati na cjelokupnu populaciju. Ako uzorak nije reprezentativan, rezultati istraživanja mogu biti ograničeni ili netačni kada se primjene na širu populaciju.

Opća populacija ovog istraživanja su bosanskohercegovački studenti. Prema statistikama koje su objavili Federalni zavod za statistiku, Republički zavod za statistiku kao i Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine posmatrana je demografija i socijalne karakteristike visokog obrazovanja u BiH za godinu 2023/2024. Analiza distribucije populacije je poslužila kao orijentir i ciljana distribucija našeg uzorka. U 2023/2024 je registrirano 23.489 upisanih studenata u republici Srpskoj i 50.354 upisanih studenata u Federaciji BiH. Anketa koja je korištena se temelji na pitanjima iz OECD-ovog upitnika koji je već proveden u većini evropskih zemalja. Upitnik obuhvata privatne i javne univerzitete iz cijele Bosne i Hercegovine.

Kada je riječ o populaciji, udio muškaraca i žena se neznatno razlikuje (pogledati Tabelu 1). Razlike između strukture populacije i strukture uzorka mogu nastati iz nekoliko razloga, čak i kada se uzorak bira slučajnim putem. U našem slučaju, u uzorku imamo veći procenat žena nego što je to slučaj u opštoj populaciji, međutim postoje objašnjenja za navedena odstupanja. Čak i kada se uzorak bira slučajnim putem, može doći do odstupanja zbog prirodne varijacije. Ako je anketa dospjela do mjesta gde se češće nalaze žene, to bi moglo dovesti do većeg učešća žena u uzorku. Razlog može biti i sam odaziv ispitanika, tj. ako žene češće pristaju da učestvuju u istraživanju nego muškarci, to može dovesti do većeg učešća žena u uzorku. Na primjer, žene mogu biti više zainteresovane za temu finansijske pismenosti ili imaju više slobodnog vremena za učestvovanje u istraživanju. Odstupanje se može desiti i zbog specifičnosti teme istraživanja. Ako tema istraživanja posebno privlači ili pogađa žene više nego muškarce, to može dovesti do većeg odaziva žena. Također, važno je spomenuti i metodu prikupljanja podataka koja može uticati na strukturu uzorka. Obzirom da su podaci prikupljeni putem online ankete, a žene su aktivnije na platformama koje su korišćene za prikupljanje podataka, to je moglo doprinijeti većem broju odgovora od ženskog spola.

Tabela 1. Udio žena i muškaraca u populaciji i uzorku

Spol	UDIO POPULACIJA	UDIO UZORAK
Muški	39,22%	33,18%
Ženski	60,78%	66,82%
UKUPNO	100,00%	100,00%

Izvor: Autorov izračun

U Bosni i Hercegovini je čak 75,6% studenata na dodiplomskom studiju što je odraženo i u našem uzorku. Najveći broj ispitanika je na prvom ciklusu studija, tačnije njih 73,36%, potom ih slijede studenti drugog ciklusa sa 23,48%, a najmanji udio studenata predstavljaju studenti doktorskog studija.

Tabela 2. Udio studenata po ciklusima

Ciklus	UDIO POPULACIJA	UDIO UZORAK
I ciklus	75,60%	73,36%
II ciklus	22,74%	23,48%
III ciklus	1,66%	3,16%
UKUPNO	100,00%	100,00%

Izvor: Autorov izračun

Od ukupnog broja ispitanika 372 studenta, odnosno 83,97%, pohađaju državni fakultet, dok preostali ispitanici studiraju na privatnim univerzitetima u BiH. Posmatrajući populaciju, također možemo vidjeti da više od tri četvrtine studenata pohađa državni univerzitet (pogledati Tabelu 3). Iako u BiH postoji veliki broj privatnih fakulteta, studenti češće odlaze na državne zbog ekonomskih, kulturnih, socijalnih ili institucionalnih faktora. Državni univerziteti često imaju niže školarine, nude više stipendija, subvencija ili drugih oblika finansijske pomoći. Državni fakulteti imaju dužu tradiciju i viši prestiž u očima javnosti, te studenti i njihove porodice mogu smatrati da im nude veće socijalne prednosti. Kao još jedan faktor možemo navesti da državni fakulteti često imaju rigorozne prijemne ispite, te na taj način privlače studente koji žele da potvrde svoje znanje i sposobnosti kroz takmičarski proces. U Tabeli 3. razlike u udjelu uzorka i populacije između studenata koji pohađaju državne i privatne fakultete možemo objasniti nizom razloga. Jedan od razloga za veći odziv studenata sa javnih fakulteta može biti da su studenti motivisaniji da učestvuju u istraživanju zbog veće povezanosti sa akademskom zajednicom ili to što su lakše dostupni za anketiranje putem asocijacija i udruženja unutar univerziteta. S druge strane, prilikom prikupljanja podataka, mnogo veća podrška je pristigla sa javnih institucija, obzirom da državni fakulteti imaju bolje razvijene sisteme za podršku istraživačkim aktivnostima i otvoreniji su za saradnju sa istraživačima. Akademska kultura državnih fakulteta podstiče učešće studenata u istraživanjima.

Tabela 3. Udio ispitanika po vrsti fakulteta

Fakultet	UDIO POPULACIJA	UDIO UZORAK
Državni	76,11%	83,97%
Privatni	23,89%	16,03%
UKUPNO	100,00%	100,00%

Izvor: Autorov izračun

Razlike u udjelu uzorka i populacije studenata koji pohađaju fakultete u BiH koje su prikazane u tabeli ispod mogu biti uzrokovane različitim faktorima. Studenti sa nekih univerziteta mogu biti manje zainteresovani za istraživanja ili ankete iz različitih razloga,

uključujući percepciju manjih benefita od učešća. Univerziteti sa većim brojem studenata u apsolutnim brojevima mogu biti više zastupljeni u uzorku. Lokacija univerziteta može uticati na dostupnost studenata za istraživanje, odnosno univerziteti u većim gradovima mogu imati lakši pristup istraživačima. Univerziteti koji bolje podržavaju istraživačke aktivnosti mogu imati veći udio studenata u uzorku. Veći udio uzorka za Univerzitet u Sarajevu može biti zbog prestiža samog Univerziteta i veće motivacije studenata da učestvuju. Niži udio visokih škola u uzorku se javlja zbog manjeg interesa studenata kao i manje podrške ovih institucija.

Tabela 4. Udio studenata po univerzitetima

Univerziteti u BiH	UDIO POPULACIJA	UDIO UZORAK
Univerzitet u Bihaću	2,06%	4,74%
Univerzitet u Tuzli	8,42%	11,29%
Univerzitet u Zenici	3,54%	6,32%
Univerzitet "Džemal Bijedić"	3,33%	3,16%
Sveučilište u Mostaru	9,48%	5,42%
Univerzitet u Sarajevu	27,95%	33,86%
Visoke škole	7,30%	0,68%
Univerzitet u Banja Luci	12,69%	13,77%
Univerzitet Istočno Sarajevo	8,22%	5,64%
IUS	2,43%	4,06%
BURCH	1,98%	3,39%
Ostali privatni univerziteti	12,61%	7,67%
UKUPNO	100,00%	100,00%

Izvor: Autorov izračun

3.3. Varijable od interesa

3.3.1. Finansijska pismenost

Finansijska pismenost predstavlja složen konstrukt savremenog obrazovanja i osnaživanja pojedinaca za donošenje informisanih odluka o svojim finansijama. Kao takva, ona uključuje širok spektar znanja, ponašanja i stavova prema finansijskim pitanjima. Proces kreiranja varijable "Finansijska pismenost" uključivao je pažljivo prikupljanje, kodiranje i standardizaciju podataka iz tri ključne dimenzije: finansijsko znanje, finansijsko ponašanje i finansijski stavovi. Korištenjem upitnika baziranog na OECD smjernicama, obezbijedena je validnost i pouzdanost varijabli.

Ova kompozitna varijabla pruža sveobuhvatnu i preciznu mjeru finansijske pismenosti među studentima, omogućavajući dublje razumijevanje i identifikovanje oblasti za unapređenje finansijske edukacije i intervencija.

Tabela 5. Lista pitanja za kreiranje varijable finansijsko znanje

Finansijsko znanje	
RB.	Pitanje
1.	Jedne večeri posudite prijatelju 25 KM, a on vam vrati isti iznos (25 KM) sutradan. Koliko je kamate prijatelj platio na ovaj zajam?
2.	Sad zamislite da prijatelji koji su dobili na lutriji trebaju čekati godinu dana da podignu novac (1.000 KM), a godišnja stopa inflacije je 10%. Za godinu dana oni će moći kupiti: a) više nego što su mogli danas b) isti iznos c) manje nego što bi danas mogli kupiti d) zavisi od tipa proizvoda koje žele kupiti e) ne znam
3.	Pretpostavimo da ste stavili 100 KM na vaš štedni račun sa prinosom na štednju u iznosu 2%. Ako niste vršili nikakve dodatne uplate ni isplate u toku godine (nema naknada, niti poreznih odbitaka), koliko ćete imati na računu na kraju godine kad vam se isplati prinos?
4.	A koliko će biti na računu nakon 5 godina (nema drugih troškova, niti poreza)? Hoće li biti: a) više od 110 KM b) tačno 110 KM c) manje od 110 KM d) nije moguće reći na bazi ovih podataka
5.	Da li je sljedeća tvrdnja tačna? Ulaganje s visokim prinosom nosi sa sobom i visok rizik, odnosno ako vam neko pruži priliku da zaradite mnogo novca, vjerovatno je da postoji i šansa da ćete izgubiti mnogo novca.
6.	Da li je sljedeća tvrdnja tačna? Visoka inflacija znači da troškovi života brzo rastu.
7.	Da li je sljedeća tvrdnja tačna? Manja je vjerovatnoća da ćete izgubiti sav svoj novac ako štedite na više mjesta.

Izvor: OECD upitnik (2022), prilagođeno

Prvi korak u konstruisanju varijable "Finansijska pismenost" bio je prikupljanje podataka o finansijskom znanju. Ova dimenzija je mjerena putem sedam pitanja koja se fokusiraju na osnovne finansijske koncepte poput inflacije, kamate, štednje, vremenskog vrednovanja novca i rizika. Dio pitanja je ocijenjen na binarnoj skali (tačno/netačno), dio kroz MCQ odabir, a na dva pitanja ispitanici su trebali unijeti svoj odgovor. Lista pitanja je vidljiva u tabeli iznad. Maksimalan broj bodova koji se mogao osvojiti bio je sedam.

Druga dimenzija se odnosila na procjenu finansijskih stavova mjerena kroz dva pitanja koja se odnose na stavove ispitanika prema upravljanju novcem. Pitanja su ocijenjena na Likertovoj skali od 1 do 5, gdje niži skorovi označavaju pozitivnije stavove. Svako pitanje nosi maksimalan broj od dva boda, tako da je ukupno moguće ostvariti četiri boda.

Tabela 6. Lista pitanja za kreiranje varijable finansijski stavovi

Finansijski stavovi	
RB.	Pitanje
1.	Veće je zadovoljstvo trošiti novac nego ga čuvati za budućnost.
2.	Sklon sam da živim za danas i pustim sutra da se brine o sebi.

Izvor: OECD upitnik (2022), prilagođeno

Treći korak je uključivao procjenu finansijskog ponašanja. Ova dimenzija je obuhvaćena kroz osam pitanja, koja su mjerena na Likertovoj skali ili putem višestrukih odgovora. Ujedno, maksimalan broj bodova koji su ispitanici mogli dobiti je osam.

Pitanja su obuhvatala različite aspekte svakodnevnog finansijskog ponašanja, kao što su budžetiranje, štednja, korištenje kreditnih kartica, investiranje i praćenje troškova.

Tabela 7. Lista pitanja za kreiranje varijable finansijsko ponašanje

Finansijsko ponašanje	
RB.	Pitanje
1.	Ko je odgovoran za donošenje svakodnevnih odluka o novcu u vašem domaćinstvu (izaberite jedan odgovor)? a) sam/sama donosim odluke b) u dogovoru s još nekim c) neko drugi donosi odluke d) ne znam
2.	Radite li nešto od sljedećeg za sebe ili svoje domaćinstvo? -Napravite plan upravljanja svojim prihodima i rashodima. -Zabilježite svoju potrošnju. -Držite novac za račune odvojeno od svakodnevnog trošenja novca. -Zabilježite nadolazeće račune kako biste bili sigurni da ih ne propustite. -Koristite bankovnu aplikaciju ili alat za upravljanje novcem da biste pratili svoje izdatke. -Organizirate automatska plaćanja za redovne odlive.
3.	Da li ste u proteklih 12 mjeseci (lično) štedjeli novac na neki od sljedećih načina, bez obzira na to da li još uvijek imate taj novac? (Molimo vas da ne uzimate u obzir novac uplaćen u penziju/penzionu štednju, već razmislite o svim drugim vrstama uštede.) -Čuvam gotovinu kod kuće ili u novčaniku -Čuvam novac na bankovnom računu -Štedim preko štednog računa -Dajem porodici novac da štedi u moje ime -Štedim na drugi način (životno osiguranje, kasa uzajamne pomoći i sl.) -Kupujem finansijske investicione proizvode (obveznice, dionice ...) -Ulažem u kripto imovinu -Kupujem nekretnine, zlato, stoku... -Štedim aktivno
4.	Ponekad ljudi shvate da njihovi prihodi ne pokrivaju potpuno njihove životne troškove. Je li se vama lično to dogodilo u posljednjih 12 mjeseci? a) a b) ne c) ne znam d) nije primjenjivo na mene

5.	<p>Kako ste „spojili kraj s krajem“ kada se to posljednji put desilo?</p> <ul style="list-style-type: none"> -Uzimanjem novca sa štednje ili prebacivanjem štednje na tekući račun -Smanjivanjem potrošnje, manjim trošenjem i odricanjem od stvari koje nisu neophodne -Prodaja neke imovine koji posjedujete -Prekovremenim radom zaradio/ la sam dodatni novac -Tražio podršku od vlade -Tražio pomoć porodice ili prijatelja -Tražio pomoć zajednice -Posuđivanjem od porodice ili prijatelja -Posuđivanjem od poslodavca/ uzimanjem plate unaprijed- akontacija -Zalogom pokretne ili nepokretne imovine -Posuđivanjem novca iz kase uzajamne pomoći -Korištenjem dozvoljenog prekoračenja po kreditnoj kartici ili kreditne linije -Korištenjem kreditne kartice za uzimanje gotovine ili za plaćanje računa/ kupovinu hrane -Podizanjem kratkoročnog kredita (kod banke ili mikrokreditne fondacije) -Posuđivanjem novca od neformalnog davatelja -Korištenjem nedozvoljenog prekoračenja -Kašnjenjem s plaćanjem računa ili ih uopšte nisam platio/ platila
6.	<p>Ako ste u posljednje dvije godine koristili bilo koji od proizvoda iz prethodnog pitanja, na koji način ste donijeli odluku o izboru? (odaberite jedan odgovor)</p> <ol style="list-style-type: none"> a) Razmotrio više opcija iz različitih kompanija prije donešenja odluke b) Razmotrio više opcija iz jedne kompanije c) Nisam razmatrao druge opcije uopće d) Tražio sam ali drugih opcija nije bilo e) Nisam koristio
7.	<p>Za koji od ovih izvora informacija smatrate da je značajno uticao na vašu odluku o izboru finansijskog proizvoda? (moguće je odabrati više odgovora)</p> <ol style="list-style-type: none"> a) Specijalistička poređenja proizvoda ili vodič za najbolju kupovinu (kao što su stručni časopisi) b) Web stranica za poređenje cijena c) Preporuka nezavisnog finansijskog savjetnika d) Informacije iz oglasa ili brošure o ovom specifičnom proizvodu e) Preporuka prijatelja, porodice ili poznanika f) Preporuka ljudi koje ne poznajete (kao što su društveni mediji ili „influenceri“) g) Informacije koje pruža osoblje dobavljača finansijskih proizvoda (lično, online ili telefonom) h) Neka druga vrsta informacija
8.	<p>Molim vas da iznesete vaše stavove o dolje navedenim tvrdnjama, odnosno, koliko se one mogu primjeniti na vas i vaše finansijsko ponašanje? Stav iskazujete zaokruživanjem samo jednog od ponuđenih odgovora: 1- u potpunosti se ne slažem; 2- uglavnom se ne slažem; 3- Niti se slažem, niti se ne slažem; 4- uglavnom se slažem; 5- slažem se u potpunosti; 0 – ne znam.</p> <ol style="list-style-type: none"> a) Postavljam dugoročne finansijske ciljeve i nastojim ih postići b) Prije nego nešto kupim, pažljivo razmislim mogu li sebi to priuštiti c) Plaćam svoje račune na vrijeme

Izvor: OECD upitnik (2022), prilagođeno

Uzimajući u obzir prethodno navedene tri dimenzije, ukupan broj bodova koji su ispitanici mogli osvojiti iznosio je 19. Pojedinačne varijable su svedene na istu bazu (100) kako bi bile usporedive za komentarisanje obzirom da je svaka od njih imala drugačiju maksimalnu vrijednost. Na kraju, kompozitna varijabla finansijska pismenost je dobijena zbirnim skorom sve tri dimenzije. Skorovi su standardizovani na skali od 0 do 100 radi lakše usporedbe i interpretacije. Isto je postignuto sljedećom formulom:

$$\text{Standardizovani skor} = (\text{Osvojeni bodovi}) / (\text{Maksimalni bodovi}) \times 100$$

U statističkom programu SPSS je urađen test koji ispituje da li uzorak potiče iz normalne distribucije. Output izlistava rezultate Kolmogorov-Smirnov te Shapiro-Wilk testa, međutim, koristit ćemo rezultate K-S testa obzirom da se radi o velikom uzorku. Za sve

četiri spomenute varijable p vrijednosti su manje od 0,01 za Kolmogorov-Smirnov test, što znači da možemo odbaciti nultu hipotezu da podaci slijede normalnu distribuciju (pogledati prilog 1). Ovi rezultati sugeriraju da varijable značajno odstupaju od normalne distribucije sa pouzdanošću od 99%, što ima implikacije za dalju analizu: za ispitivanje hipoteza koristit će se neparametarski testovi koji ne zahtijevaju normalnu distribuciju podataka.

Na osnovu 443 observacije, odnosno ispitanika, možemo zaključiti da je prosječna vrijednost finansijske pismenosti 68,14 od maksimalnih 100 bodova. Ova varijabla reflektuje opšti nivo finansijske pismenosti među ispitanicima. Vrijednosti se kreću od 20,63 do 97,50 bodova. Prosječna vrijednost finansijskog ponašanja među ispitanicima je 69,86, sa rasponom vrijednosti od 12,50 do 100,00. Ova varijabla ima širok raspon, što ukazuje na značajnu varijabilnost u ponašanju ispitanika u pogledu finansijskih odluka. Prosječna vrijednost finansijskog znanja je 70,84. Raspon od 0,00 do 100,00 pokazuje da među ispitanicima postoje oni sa minimalnim, ali i oni sa maksimalnim znanjem o finansijskim temama. Prosječna vrijednost finansijskih stavova je 59,56, sa vrijednostima koje se kreću od 0,00 do 100,00. Ova varijabla takođe pokazuje veliku varijabilnost, što može ukazivati na različite nivoe uvjerenja i stavova ispitanika prema finansijskim pitanjima. Rezultati se mogu vidjeti u tabeli 10.

3.3.2. Roditeljski uticaj

Varijabla "Roditeljski uticaj" odnosi se na ulogu koju roditelji igraju u oblikovanju znanja, stavova i ponašanja svoje djece u vezi s finansijama. Ova varijabla mjeri kako roditeljski savjeti, primjeri i vaspitni stilovi doprinose razvijanju finansijskih vještina kod djece, uključujući sposobnost upravljanja novcem, razumijevanja osnovnih finansijskih koncepata i donošenja informisanih finansijskih odluka. U našem slučaju, skor ove varijable je kreiran na osnovu 6 pitanja koji su bodovani na Likertovoj skali. Poželjni odgovori su oni koji upućuju na veću interakciju roditelja i djece, razgovorima, praktičnim primjerima i podučavanjem. Maksimalna vrijednost koja se može ostvariti je 6, za svaki odgovor po jedan bod. Pitanja kojima smo mjerili roditeljski uticaj su prikazana u tabeli ispod.

Tabela 8. Lista pitanja za kreiranje varijable roditeljski uticaj

Roditeljski uticaj	
RB.	Pitanje
1.	Moji roditelji/staratelji su razgovarali sa mnom o porodičnim finansijama.
2.	Moji roditelji/staratelji su mi pričali o važnosti štednje.
3.	Moji roditelji/staratelji su me naučili kako da budem pametan potrošač.
4.	Moji roditelji/staratelji su me naučili kako da koristim mogućnosti kreditnih kartica.
5.	Moji roditelji/staratelji i ja smo razgovarali o tome kako dobiti dobru ocjenu kreditne sposobnosti.
6.	Moji roditelji/staratelji su razgovarali sa mnom o tome kako da finansiram školarinu i troškove na univerzitetu/fakultetu.

Izvor: Upitnik iz rada Fazli Sabri et al. (2023), prilagođeno

3.3.3. Ostale varijable

Preostale varijable od interesa vežu se za socio-demografske karakteristike koje ćemo koristiti kako bismo ispitali da li postoji statistički značajna razlika u finansijskoj pismenosti među određenim grupama. Ovi tipovi varijabli u istraživanjima se koriste za kontrolu i razumijevanje dodatnih faktora koji mogu uticati na odnos između glavnih varijabli istraživanja. Pomoćne varijable će nam pomoći da budemo sigurni da dobiveni rezultati nisu izloženi uticajima drugih faktora i da su odnosi koje proučavamo što tačnije interpretirani. Deskriptivne varijable bit će izložene u dijelu deskriptivne statistike, a ovdje ćemo navesti najznačajnije na osnovu kojih ćemo raditi daljne analize.

Samoocjena finansijskog znanja podrazumijeva subjektivnu ocjenu ispitanika o vlastitom znanju o finansijama. Isto je ocijenjeno na osnovu pitanja „Kako biste sami ocijenili svoje znanje o finansijskim pitanjima u odnosu na druge (odrasle) ljude“ (OECD upitnik, 2022). Ispitanici su mogli dati svoj odgovor na Likertovoj skali (1 – veoma nisko do 5 – veoma visoko), gdje veći broj predstavlja veći nivo percipiranog znanja. Za potrebe analize varijablu smo podesili na bazu sto, te se ova varijabla kreće u rasponu 0-100. Prosječna vrijednost samoocjene finansijskog znanja iznosi 63,34 sa standardnom devijacom od 16,74 što se može vidjeti u tabeli 11.

Ostale varijable se mogu pogledati u tabeli ispod.

Tabela 9. Lista ostalih varijabli i njihovih vrijednosti

Varijabla	Vrijednosti
Spol	Muški
	Ženski
Entitet	Federacija BiH
	Republika Srpska
	Brčko Distrikt
Mjesto stanovanja	Selo, zaselak ili ruralno područje (manje od 3.000 stanovnika)
	Grad (od 3.000 do 15.000 stanovnika)
	Grad (od 15.000 do 100.000 stanovnika)
	Grad (od 100.000 do 1.000.000 stanovnika)
Vrsta fakulteta	Privatni fakultet
	Državni fakultet
Studij	Dodiplomski
	Master
	Doktorat
Dobna skupina	18-23
	24-28
	iznad 28

Visina prihoda	do 300 KM
	300-600 KM
	600-1500 KM
	1500-3000 KM
	preko 3000 KM
Status zaposlenja	Samozaposlen (radim za sebe)
	Zaposlen
	Nezaposlen (tražim posao)
	Nezaposlen (ne tražim posao)
	Pripravnik
Student ekonomskog fakulteta	Da
	Ne
Pohađan predmet iz finansija	Da
	Ne
Završena ekonomska škola	Da
	Ne

Izvor: Autor završnog rada

3.4. Metodologija

U ovom magistarskom radu korištena je metoda istraživanja kvantitativnim anketnim upitnikom zbog ograničene dostupnosti postojećih podataka. Na području BiH je zabilježeno istraživanje autora Okičić, Kokorović Jukan i Herić (2021) sprovedenog među studentima dodiplomskog ciklusa o njihovoj finansijskoj pismenosti. Upitnik je izrađen od kombinacije zatvorenih i otvorenih pitanja namijenjenih prikupljanju informacija o različitim aspektima finansijske pismenosti studenata na području Bosne i Hercegovine. Pitanja i opcije odgovora prilagođeni su ciljnoj skupini studenata.

Upitnik je pažljivo osmišljen kako bi obuhvatio sve relevantne aspekte finansijske pismenosti. Najvećim dijelom se oslanja na OECD-ov upitnik o finansijskoj pismenosti sproveden u većem broju zemalja, kao i dodatnim pitanjima koja su preuzeta iz sličnih istraživanja. Struktura upitnika se sastoji od sedam glavnih sekcija: demografska pitanja, pitanja o finansijskom blagostanju, finansijskom znanju, finansijskom ponašanju i stavovima, pitanja o digitalnoj finansijskoj pismenošću, pitanja o roditeljskom uticaju te finansijskim proizvodima i uslugama. Sekcija demografskih pitanja sadrži dvadeset četiri osnovna pitanja o ispitanicima kako bi se prikupili podaci o njihovim demografskim karakteristikama poput spola, starosti, studijskog programa, prihoda domaćinstva, obrazovanju, zaposlenju i nacionalnosti. Podatke o finansijskom blagostanju smo dobili kroz četiri pitanja sa više izjava koje su ocijenjene Likertovom skalom ili pitanjima višestrukog izbora. Naredna sekcija se bavila ispitivanjem znanja studenata o osnovnim finansijskim konceptima koja su koncipirana kako bi se procijenilo razumijevanje pojmova poput inflacije, kamate, investiranja, rizika i diverzifikacije. Jedna grupa pitanja je bila fokusirana na stvarno ponašanje studenata u vezi sa njihovim finansijama. Pitanja pokrivaju teme kao

što su načini štednje, upravljanje dugom, korištenje kreditnih kartica, navike trošenja, priprema i pridržavanje budžeta, penzija i investiranje. Sekcija o digitalnoj finansijskoj pismenosti ima za cilj da procijeni koliko su studenti upoznati sa digitalnim alatima i tehnologijama, koliko ih često koriste te njihovo razumijevanje digitalne sigurnosti. Pitanja o roditeljskom uticaju su bodovana na Likertovoj skali, a njima želimo ispitati kako roditelji utiču na finansijske odluke i ponašanje svojih potomaka, uključujući prenošenje znanja, stavova i vrijednosti vezanih za upravljanje novcem. U jednoj od sekcija je stavljen fokus na poznavanju dostupnosti različitih finansijskih proizvoda i korištenju istih kao i kanalima komunikacije o proizvodima i uslugama. Cijeli upitnik se može pogledati u prilogu ovog rada.

Ovaj rad se temelji na ispitivanju povezanosti raznih faktora sa finansijskom pismenošću. Kao prvi dio sprovedena je analiza teorijske literature i izvora, odonso članaka gdje je obrađena tema finansijske pismenosti gledana sa različitih aspekata. Kao osnovni izvor podataka korišten za izloženi pregled literature bile su baze podataka koje pokrivaju društvene i humanističke znanosti - Web of Science, Scopus i Google Scholar. Za potrebe analize filtrirana su istraživanja kako bismo povezali finansijsku pismenost među studentima kroz različite oblasti. Za potrebe ovog pregleda literature u bazi podataka Web of Science smo pretražili ključne riječi: „financial literacy“ i „students“. Podaci potrebni za empirijsku analizu su, kako je već spomenuto, prikupljeni putem elektronski distribuirane ankete. Istraživanje se zasniva na jednostavnom uzorku slučajno odabranih ispitanika. Anketni upitnik proveden među studentima širom Bosne i Hercegovine je sadržavao informacije o stavovima studenata, ponašanju, finansijskom znanju, uticaju roditelja i slično. U anketi su, osim pitanja koja su povezana sa finansijskom pismenošću, postavljena i socio-demografska pitanja. Na osnovu ovih pitanja u nastavku će biti prikazana deskriptivna statistika. U našoj analizi dodatno ćemo koristiti koeficijente korelacije kako bismo odredili smjer i povezanost između dvije kantitativne varijable i ukazuju nam na to d ali postoji jaka ili slaba povezanost, te da li je ista pozitivna ili negativna. U zavisnosti od distribucije varijabli, tj. normalnosti distribucije, za ispitivanje hipoteza koristit će se parametarski i neparametarski testovi.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

4.1. Deskriptivna statistika

U nastavku je prikazana tabela koja nam daje pojednostavljen prikaz udjela pojedinih grupa u ukupnom uzorku. U tabeli su također prikazane ostvarene prosječne vrijednosti varijabli prema demografskim varijablama. Varijabla samoocjena finansijskog znanja je podijeljena na visoku i nisku, i to, ukoliko su ispitanici dali odgovor da je njihovo znanje visoko ili veoma visoko prema Likertovoj skali imaju visoku samoocjenu finansijskog znanja, dok ostali imaju nisku samoocjenu.

Tabela 10. Deskriptivna statistika varijabli

Uzorak	F. znanje (0-100)	F. stavovi (0-100)	F. ponašanje (0-100)	F. pismenost (0-100)	Roditeljski uticaj (0-6)	Visoka samoocjena F. znanja (4-5)	Niska samoocjena F. znanja (1-3)	
Ukupno	-	70,85	59,57	69,86	68,15	1,42	28,89%	71,11%
Spol								
Žensko	66,82%	67,91	59,21	68,29	66,34	1,26	22,97%	77,03%
Muško	33,18%	76,77	60,29	73,04	71,80	1,73	40,82%	59,18%
Vrsta fakulteta								
Privatni	16,03%	77,06	55,81	72,36	70,70	1,83	45,07%	54,93%
Državni	83,97%	69,66	60,28	69,39	67,66	1,34	25,81%	74,19%
Dobna skupina								
18-23	58,47%	69,66	60,96	68,15	67,24	1,34	25,87%	74,13%
24-28	32,73%	72,02	58,36	71,64	69,12	1,58	31,03%	68,97%
Iznad 28	8,80%	74,36	54,81	74,68	70,59	1,33	41,03%	58,97%
Entitet								
FBiH	72,69%	72,09	60,56	71,00	69,30	1,45	29,50%	70,50%
RS	25,06%	68,08	57,32	67,12	65,50	1,22	25,23%	74,77%
BD	2,26%	61,43	52,50	63,75	60,69	2,40	50,00%	50,00%
Studij								
Dodiplomski	73,36%	69,76	58,77	68,65	67,06	1,30	27,08%	72,92%
Master	23,48%	73,90	61,90	72,84	71,02	1,68	31,73%	68,27%
Doktorat	3,16%	73,47	60,71	75,89	72,01	2,21	50,00%	50,00%
Status zaposlenja								
Samozaposlen	6,09%	72,49	59,26	71,30	69,31	1,00	40,74%	59,26%
Zaposlen	25,96%	76,02	57,61	74,89	71,83	1,57	40,00%	60,00%
Nezaposlen, traži posao	21,90%	66,86	60,44	67,27	65,76	1,41	21,65%	78,35%
Nezaposlen, ne traži posao	44,47%	69,33	60,72	67,70	66,88	1,39	23,86%	76,14%
Pripravnik	1,58%	77,55	48,21	78,57	72,14	1,43	42,86%	57,14%
Mjesto stanovanja (br. stanovnika)								
Selo (< 3.000)	20,99%	67,74	62,63	69,76	67,63	1,37	20,43%	79,57%
Grad (3.000 – 15.000)	18,96%	70,58	58,78	67,56	66,86	1,29	22,62%	77,38%
Grad (15.000 – 100.000)	26,86%	65,91	56,93	67,96	65,04	1,20	28,57%	71,43%
Grad (iznad 100.000)	33,18%	76,97	60,20	72,79	71,73	1,69	38,10%	61,90%
Visina prihoda u domaćinstvu								
< 300 KM	3,84%	71,43	70,59	74,26	72,54	2,12	41,18%	58,82%
300 – 600 KM	7,45%	61,90	62,50	66,29	64,00	0,67	21,21%	78,79%
600 – 1.500 KM	28,44%	67,23	61,01	68,15	66,40	1,23	24,60%	75,40%

1.500 – 3.000 KM	37,47%	70,05	57,38	68,00	66,59	1,37	25,90%	74,10%
> 3000 KM	22,80%	79,49	58,54	75,50	73,50	1,85	39,60%	60,40%
Student ekonomskog fakulteta								
Da	26,41%	80,46	60,90	73,29	73,32	1,32	44,44%	55,56%
Ne	73,59%	67,40	59,09	68,63	66,29	1,45	23,31%	76,69%
Pohadan predmet iz finansija								
Da	46,50%	74,41	59,04	72,39	70,43	1,65	39,81%	60,19%
Ne	53,50%	67,75	60,02	67,67	66,17	1,21	19,41%	80,59%
Završena ekonomska škola								
Da	14,00%	74,65	59,27	70,36	69,65	1,29	43,55%	56,45%
Ne	86,00%	70,23	59,61	69,78	67,91	1,44	26,51%	73,49%

Izvor: Autorov izračun

U nastavku izdvajamo i tabelarni prikaz osnovnih varijabli koje analiziramo, te nekoliko mjera deskriptivne statistike, i to prosječnu vrijednost, standardnu devijaciju te minimalne i maksimalne ostvarene vrijednosti.

Tabela 11. Mjere deskriptivne statistike

Varijable	Fin. znanje		Fin. stavovi		Fin. ponašanje		Fin. pismenost	Roditeljski uticaj	Samoocjena fin. znanja
	(0-100)	(0-7)	(0-100)	(0-4)	(0-100)	(1-8)	(0-100)	(0-6)	(0-100)
Prosječna vrijednost	70,85	4,96	59,57	2,38	69,86	5,59	68,15	1,42	63,34
St. Devijacija	21,18	1,48	23,88	0,96	18,09	1,45	13,62	2,18	16,74
Minimum	0	0	0	0	12,5	1	20,63	0	20
Maximum	100	7	100	4	100	8	97,5	6	100

Izvor: Autorov izračun

Obzirom da su studenti imali priliku u upitniku subjektivno ocijeniti svoje finansijsko znanje, sada isto možemo usporediti sa objektivnim finansijskim znanjem. U tabeli iznad možemo uočiti da je objektivno finansijsko znanje u prosjeku više od subjektivnog finansijskog znanja za +6,91 bodova. Ovo sugerise da, u prosjeku, stvarno znanje o finansijama prelazi nivo samoprocjene. Ovo može ukazivati na to da učesnici često podcjenjuju svoje stvarno finansijsko znanje ili da nisu u potpunosti u skladu sa svojim stvarnim nivoom znanja. Izmjereno finansijsko znanje ima veću standardnu devijaciju od subjektivnog finansijskog znanja. To znači da su ocjene u vezi sa objektivnim znanjem više raspršene i imaju veću varijaciju u odnosu na subjektivno znanje, što ukazuje na veću heterogenost u stvarnom znanju o finansijama, odnosno, ocjene stvarnog znanja o finansijama se više razlikuju među učesnicima u odnosu na samoprocjenu.

Prosjeak roditeljskog uticaja je 1,42 , a grupe koje su ispod prosjeka su osobe ženskog spola, studenti državnih fakulteta, studenti do 23 i iznad 28 godina, studenti iz Republike Srpske, studenti dodiplomskog ciklusa, samozaposlene i nezaposlene osobe, studenti čiji su prihodi 300-3.000 KM, studenti ekonomskog fakulteta, studenti koji nisu pohađali predmet iz finansija, te oni koji su završili ekonomsku školu. Također, sve grupe po osnovu mjesta stanovanja imaju manji roditeljski uticaj od prosjeka izuzev onih koji dolaze iz grada sa preko 100.000 stanovnika.

Na osnovu prezentiranih podataka vidljivo je da muškarci ostvaruju bolje rezultate u odnosu na žene u finansijskom znanju, stavovima, ponašanju i pismenosti. Također, veći broj mušakraca, tačnije 40,82% je svoje finansijsko znanje ocijenilo visokim, dok je to uradilo samo 22,97% žena. Da li su ove razlike signifikantne bit će ispitano u nastavku rada.

Studenti državnih fakulteta ostvarili su bolje rezultate samo u polju finansijskih stavova, dok ostalim dimenzijama finansijske pismenosti studenti privatnih fakulteta vladaju bolje. Također, roditeljski uticaj je veći dok studenata sa privatnih fakulteta.

Područje stanovanja studenata je većinskim dijelom u Federaciji Bosne i Hercegovine, čak 72,69%, potom slijedi Republika Srpska sa 25,06%. Od ukupnog broja ispitanika, samo 2,26% živi u Brčko Distriktu. Najbolje rezultate u finansijskoj pismenosti i sastavnim djelovima iste ostvaruju studenti iz F BiH, potom studenti iz RS-a, a studenti iz Brčko Distrikta se nalaze na trećem mjestu, iako čak 50% njih smatra da je njihovo finansijsko znanje visoko. Roditeljski uticaj je najizraženiji kod studenata iz BD-a, čak 2,4, dok je prosjek uzorka 1,42.

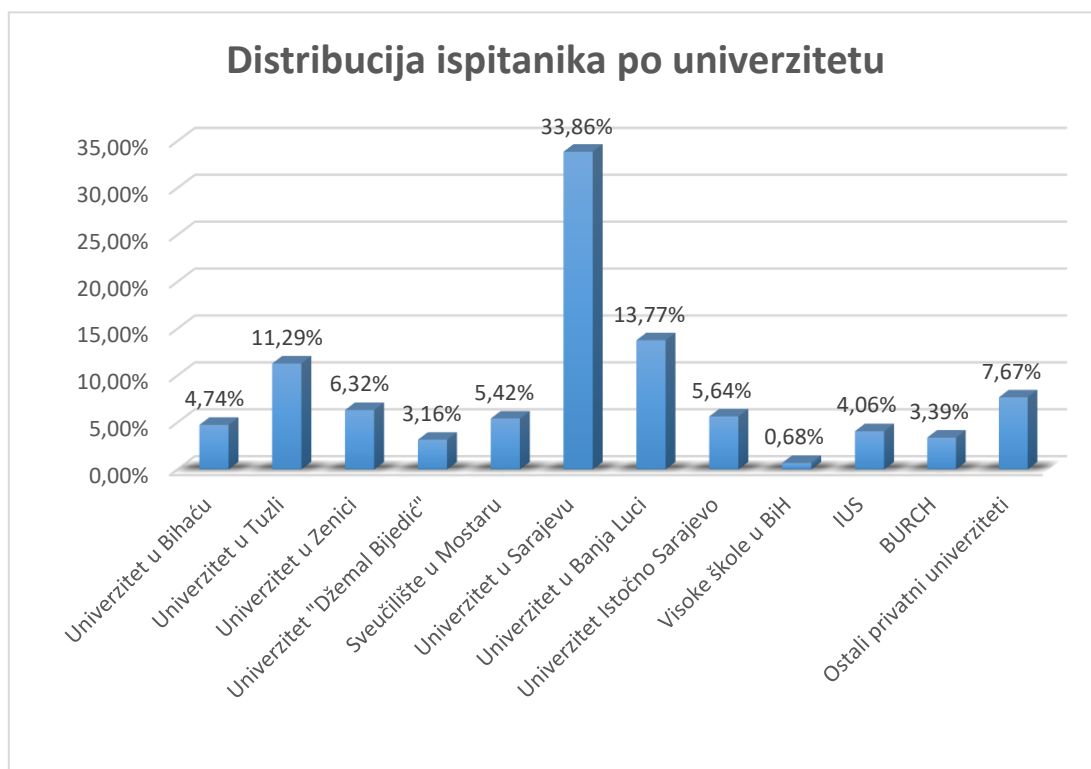
Studenti sa doktorskog studija u prosjeku ostvaruju najbolje rezultate u finansijskoj pismenosti, potom ih slijede master studenti, a onda studenti dodiplomskih studija. Studente doktorskih studija često karakteriše veće iskustvo, znanje i vještine koje mogu doprinijeti njihovim boljim rezultatima u finansijskoj pismenosti u odnosu na master i dodiplomske studente. Doktorski studenti obično prolaze kroz rigorozniju akademsku obuku, što ih čini sposobnijima za analitičko razmišljanje, rješavanje kompleksnih problema i donošenje informisanih odluka – sve vještine koje su ključne za finansijsku pismenost. Osim toga, doktorski studenti su obično stariji i imaju više životnog iskustva, uključujući iskustva u radu, upravljanju novcem i donošenju finansijskih odluka. Ovo iskustvo može doprinijeti boljem razumijevanju finansijskih koncepata.

Obzirom da su ispitanici bili studenti sva tri ciklusa i da je čak 325 ispitanika na dodiplomskom studiju, za očekivati je bilo da je većina tih studenata upisala studij nakon završene srednje škole. To nam potvrđuje da čak 259 studenata, odnosno 58,47% uzorka pripada dobnoj skupini od 18 do 23 godine. 32,73% ispitanika imaju između 24 i 28 godina, dok preostalih 8,8% ima iznad 28 godina. Roditeljski uticaj je najveći kod studenata 24-28 godina života. Na osnovu prezentiranih podataka vidljivo je da sa povećanjem broja godina raste i samoocjena finansijskog znanja, te čak 41,03% studenata iznad 28 godina smatra da je njihovo finansijsko znanje visoko. Studenti dobne skupine 18-23 su ostvarili u prosjeku

najveći broj bodova u odnosu na druge dobne skupine u polju finansijskih stavova, i to 60,96 bodova, dok je prosjek cijelog uzorka 59,57 bodova.

U anketi su ispitanici imali mogućnost da se izjasne da li su nekada u svom obrazovanju pohađali ekonomsku školu ili ekonomski fakultet. Većina njih nije imala priliku pohađati ekonomsku školu (86%) niti ekonomski fakultet (73,59%). Također, većina studenata, tačnije 53,50% nije imala priliku slušati predmet iz oblasti finansija u toku svog obrazovanja. 39,81% studenata koji su slušali predmet iz finansija smatra da ima visoko finansijsko znanje, što potvrđuju i rezultati, jer su ti studenti u prosjeku ostvarili 74,41 bod u oblasti finansijskog znanja. S druge strane, oni koji nisu slušali predmet iz finansija ostvaruju 67,75 bodova u finansijskom znanju. U nastavku rada ćemo ispitati da li postoji statistički značajna razlika među studentima koji su pohađali ekonomski fakultet i koji nisu, te da li je razlika u finansijskoj pismenošću značajna u odnosu na završenu ekonomsku školu. Studenti sa završenom ekonomskom školom u prosjeku imaju veći broj bodova u finansijskom znanju i finansijskim stavovima, dok je njihovo finansijsko ponašanje slabije u odnosu na studente koji nisu pohađali ekonomsku školu. Ovi podaci su bili očekivani, obzirom da je jedna grupa studenata imala specijalizirano obrazovanje iz oblasti finansija, tj. kurikulum obuhvata teme kao što su finansijsko upravljanje, računovodstvo, ekonomsku teoriju i poslovne vještine što pruža studentima dublje razumijevanje finansijskih koncepata i alata te veće finansijsko znanje. Također, nastavnici s bogatim profesionalnim iskustvom i angažiranjem u stvarnim finansijskim okruženjima mogu prenijeti realna i korisna znanja koja oblikuju stavove studenata. Praktično iskustvo kroz stažiranje, projekte ili rad u industriji može značajno uticati na stavove studenata prema finansijskim praksama i poslovnim odlukama. Neki studenti mogu prirodno imati bolje finansijske navike i disciplinu, bez obzira na formalno obrazovanje. Oni mogu biti više usmjereni na štednju, upravljanje novcem i planiranje bez da su prošli specijalizirani ekonomski kurikulum što pokazuje i bolji prosječni skor finansijskog ponašanja među studentima koji nisu završili ekonomsku školu.

Grafik 1. Distribucija ispitanika po univerzitetu

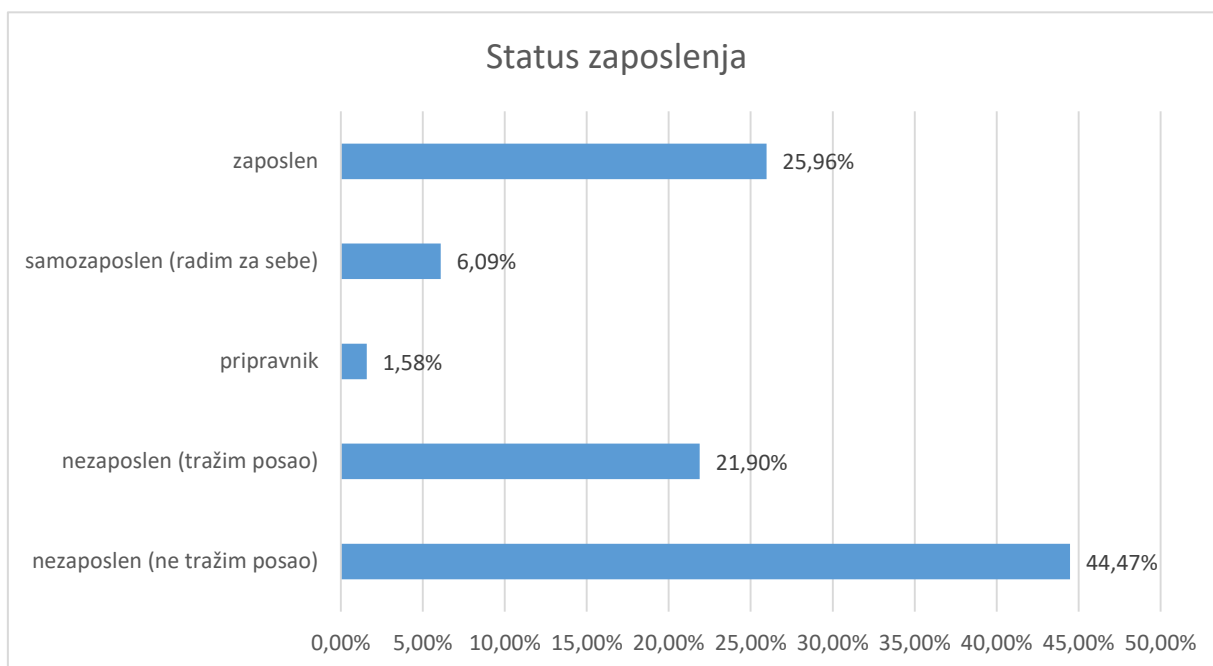

Izvor: Autorov izračun

Posmatrajući distribuciju po univerzitetu primjećujemo da Univerzitet u Sarajevu ima najveći procenat studenata među navedenim univerzitetima, sa 33.86%. Iz Republike Srpske Univerzitet u Banja Luci se nalazi na prvom mjestu sa udjelom 13,77% od svih odgovora, a istovremeno predstavlja i drugi najveći udio odgovora sa područja BiH. Sa privatnih univerziteta najveći broj odgovora je pristigao sa Internacionalnog Univerziteta u Sarajevu. Mostar, kao grad sa dva državna univerziteta, ima ukupni udio od 8,58%. Prosječan udio po univerzitetu iznosi 8.33%, dok je medijana 5.42%, što ukazuje na to da je distribucija učešća među univerzitetima neujednačena. Ipak, uzorak je reprezentativan jer prati distribuciju u populaciji koja je izračunata na osnovu zvanično objavljenih podataka Agencije za Statistiku u Bosni i Hercegovini.

Distribucija statusa zaposlenja nam govori da je najveći dio studenata nezaposlen, čak 294, što je ujedno 66,37% od ukupnog uzorka. Međutim, važno je naglasiti da od ovog broja, samo 97 studenata aktivno traži posao, dok ostali nisu zainteresirani za rad. Zaposlenih studenata u uzorku je 32,05% i to 115 studenata koji rade kod poslodavca i 27 koji su samozaposleni.

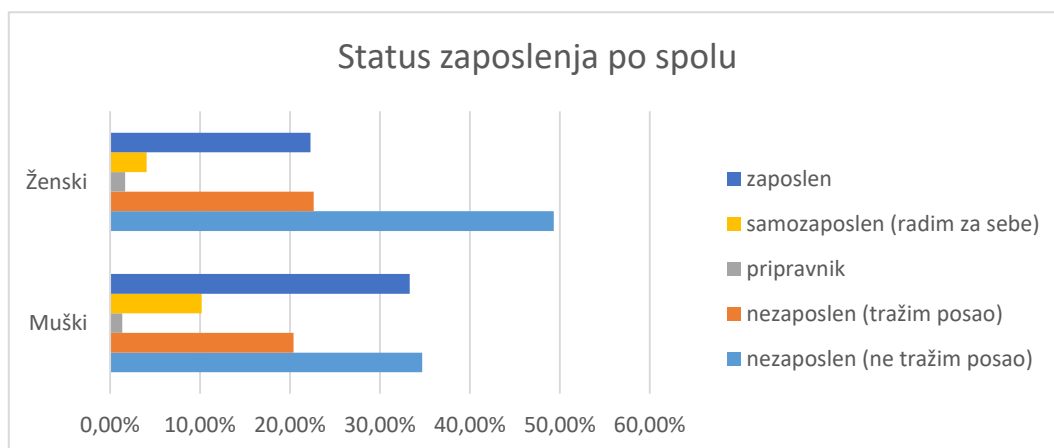
Grafik 2. Status zaposlenja studenata

Izvor: Autorov izračun

Na bazi analize zaposlenosti po spolu možemo zaključiti sljedeće: veći procenat žena (49,32%) u poređenju sa muškarcima (34,69%) je nezaposlen (ne traže posao). Slično, veći procenat žena (22,64%) traži posao u poređenju sa muškarcima (20,41%). Procenat pripravnika je sličan između muškaraca (1,36%) i žena (1,69%). Kada je u pitanju samozaposlenost vidimo da je procenat samozaposlenih muškaraca veća za +6,15%p u odnosu na žene. Isto tako, veći procenat muškaraca (33,33%) je zaposlen u poređenju sa ženama (22,30%). Ovi podaci pokazuju značajne razlike u statusu zaposlenja između muškaraca i žena koju studiraju, pri čemu su studenti muškog spola generalno u povoljnijem položaju kada je u pitanju zaposlenje i samozapošljavanje.

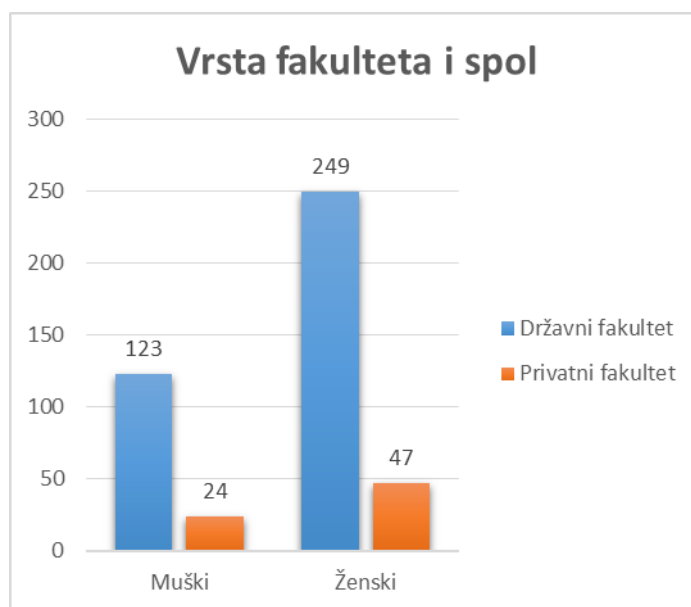
Grafik 3. Status zaposlenja po spolu

Izvor: Autorov izračun

Na oba tipa fakulteta (državni i privatni), ženski studenti su zastupljeniji od muških studenata. Na državnim fakultetima, ženski studenti čine 66,94% od ukupnog broja studenata, dok na privatnim fakultetima taj broj iznosi 66,20%. Ovi podaci ukazuju na veću zastupljenost žena na oba tipa fakulteta, kao i na značajnu razliku u ukupnom broju studenata između državnih i privatnih fakulteta.

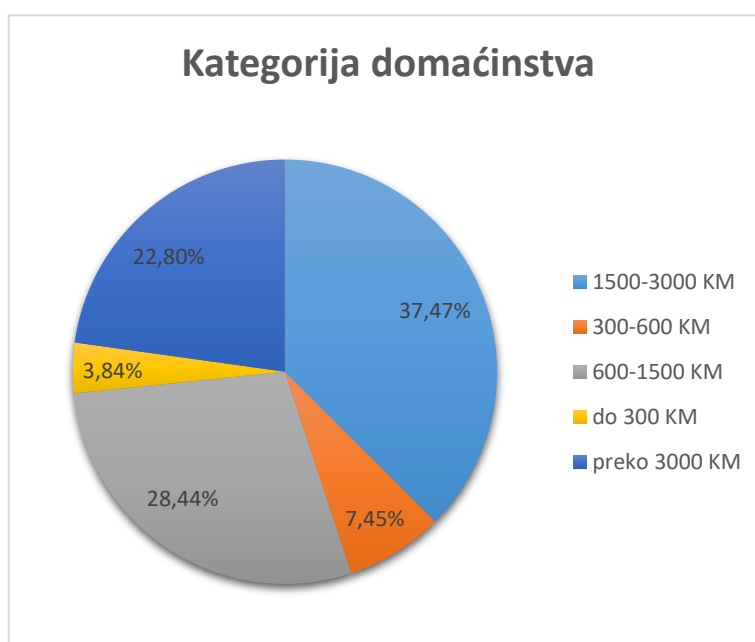
Grafik 4. Distribucija studenata po fakultetu i spolu

Izvor: Autorov izračun

Većina domaćinstava ima neto mesečne prihode između 1500-3000 KM, što ukazuje na to da je ovo najčešća kategorija prihoda. Jedan dio studenata, tačnije njih 17 ima prihode do 300 KM za cijelo domaćinstvo na mjesečnom nivou. Postoji značajna razlika između domaćinstava sa nižim prihodima (do 300 KM i 300-600 KM) i onih sa višim prihodima (preko 3000 KM). Značajan procenat domaćinstava (22,80%) ima prihode preko 3000 KM, što ukazuje na određeni nivo ekonomske heterogenosti među domaćinstvima. Zanimljivo je kretanje prosjeka finansijske pismenosti u odnosu na visinu prihoda u domaćinstvu, pa možemo izdvojiti da u prosjeku najbolje rezultate ostvaruju studenti sa preko 3000 KM prihoda, i to 73,50 KM, a potom slijede studenti čiji je mjesečni prihod manji od 300 KM, sa 72,54 boda, te je ujedno kod njih najizraženiji roditeljski uticaj.

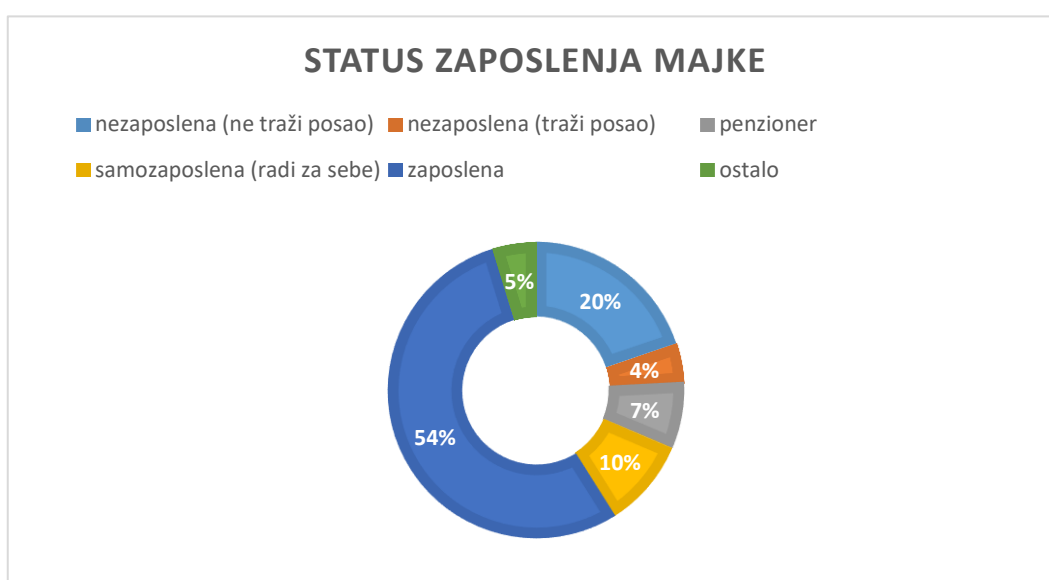
Grafik 5. Distribucija studenata prema kategoriji domaćinstva

Izvor: Autorov izračun

Ispitanici su imali pitanje koje se veže za status zaposlenosti njihovih roditelja. Kada je riječ o majci, prema podacima primjećujemo da više od pola studenata ima zaposlenu majku. Tek jedan dio, tačnije 10% radi za sebe, dok njih 88 ne traži posao što čini 20% uzorka. Dio ispitanika, njih 21, je odgovorilo da ne žive sa majkom ili da je preminula.

Grafik 6. Status zaposlenja majke

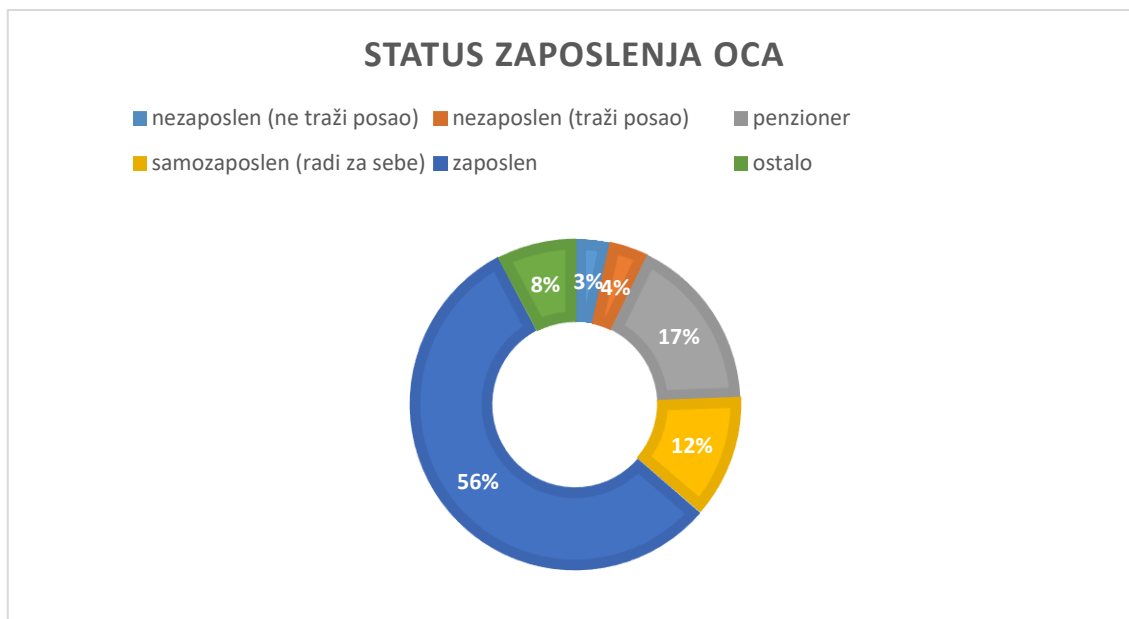

Izvor: Autorov izračun

Poredeći status zaposlenja oca i majke vidimo da je više očeva zaposleno za +2%p (248 naspram 240), kao i +2%p samozaposleno u odnosu na majke. Penzionisanih očeva je 17%,

dok je ukupno 7% nezaposleno. Značajno veći broj majki je nezaposlen (ne traži posao 88 naspram 15 za očeve). Broj samozaposlenih je sličan za oba roditelja (53 očeva i 43 majki).

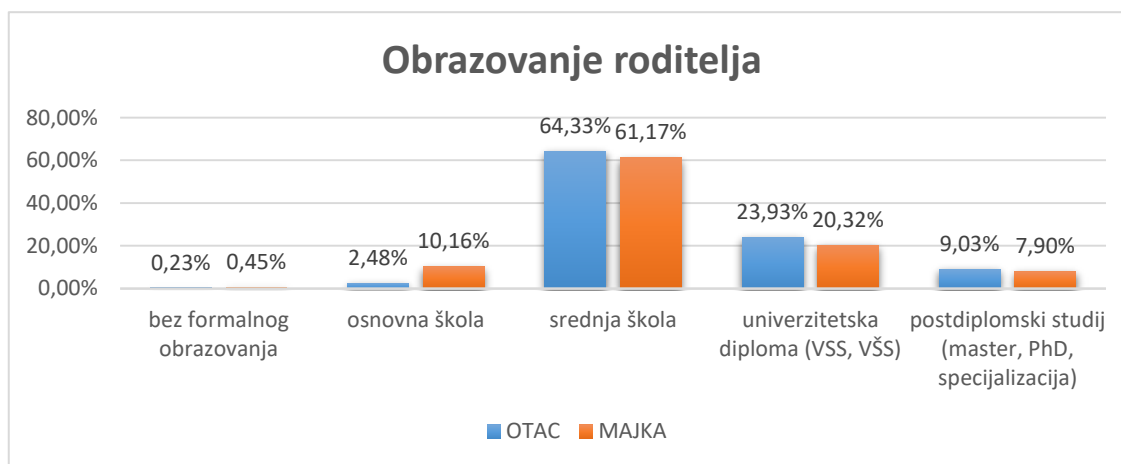
Grafik 7. Status zaposlenja oca

Izvor: Autorov izračun

Studenti su dali na raspolaganje i podatke o obrazovanju svojih roditelja. Većina očeva ima srednju školu (285), što je najčešći obrazovni nivo, dok je taj broj kod majki nešto niži i iznosi 271. Značajan broj očeva ima univerzitetnu diplomu (106) ili postdiplomski studij (40). Posmatrajući obrazovanje majke, vidljivo je da njih 90 ima univerzitetnu diplomu, dok je njih 35 završilo postdiplomski studij. Jedini nivo obrazovanja u kojem majka ima veći udio od očeva je osnovno obrazovanje, što nije iznenađujuće, obzirom da se veliki broj žena nakon završene osnovne škole udalo te postalo domaćica. Sličan broj roditelja ima srednju školu kao najčešći obrazovni nivo (285 očeva i 271 majki).

Grafik 8. Obrazovanje roditelja

Izvor: Autorov izračun

4.2 Korelaciona analiza

Korelaciona analiza je statistička tehnika koja se koristi za ispitivanje stepena i pravca povezanosti između dve ili više kvantitativnih varijabli. Cilj korelacione analize je da utvrdi da li postoji veza između varijabli i kolika je ta veza jaka, ali ne i da utvrdi uzročnost. Postoji nekoliko vrsta koeficijenata korelacije, a izbor ovisi o vrsti podataka i prirodi veze između varijabli. Najčešće korišten koeficijent korelacije je Pearsonov, koji mjeri linerarnu vezu između dvije kvantitativne varijable koje slijede normalnu distribuciju. Za ispitivanje povezanosti između finansijskog znanja, stavova i ponašanja koji ne slijede normalnu distribuciju koristit ćemo Spearmanov koeficijent korelacije.

Tabela 12. Korelaciona matrica

	Fin. znanje	Fin. stavovi	Fin. ponašanje	Fin. pismenost	Roditeljski uticaj	Samoocjena fin. znanja
Fin. znanje	1					
Fin. stavovi	0,104*	1				
Fin. ponašanje	0,190**	0,103*	1			
Fin. pismenost	0,683**	0,454**	0,746**	1		
Roditeljski uticaj	0,154**	-0,015	0,467**	0,365**	1	
Samoocjena fin. znanja	0,264**	0,059	0,233**	0,309**	0,138**	1

Napomena: ** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$

Izvor: Autorov izračun

Da bi se testirala Hipoteza 1 ovog rada „Uticaj porodice je u pozitivnoj korelaciji sa finansijskom pismenošću.“ ispitat ćemo korelaciju između varijabli roditeljski uticaj te varijable finansijska pismenost. Varijabla roditeljski uticaj mjeri uticaj koji roditelji ili staratelji imaju na finansijsko obrazovanje i finansijske navike studenta. Konkretno, ova varijabla procjenjuje koliko su roditelji/staratelji bili uključeni u podučavanje i razgovore s djetetom o ključnim finansijskim temama. Također, možemo reći da ova varijabla reflektira stepenu kojem su roditelji/staratelji djelovali kao izvori finansijskog obrazovanja i smjernica, te koliko su njihove aktivnosti potencijalno oblikovale finansijsko ponašanje i stavove studenta. Da bismo donijeli odluku koji koeficijent korelacije koristiti, sproveli smo test normalnosti čiji rezultat diktira izbor koeficijenta korelacije. Kolmogorov-Smirnov test za obje varijable pokazuje da su p-vrijednosti znatno manje od 0,05, što nam govori da nulta hipoteza nije zadovoljena te da distribucije nisu normalne. U skladu sa ovim nalazom korišten je Spearmanov koeficijent korelacije koji između ove dvije varijable iznosi 0,365 što označava pozitivnu korelaciju srednje jačine. To znači da, kako se povećava roditeljski uticaj, tendencija je da se povećava i finansijska pismenost. Ovo znači da studenti koji su izvijestili o većem roditeljskom uticaju također imaju tendenciju pokazivati višu razinu finansijske pismenosti. Ova povezanost može ukazivati na to da razgovori i edukacija o finansijskama od strane roditelja pozitivno djeluje na finansijsko znanje i vještine studenata. P vrijednost nam govori da je korelacija između finansijske pismenosti i roditeljskog uticaja

vrlo značajna te da postoji manje od 1% vjerovatnoće da je ova korelacija rezultat slučajnosti.

Obzirom da postoji pozitivna veza, ispitat ćemo i sa kojim od faktora finansijske pismenosti roditeljski uticaj ima najveću povezanost. U tabeli br. 11 su prikazane prosječne vrijednosti varijabli kao i njihove minimalne i maksimalne vrijednosti. Sve varijable mogu uzeti vrijednosti od 0 do 100, a vidimo da niti jedan ispitanik nije osvojio maksimalnu vrijednost bodova u finansijskoj pismenosti. U tabeli br. 12 možemo pogledati koeficijente korelacije između finansijske pismenosti, ponašanja, znanja i stavova te roditeljskog. Ista je pokazala značajnu korelaciju roditeljskog uticaja i finansijskog ponašanja koji iznosi 0,467 sa pouzdanošću 99%. U teoriji i praksi postoje i objašnjenja za ovu povezanost, a to je da roditelji koji redovito dijele informacije o štednji, budžetiranju, ulaganjima i dugovanjima pomažu djeci da steknu znanje koje će koristiti u praktičnim situacijama. Osim toga, djeca često imitiraju ponašanje svojih roditelja. Ako roditelji pokazuju odgovorno finansijsko ponašanje, kao što su štednja, pažljivo trošenje i upravljanje dugom, djeca su sklona usvojiti iste navike. Roditelji koji podučavaju djecu o važnosti finansijske discipline, kao što su izbjegavanje impulsivnih kupovina i planiranje za budućnost, oblikuju odgovorno finansijsko ponašanje. Suštinski, značajna korelacija između roditeljskog uticaja i finansijskog ponašanja može se pripisati kombinaciji obrazovanja, primjerom ponašanja, praktičnog iskustva, stavova i vrijednosti te emocionalne podrške. Roditelji koji aktivno educiraju, podržavaju i uključuju svoju djecu u finansijske odluke stvaraju temelje za odgovorno finansijsko ponašanje i pozitivne finansijske navike.

Koeficijenti korelacije pokazuju da postoji slaba pozitivna korelacija 0,103 između finansijskog ponašanja i finansijskih stavova. Na razini značajnosti od 0,05 to znači da je povezanost statistički značajna, iako je sama korelacija prilično niska. Koeficijent korelacije između finansijskog ponašanja i finansijskog znanja je slab i pozitivan i iznosi 0,19. Ova povezanost je statistički značajna na razini od 0,01 što znači da je vjerovatnoća da je korelacija slučajna vrlo mala. Kao treća veza, možemo reći da postoji slaba pozitivna korelacija između finansijskih stavova i finansijskog znanja. Ova povezanost je statistički značajna uz mogućnošću greške od 5% što možemo vidjeti u tabeli br. 12.

Koeficijent korelacije između objektivne i subjektivne procjene finansijskog znanja iznosi 0,264, sa p-vrijednošću za ovu korelaciju od 0,000, što je značajno ispod nivoa značajnosti od 0,01. Ovo ukazuje na slabu do umjerenu pozitivnu korelaciju između stvarnog finansijskog znanja i samoprocjene finansijskog znanja. To znači da veći nivo samoprocjene finansijskog znanja obično ide zajedno sa većim stvarnim finansijskim znanjem, i obrnuto. Korelacija je statistički značajna i da malo je vjerovatno da je rezultat slučajnosti. Razloge za razlike među subjektivnim i objektivnim ocjenama finansijskog znanja možemo pronaći u činjenici da stres i anksioznost mogu uticati na sposobnost osobe da pravilno procijeni svoje sposobnosti. U stresnim situacijama, ljudi mogu precijenjivati ili potcijenjivati svoje vještine. Također, socijalni i kulturni faktori mogu uticati na način na koji ljudi ocjenjuju

svoje znanje (Lim *et al.*, 2014). Na primjer, društvena očekivanja i norme mogu oblikovati način na koji ljudi misle o svojim vještinama.

4.3 Roditeljski uticaj i finansijska pismenost

Varijablu roditeljski uticaj koja uzima vrijednosti 0-6 smo transformisali i napravili dva varijabiliteta, i to niski i visoki roditeljski uticaj. Za ispitanike koji su osvojili 0-3 bodova smatra se da imaju nizak roditeljski uticaj, dok za ispitanike koji su osvojili više od 3 boda smatramo da imaju visok uticaj roditelja.

Tabela 13. Roditeljski uticaj i finansijska pismenost

SPOL	Žene			Muškarci		
	Nizak roditeljski uticaj (0-3)	Visok roditeljski uticaj (4-6)	Sig.	Nizak roditeljski uticaj (0-3)	Visok roditeljski uticaj (4-6)	Sig.
Fin. znanje	67,29	70,11	0,290	74,15	83,33	0,180
Fin. stavovi	59,58	57,88	0,821	58,93	63,69	0,513
Fin. ponašanje	64,72	80,96	0,000	67,86	86,01	0,000
Fin. pismenost	64,59	72,55	0,000	68,27	80,61	0,000
Samoocjena fin. znanja	59,65	66,46	0,004	65,71	72,86	0,025

Izvor: Autorov izračun

Za potrebe ispitivanja Hipoteze 1 koja kaže da „Postoji statistički značajna razlika u nivou finansijske pismenosti i finansijskog ponašanja s obzirom na roditeljski uticaj.“ sprovedi smo Mann-Whitney U test obzirom da grupe nisu slijedile normalnu distribuciju, a podijeljene su na 2 skupine. Nulta hipoteza ovog neparametarskog testa kaže da je distribucija varijable jednaka u obje grupe. Sa sigurnošću 99% možemo reći da postoji statistički značajna razlika u finansijskom ponašanju kao i u finansijskoj pismenošću u odnosu na roditeljski uticaj. Razlika je signifikantna kada se posmatra i prema spolu. Studenti koji su imali veći roditeljski uticaj postigli su i bolje rezultate u finansijskom ponašanju i pismenosti. Možemo reći također da muškarci u prosjeku ostvaruju bolje rezultate u ovim poljima u odnosu na ženski spol. Djeca često modeliraju svoje ponašanje prema ponašanju roditelja. Ako roditelji imaju odgovorne finansijske navike, poput redovne štednje, izbjegavanja nepotrebnih dugova i promišljenog trošenja, djeca će vjerovatno usvojiti slične pristupe. Nasuprot tome, roditelji koji ne upravljaju dobro svojim finansijama mogu nehotice prenijeti loše finansijske navike na svoju djecu.

Na osnovu tabele 13 dodatno možemo zaključiti da na samoocjenu finansijskog znanja značajnu razliku pravi roditeljski uticaj sa mogućnošću greške od 5%. Muškarci u prosjeku imaju bolju samoocjenu finansijskog znanja, te vidimo da roditeljski uticaj igra veću ulogu kod muškaraca nego kod žena. Kako je već navedeno u pregledu literature, u mnogim kulturama, tradicionalne rodne uloge postavljaju očekivanja da muškarci budu glavni hranitelji i donosioci odluka u vezi sa finansijama. Ova očekivanja često dovode do toga da

roditelji više pažnje posvećuju obrazovanju i vaspitanju svojih sinova u vezi sa finansijskim pitanjima. Roditelji mogu sinovima pružiti više prilika za učenje o štednji, investicijama i upravljanju novcem, jer ih vide kao buduće finansijske "stubove" porodice. Roditelji mogu percipirati da su muškarci više skloni riziku i da imaju više samopouzdanja u donošenju finansijskih odluka. Zbog toga, mogu ih više podržavati u preuzimanju finansijskih rizika, kao što su investiranje ili preduzetništvo. S druge strane, žene mogu biti socijalizovane da budu opreznije u vezi sa novcem, što može ograničiti njihov pristup roditeljskoj podršci u tim oblastima. Bolje rezultati nisu samo slučaj u samoocjeni, već i u ostvarenim rezultatima iz finansijskog znanja kod muškaraca u odnosu na žene.

Za finansijsko znanje i finansijske stavove na osnovu tabele 13 vidimo visoku signifikantnost, te nemamo dovoljno dokaza da odbacimo nultu hipotezu. Dakle, zaključujemo da ne postoji statistički signifikantna razlika u finansijskom znanju i stavovima s obzirom na roditeljski uticaj, čak ni prema spolovima. Iako roditelji često imaju značajan uticaj na obrazovanje svoje djece, finansijsko znanje i stavovi mogu se formirati i iz drugih izvora, poput škola, vršnjaka, medija, društvenih mreža, i iskustava u stvarnom životu. Ako su ovi drugi izvori dominantni, uticaj roditelja može biti smanjen ili neutralisan. Također, stavovi prema finansijama mogu se mijenjati od generacije do generacije, ali ako su generacije izložene sličnim ekonomskim uslovima, može doći do ujednačavanja stavova i znanja bez obzira na roditeljski uticaj.

4.4 Finansijska pismenost i ekonomsko obrazovanje

Tabela 14. Finansijska pismenost i ekonomsko obrazovanje

Varijabla	Mjera	Slušan predmet iz finansija		Sig.	Student ekonomskog fakulteta		Sig.	Završena ekonomska škola		Sig.	
		DA	NE	p	DA	NE	p	DA	NE	p	
Finansijsko znanje	Prosjek	74,41	67,75	0,001	80,46	67,40	0,000	74,65	70,23	0,660	
	Std.										
	Devijacija	20,69	21,15		18,15	21,15		21,86	21,03		
	Minimum	14,29	0,00		28,57	0,00		14,29	0,00		
	Maximum	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00			
Finansijski stavovi	Prosjek	59,04	60,02	0,558	60,90	59,09	0,562	59,27	59,61	0,873	
	Std.										
	Devijacija	22,38	25,15		21,05	24,83		22,96	24,06		
	Minimum	0,00	0,00		0,00	0,00		0,00	0,00		
	Maximum	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00			
Finansijsko ponašanje	Prosjek	72,39	67,67	0,008	73,29	68,63	0,020	70,36	69,78	0,811	
	Std.										
	Devijacija	17,98	17,93		17,59	18,13		20,02	17,78		
	Minimum	25,00	12,50		37,50	12,50		37,50	12,50		
	Maximum	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00			
Finansijska pismenost	Prosjek	70,43	66,17	0,001	73,32	66,29	0,000	69,65	67,91	0,410	
	Std.										
	Devijacija	13,47	13,46		13,00	13,37		14,90	13,40		
	Minimum	36,88	20,63		36,88	20,63		36,88	20,63		
	Maximum	97,50	95,00	97,50	95,00	97,50	95,00	95,00			

Izvor: Autorov izračun

U današnjem svijetu, finansijska pismenost postaje sve važnija vještina koja omogućava pojedincima da donose informirane odluke o svojim finansijama, štede, investiraju i učinkovito upravljaju dugovima. U kontekstu visokog obrazovanja, postavlja se pitanje jesu li studenti koji slušaju finansijske predmete finansijski pismeniji od svojih vršnjaka koji ne sudjeluju u takvom obrazovanju.

Analizom prikupljenih podataka možemo doći do nalaza i time ispitati da li je tačna postavljena Hipoteza „Studenti koji slušaju finansijske predmete su finansijski pismeniji od ostalih studenata“. U našem uzorku 206 ispitanika je imalo priliku slušati predmet iz finansija, dok njih 237 nije. Srednja vrijednost finansijske pismenosti studenata koji su slušali finansijske predmete iznosi 70,43, dok u grupi koja nije slušala te predmete iznosi 66,17. Također standardna devijacija prve grupe je 13,47 što znači da su vrijednosti finansijske pismenosti studenata koji slušaju predmet iz finansija, u prosjeku, udaljene za oko 13,47 bodova od njihove srednje vrijednosti. S druge strane, vrijednosti finansijske pismenosti studenata koji ne slušaju predmet iz finansija, u prosjeku, udaljene za oko 13,46 bodova od njihove srednje vrijednosti. U našem slučaju, standardne devijacije za obje skupine (13,47 i 13,46) su prilično slične, što ukazuje na to da su razine varijabilnosti u finansijskoj pismenosti studenata koji slušaju i ne slušaju finansijske predmete slične. Kada se posmatra normalnost distribucije po grupama, uočljivo je da grupa koja nije slušala finansijske predmete slijedi normalnu distribuciju. Međutim, obzirom da druga grupa ne slijedi normalnu distribuciju i da želimo ispitati da li postoji značajna razlika u pismenosti ove dvije grupe, sproved ćemo Mann-Whitney U neparametarski test za dva nezavisna uzorka. Nulta hipoteza Mann-Whitney U testa u našem slučaju glasi: Ne postoji značajna razlika u finansijskoj pismenosti između studenata koji slušaju finansijske predmete i onih koji ne slušaju. Test je pokazao p-vrijednost 0,001 što znači da odbacujemo nultu hipotezu. To znači da, prema rezultatima Mann-Whitney U testa, postoji statistički značajna razlika u finansijskoj pismenosti između studenata koji slušaju finansijske predmete i onih koji ne slušaju. Ovi rezultati upućuju na to da finansijski predmeti pružaju studentima specifična znanja o ključnim konceptima kao što su budžetiranje, štednja, ulaganja, kreditne kartice, porezi, kamatne stope i finansijska tržišta. Mnogi finansijski predmeti uključuju praktične vježbe i studije slučaja koje omogućavaju studentima da primjene teorijsko znanje u stvarnim situacijama. Na taj način, studenti razvijaju vještine upravljanja novcem i donošenja finansijskih odluka. Također, na osnovu prethodne tabele vidljivo je da je razlika značajna i u polju finansijskog znanja i finansijskog ponašanja sa sigurnošću 99%. Ono što također možemo zaključiti je da ne postoji statistički značajna razlika u stavovima među studentima bez obzira na to da li su slušali finansijski predmet ili nisu. Iste rezultate dobijamo ukoliko vršimo uporedbu da li student studira na ekonomskom fakultetu, dakle razlike su značajne u 3 od 4 koncepta. Međutim, kada posmatramo finansijske koncepte kroz prizmu završene ekonomske škole upada nam u oči to da ne postoje razlike među grupama za bilo koju dimenziju finansijske pismenosti, a samim tim ni za finansijsku pismenost. Dakle, bez obzira da li su studenti završili ekonomsku školu, ne uočavamo razliku u oblasti primjene finansijskih konceptata. Iako bi se moglo očekivati da studenti koji su završili ekonomsku školu imaju viši nivo finansijske pismenosti u odnosu na ostale, to nije uvijek slučaj. Učenici

ekonomske škole mogu biti dobro upućeni u teorijske aspekte ekonomije, ali to znanje ne mora uvijek da se prenese na praktične finansijske vještine kao što su budžetiranje, štednja ili investiranje. Ako obrazovanje nije povezano sa svakodnevnim finansijskim odlukama, studenti možda neće razviti vještine potrebne za upravljanje sopstvenim finansiranjima. Ekonomske škole često se fokusiraju na šira ekonomska pitanja, kao što su makroekonomija, tržišta, politika i menadžment, dok konkretne teme ličnih finansijskih pitanja mogu biti manje zastupljene. Ovo može dovesti do toga da učenici ne steknu potrebne praktične vještine i znanja koja su ključna za finansijsku pismenost. Ekonomska škola može pokriti širok spektar tema, ali ne mora imati dovoljno specifičnih predmeta koji se bave finansijskom pismenošću ili upravljanjem ličnim finansiranjima. Bez fokusiranih studija u ovoj oblasti, učenici možda neće steći dovoljno duboko razumijevanje finansijskih tema.

4.5 Subjektivno i objektivno finansijsko znanje

U deskriptivnoj statistici, u tabeli 10 je prikazana podjela visoke i niske samoocjene finansijskog znanja (SFZ) po različitim grupama. U ovom dijelu, ćemo utvrditi da li postoji statistički značajna razlika među grupama studenata sa visokim i niskim SFZ. Dodatno, raspodjela je urađena po spolu kako bismo jasnije uočili da li, i ako da, gdje nastaje razlika.

Tabela 15. Subjektivno i objektivno finansijsko znanje

SPOL	Žene			Muškarci		
	Niska SFZ (1-3)	Visoka SFZ (4-5)	Sig.	Niska SFZ (1-3)	Visoka SFZ (4-5)	Sig.
Fin. znanje	65,41	76,26	0,000	74,06	80,71	0,010
Fin. stavovi	58,88	60,29	0,643	59,77	61,04	0,939
Fin. ponašanje	66,89	72,98	0,200	68,68	79,38	0,002
Fin. pismenost	64,77	71,59	0,000	68,78	76,18	0,001

Izvor: Autorov izračun

Nakon sprovedenog testa normalnosti, koji nam je ukazao na to da trebamo koristiti neparametarske testove, jer grupe ne slijede normalnu distribuciju, urađen je Mann-Whitney U test. Rezultati su prikazani u tabeli iznad, te vidimo da za oba spola postoji statistički značajna razlika u nivou finansijskog znanja između onih sa niskom i visokom samoocjenom finansijskog znanja. Prosječna vrijednost za nisku SFZ kod žena je 65,41, a za visoku SFZ je 76,26. p-vrijednost (Sig.) je 0,000, što znači da je razlika između ovih grupa statistički značajna. Prosječna vrijednost za nisku SFZ je 74,06, a za visoku SFZ je 80,71. p-vrijednost (Sig.) je 0,010, što takođe ukazuje na statistički značajnu razliku. Osobe sa visokom SFZ mogu imati veću izloženost finansijskim temama kroz obrazovanje, posao ili lične interese. Ova izloženost može dovesti do objektivno višeg nivoa znanja, što se odražava i u njihovoj samoocjeni. S druge strane, oni sa niskom SFZ možda nemaju dovoljno iskustva ili formalnog obrazovanja u vezi sa finansiranjima, pa su svjesni svojih ograničenja, što se poklapa sa nižim objektivnim znanjem. Dalje, vidimo da ne postoji statistički značajna razlika u finansijskim stavovima između onih sa niskom i visokom SFZ, ni kod žena ni kod

muškaraca. Ukoliko posmatramo finansijsko ponašanje, kod muškaraca postoji statistički značajna razlika u finansijskom ponašanju između onih sa niskom i visokom SFZ, dok kod žena nema značajne razlike. Za kraj, za oba spola postoji statistički značajna razlika u finansijskoj pismenosti između onih sa niskom i visokom SFZ.

4.6 Finansijska pismenost prema spolu i zaposlenosti

U kontekstu obrazovanja i istraživanja, često se postavlja pitanje da li postoji značajna razlika u finansijskom znanju između muškaraca i žena. Historijski gledano, tradicionalne uloge spolova često su oblikovale pristup finansijskom obrazovanju. U prošlim decenijama, žene su bile manje uključene u finansijske aktivnosti, a muškarci su često imali primarnu ulogu u donošenju finansijskih odluka. Međutim, s napretkom u obrazovanju i promjenama u društvenim normama, ove razlike su se značajno smanjile. Danas, obrazovne institucije sve više nude jednake mogućnosti za učenje finansijskih koncepata svim studentima, bez obzira na spol. Iako su neki nalazi o sličnom znanju među spolovima ohrabrujući, važno je uzeti u obzir da mogu postojati specifični konteksti ili situacije u kojima se mogu pojaviti razlike. Na primjer, u određenim regijama ili društvenim skupinama, povijesne ili kulturne norme mogu i dalje uticati na pristup finansijskom obrazovanju i resursima, što može dovesti do varijacija u znanju. Također, individualne razlike u interesima, iskustvima i obrazovanju mogu uticati na razine finansijskog znanja bez obzira na spol. U skladu sa drugim istraživanjima i mi želimo ispitati jednu od hipoteza koja glasi „Ne postoji značajna razlika u znanju među spolovima u oblasti finansijskih koncepata“.

Tabela 16. Finansijski koncepti među spolovima

Spol	Muški				Ženski				Sig.
	Min	Max	Prosjeak	Std. Devijacija	Min	Max	Prosjeak	Std. Devijacija	
Fin. znanje	14,29	100,00	76,77	20,08	0,00	100,00	67,91	21,12	0,000
Fin. stavovi	0,00	100,00	60,29	24,20	0,00	100,00	59,21	23,76	0,532
Fin. ponašanje	25,00	100,00	73,04	18,89	12,50	100,00	68,29	17,49	0,006
Fin. pismenost	35,00	97,50	71,80	13,62	20,63	95,00	66,34	13,27	0,000

Izvor: Autorov izračun

Posmatrajući tabelu 16 uočavamo da muškarci imaju prosječnu ocjenu iz finansijske pismenosti od 71,80, dok žene imaju prosječnu ocjenu od 66,34. To sugerise da, u ovom uzorku, muškarci u prosjeku imaju viši nivo finansijske pismenosti od žena. Standardna devijacija mjeri varijaciju u ocjenama finansijske pismenosti. Veća standardna devijacija znači veće varijacije u ocjenama. U ovom slučaju, standardna devijacija za muškarce je 13,62, a za žene 13,27, što nam govori da su ocjene za muškarce malo više raspršene nego za žene. Najniža ocjena za muškarce je 35,00, dok je za žene 20,63, što znači da žene u ovom uzorku imaju širi raspon u najnižim ocjenama. U konačnici, ovi podaci nam pokazuju da su prosječne ocjene finansijske pismenosti više za muškarce nego za žene, iako su varijacije u ocenjivanju prilično slične za oba pola. Kako bismo utvrdili da li je ova razlika značajna sproved ćemo Mann-Whitney U test za nezavisne uzorke obzirom da grupa muškaraca ne

slijedi normlanu distribuciju, dok grupa žena slijedi istu. Obzriom da je p-vrijednost 0, odbacujemo nultu hipotezu i sa sigurnošću od 99% možemo reći da je razlika u finansijskoj pismenosti među muškarcima i ženama statistički značajna. Muškarci ostvaruju bolje rezultate i u pojedinačnim kategorijama finansijske pismenosti, tj. u znanju, ponašanju i stavovima. Veću pismenost muškaraca možemo pojasniti različitim faktorima. Muškarci i žene mogu imati različite interese u vezi sa finansiranjem. Na primjer, muškarci se možda više fokusiraju na investiranje ili upravljanje portfolijom, dok žene možda više pažnje posvećuju štednji ili budžetiranju. Samopouzdanje u vezi sa finansijskim odlukama može varirati između polova. Neka istraživanja sugeriraju da žene mogu biti manje samopouzdate u vezi sa svojim finansijskim vještinama, što može uticati na njihovu finansijsku pismenost. Trebamo naglasiti da muškarci mogu imati više prilike za obrazovanje u oblasti finansija ili mogu biti više uključeni u donošenje finansijskih odluka zbog tradicionalnih rodnih uloga. Ne trebamo zaboraviti i stereotipe o muškarcima kao "finansijskim ekspertima" i ženama kao "neiskusnijima", što može uticati na način na koji se ljudi obrazuju o finansijama. Također, ako su muškarci češće zaposleni u sektorima koji zahtijevaju veće finansijsko znanje, kao što su finansije i investicije, to može doprineti njihovoj većoj finansijskoj pismenosti.

Da bismo vidjeli da li postoji razlika u finansijskoj pismenosti studenata među onima koji rade i koji ne rade sproveden je test koji je prikazao p-vrijednost 0, što znači da ćemo odbaciti nultu hipotezu i možemo zaključiti da postoji statistički značajna razlika u osvojenim bodovima među studentima koji su zaposleni i koji nisu. Ovi nalazi se slažu sa našom hipotezom koja glasi „Zaposleni studenti postižu bolje rezultate u oblasti finansijskih kocepata“. U tabeli 17 je vidljivo da zaposleni studenti imaju viši prosečni nivo finansijske pismenosti u odnosu na nezaposlene studente za +5,28 bodova, dok su varijacije u ocjenama prilično slične u obje grupe. Nezaposleni studenti imaju širi raspon u najnižim ocjenama u odnosu na zaposlene studente, dok istovremeno imaju i veću maksimalnu vrijednost bodova. Rezultati su očekivani obzirom da zaposleni studenti imaju priliku direktno upravljati svojim prihodima i troškovima, te mogu biti izloženi različitim finansijskim proizvodima i uslugama, kao što su bankovni računi, krediti i investicije, što može povećati njihovu finansijsku pismenost. Ovo praktično iskustvo može poboljšati njihove vještine u vezi s budžetiranjem, štednjom i planiranjem. Ujedno, zaposleni studenti mogu biti motivisaniji da se obrazuju o finansijama kako bi efikasnije upravljali svojim novcem i postigli svoje finansijske ciljeve. Oni mogu aktivnije tražiti informacije i resurse koji im pomažu da poboljšaju svoje finansijske vještine. Čak neki poslodavci nude obuku o finansijskim temama, kao što su planiranje penzije, upravljanje porezima ili osnovne finansijske vještine, što može doprinijeti većoj finansijskoj pismenosti zaposlenih studenata. Prema OECD istraživanju, finansijski pismenom osobom se smatra ona koja je postigla barem 70 od 100 mogućih bodova. Ovaj prag je odabran kako bi bio u skladu s definicijama minimalnih ciljanih rezultata u oblastima finansijskog znanja i ponašanja. U našem uzorku 212 ispitanika je imalo skor finansijske pismenosti veći od 70, što čini 48,96% od ukupnog broja ispitanika. Rezultati postignuti u Bosni i Hercegovini će biti diskutovani i poređeni sa drugim državama u narednom odjelku.

Tabela 17. Razlike u finansijskim konceptima u odnosu na zaposlenje

Zaposlen	DA				NE				Sig.
	Min	Max	Prosjeak	Std. Devijacija	Min	Max	Prosjeak	Std. Devijacija	
Fin. znanje	14,29	100,00	76,77	20,08	0,00	100,00	68,61	21,21	0,000
Fin. stavovi	0,00	100,00	60,29	24,20	0,00	100,00	60,60	23,73	0,230
Fin. ponašanje	25,00	100,00	73,04	18,89	12,50	100,00	67,60	17,31	0,000
Fin. pismenost	35,00	97,50	71,80	13,62	20,63	97,50	66,55	13,43	0,000

Izvor: Autorov izračun

5. DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Ovo istraživanje razlikuje se od prethodnih empirijskih studija jer je prvo takve vrste da procjenjuje povezanosti između finansijske pismenosti, finansijske znanja, finansijskog ponašanja, finansijskih stavova i roditeljskog uticaja među studentima svih ciklusa javnih i privatnih univerziteta u Bosni i Hercegovini. Ukupni rezultat finansijske pismenosti predstavlja složenu mjeru koja se dobija zbrajanjem rezultata na pitanjima koja ocjenjuju finansijsko znanje, ponašanje i stavove. Raspon ukupnih rezultata finansijske pismenosti je od 0 do 100, pri čemu viši rezultati ukazuju na viši nivo finansijske pismenosti. Budući da pitanja obuhvataju osnovne aspekte finansijskog znanja, ponašanja i stavova, može se zaključiti da ispitanici koji postignu 70 bodova posjeduju osnovno razumijevanje finansijskih konceptata i primjenjuju promišljene principe u upravljanju svojim ličnim finansijama i interakcijama s finansijskim sektorom. Na osnovu našeg istraživanja koje je kreirano kako bi bilo komparabilno sa OECD-ovim istraživanjem, primijećeno je kako prosječna vrijednost finansijske pismenosti studenata u Bosni i Hercegovini iznosi 68,15. Posmatrajući rezultate OECD (2023) istraživanja vidimo da je prosjek finansijske pismenosti odraslih osoba svih zemalja koje su učestvovalе u istraživanju 63. Na osnovu ove činjenjice možemo zaključiti da studenti u BiH u prosjeku ostvaruju bolje rezultate u finansijskim konceptima u odnosu na prosjek stanovništva svih zemalja učesnica. Najveća finansijska pismenost je u zemljama kako slijede: Njemačka sa 76 bodova, Tajland 71 bod, potom Hong Kong (Kina) i Irska sa 71 bodom, a onda slijede Luksemburg i Malta. Najmanja prosječna finansijska pismenost je u Jemenu, a potom u Kambodži.

Nadalje, kako je već pomenuto, finansijski pismenom osobom se smatra ona koja je postigla barem 70 od 100 mogućih bodova. Udio svih odraslih osoba iz zemalja učesnica u OECD istraživanju koji su postigli minimalno 70 bodova je 39%, dok isti u Bosni i Hercegovini među studentima iznosi 48,96%. Ponovno možemo reći da su studenti iz Bosne i

Hercegovine rangirani iznad prosjeka svih zemalja učesnica. Pojedinačno, mogu se izdvojiti Njemačka koja ima 75% finansijski pismenih odraslih osoba, Tajland 65%, Kina 60%, Irska 57%, Luksemburg 53% te Švedska 51% koje imaju veći udio pismenih osoba u odnosu na studente u BiH. Također, trebamo naglasiti da su Estonia i Koreja imale 48% finansijski pismenih osoba, dok je BiH imala približno 49% pismenih studenata. Međutim, iako su rezultati naših studenata iznad prosjeka, čak 51,03% sudenata ne dostiže ni osnovnu razinu znanja u finansijskoj pismenosti. Kako navodi OECD (2014) da bi se smatralo da student ima osnovno znanje u ovoj oblasti trebao bi moći identificirati uobičajene finansijske proizvode i uvjete, prepoznati razliku između želja i potreba, ali i donijeti jednostavnu odluku koja je povezana sa svakodnevnom potrošnjom. Iako je tek polovina studenata u BiH finansijski pismena i postoji prostor za unapređenje, u Grčkoj je tek 19,3% studenata finansijski pismeno (Philippas i Avdoulas,2019). Jayaraman i Jambunathan (2018) su istakli niske nivoe finansijske pismenosti u Indiji od 44%, što je prilično nisko u poređenju s drugim razvijenim zemljama i pokazali potrebu za povećanjem finansijskog znanja učenika. Postizanje finansijskog blagostanja ima veliku važnost za mlade odrasle osobe, s dugoročnim učincima na njihovu budućnost u smislu zaposlenja, karijere, ekonomske sigurnosti te zdravlja i dobrobiti. Finansijski propusti u ranoj dobi mogu imati ozbiljne posljedice koje prate pojedinca kroz cijeli život. Ovo istraživanje donosi važne praktične spoznaje za studente, donositelje politika i ostale sudionike. Rezultati istraživanja mogu poslužiti kao osnova za oblikovanje politika i programa intervencija usmjerenih na podršku pozitivnom finansijskom ponašanju i postizanje finansijskog blagostanja mladih. Naglašava se važnost finansijske socijalizacije, ističući da je nužno provoditi određene porodične finansijske aktivnosti kako bi se mladima pružila prilika za sticanje praktičnog iskustva u upravljanju novcem. Preporučuje se sprovođenje programa svijesti za roditelje i djecu, zbog važnosti dijeljenja i prakticiranja pozitivnih finansijskih praksi u kućanstvima. Finansijski stručnjaci mogu razviti obuke koje se fokusiraju na različite vještine, uključujući samokontrolu i razumijevanje finansijske tehnologije.

Statističkim testom je dokazano da studenti muškog spola ostvaruju veće skorove finansijskog znanja, finansijskog ponašanja, kao i finansijske pismenosti u odnosu na studentice u BiH. Razlika među ovom grupom je statistički značajna sa pouzdanošću od 99%. Ovime potvrđujemo Hipotezu 6: „Postoji značajna razlika u znanju među spolovima u finansijskoj pismenosti.“ Ovo potvrđuju i rezultati prethodno objavljenih studija autora Selcuk i Altiok-Yilmaz (2014) te Al-Bahrani, Buser i Patel (2020). Mudzingiri, Muteba i Keyser (2018) s druge strane, naglašavaju kako nema statistički značajne razlike u finansijskom ponašanju, ličnim finansirama i dugovanju između spolova na osnovu analize odgovora studenata u Južnoj Africi. Međutim, postoje i studije slučaja poput Swiecka *et al.* (2020) čiji nalazi govore da ne postoji statistički značajna razlika finansijskog znanja među spolovima studenata u Poljskoj, dok istovremeno tvrde da je razlika značajna u polju ponašanja i pismenosti, te da muškarci ostvaruju veće bodove. Slične rezultate su dobili i Wagland i Taylor (2009), koji su u svom istraživanju naveli da spol nema značajnu ulogu u sposobnosti donošenja odluka među studentima Univerziteta Zapadni Sidnej. Nalazi ovog rada ukazuju na potrebu da nacionalne i međunarodne organizacije nastave pridavati važnost

finansijskoj pismenosti žena kroz unapređenje programa za sve uzraste. Preporučuje se provođenje dodatnih istraživanja kako bi se ocijenila efikasnost specijaliziranih i općih obrazovnih programa. Jayaraman i Jambunathan (2018) također ukazuju na značajne razlike u nivoima finansijske pismenosti između spolova, međutim u suprotnosti sa navedenim studijama, njihovo otkriće je da djevojke postižu bolje rezultate u Indiji, a kao jedan od razloga navode to, da su mlade žene u indijskoj kulturi veoma uključene u svakodnevno vođenje porodice i upoznate su s upravljanjem porodičnim finansijama, što ih čini finansijski pismenijima.

Ova studija otkriva i statistički značajnu korelaciju na nivou značajnosti 99% među roditeljskim uticajem i finansijskim ponašanjem, koja je srednje jaka. Kako je korelacija značajna, sproveden je i neparametarski test kako bi se otrilo da li postoji razlika u visokom i niskom roditeljskom uticaju među muškarcima i ženama u poljima finansijskih koncepata. Signifikantne razlike sa mogućnošću greške od 1% su se pojavile među roditeljskim uticajem i finansijskom pismenošću, te roditeljskim uticajem i finansijskim ponašanjem. Ovim testom i nalazima smo potvrdili našu Hipotezu 1: „Postoji statistički značajna razlika u nivou finansijske pismenosti i finansijskog ponašanja s obzirom na roditeljski uticaj.“ Roditeljski uticaj nije pogazao signifikantnost u nivoima finansijskog znanja i finansijskih stavova. Međutim, sa sigurnošću 95% možemo reći da postoji razlika među spolovima u roditeljskom uticaju na samoocjenu finansijskog znanja. Studenti sa visokim roditeljskim uticajem su imali veći nivo samoocjene znanja, ali isto tako su i ostvarili bolje rezultate u mjerenju finansijskog znanja. Redovitim dijeljenjem informacija o štednji, budžetiranju, ulaganjima i dugovanjima roditelji pomažu djeci da steknu znanje koje će koristiti u praktičnim situacijama. Dodatno, djeca uobičajeno imitiraju ponašanje svojih roditelja. Swiecka *et al.* (2020) naglašava kako članovi porodice zauzimaju veoma važno mjesto u izvoru finansijskog znanja studenata. Shim, Serido i Tang (2012) nam saopštavaju da stav pojedinca, a potom roditeljska norma najviše doprinose u predviđanju finansijskog ponašanja. Prema Amagir *et al.* (2018) ušehće u porodičnim finansijskim odlukama pozitivno utiče na finansijsko planiranje i promišljanje prije djelovanja. Analiza autora Thomasa i Subhashree (2020) je također potvrdila da finansijsko znanje, stavovi i roditeljski uticaj imaju direktni i pozitivni uticaj na finansijsku pismenost i poduzetništvo. Jayaraman i Jambunathan (2018) predlažu da škole implementiraju kurikulum koji uključuje porodicu i zajednicu studenata kako bi se roditelji potaknuli da razgovaraju o finansijskim pitanjima sa svojom djecom usljed nalaza da je roditeljski uticaj na finansijsku pismenost djece izrazito značajan. Možemo reći da su roditelji jedan od uticajnijih izvora finansijskog znanja za mlade odrasle osobe, s potencijalom da potaknu njihovo traženje informacija kroz direktne i indirektno metode finansijskog podučavanja i modeliranja ponašanja. Kroz svakodnevne aktivnosti kao što su čitanje, slušanje i gledanje medijskih sadržaja vezanih za finansije, praćenje vijesti s finansijskih tržišta, te razgovore o finansijskoj budućnosti sa djecom, roditelji pružaju stalan podsjetnik na važnost finansijske pismenosti. Otvoreno raspravljanje o finansijskim izazovima i strategijama za njihovo prevladavanje potiče mlade da razviju svoje vještine u upravljanju finansijama te ih motivira na učenje i dublje razumijevanje finansijskih koncepata. Mladi također mogu osjetiti roditeljske finansijske brige, čak i ako

one nisu izričito izražene, što ih potiče da traže rješenja kako bi pokazali empatiju i podršku prema svojim roditeljima. Ovaj kontekst naglašava važnost porodičnog okruženja u oblikovanju finansijske pismenosti mladih odraslih osoba i ukazuje na složenost interakcije između porodičnih dinamika i individualnog razvoja finansijskih vještina.

U kontekstu visokog obrazovanja, postavlja se pitanje jesu li studenti koji slušaju finansijske predmete finansijski pismeniji od svojih vršnjaka koji ne sudjeluju u takvom obrazovanju. Rezultati ovog rada ukazuju da postoji statistički značajna razlika u finansijskoj pismenosti između studenata koji slušaju i ne slušaju finansijske predmete, što je ujedno i naša Hipoteza 3: „Studenti koji slušaju finansijske predmete su finansijski pismeniji od drugih studenata.“ Ovi rezultati upućuju na to da finansijski predmeti pružaju studentima specifična znanja o ključnim konceptima kao što su budžetiranje, štednja, ulaganja, kreditne kartice, porezi, kamatne stope i finansijska tržišta. Mnogi finansijski predmeti uključuju praktične vježbe i studije slučaja koje omogućavaju studentima da primjene teorijsko znanje u stvarnim situacijama. Studenti koji su slušali finansijske predmete također imaju signifikantno veće finansijsko znanje, kao i bolje finansijsko ponašanje što smo prezentirali kroz tabelu 14. Amagir *et al.* (2018) izjavljuju da studenti koji u nastavnom planu i programu imaju finansijske predmete ostvaruju bolje rezultate na testovima finansijske pismenosti i pokazuju pozitivne stavove vezane za novac u odnosu na studente koji nemaju finansijsko obrazovanje. U tabeli 14 su također prezentirani i podaci za studente koji su studirali na ekonomskom fakultetu. Značajno veći ostvareni bodovi u nivoima finansijskog znanja, ponašanja i pismenosti su uočeni kod studenata koji su završili ekonomski fakultet sa pouzdanošću 95%. Na osnovu sprovedenog Mann Whitney testa nismo imali dovoljno dokaza da odbacimo našu Hipotezu 4: „Studenti koji su završili ekonomski fakultet su finansijski pismeniji od drugih studenata.“ Kako se nije samo ocjenjivalo objektivno finansijsko znanje, već i subjektivno, urađeni su statistički testovi koji su ukazali da postoje signifikantne razlike među subjektivnim i objektivnim finansijskim znanjem među spolovima. Razlika je značajna na nivou 99%, te možemo reći da muškarci sa visokim subjektivnim finansijskim znanjem (SFZ) u prosjeku ostvaruju bolje rezultate u finansijskom znanju, ponašanju i pismenosti. Isto vrijedi i za studente sa niskom SFZ. Ovi nalazi se slažu sa Hipotezom 7 koju smo naveli u našem istraživanju: „Postoji značajna razlika u objektivnom i subjektivnom finansijskom znanju među studentima.“

Kada posmatramo finansijske koncepte kroz prizmu završene ekonomske škole upada nam u oči to da ne postoje razlike među grupama za bilo koju dimenziju finansijske pismenosti (znanja, stavova i ponašanja), a samim tim ni za finansijsku pismenost. Dakle, bez obzira da li su studenti završili ekonomsku školu, ne uočavamo razliku u oblasti primjene finansijskih koncepata. Ovakvi nalazi se slažu sa Hipotezom 5: „Ne postoji razlika u oblasti poznavanja i primjene finansijskih koncepata među studentima koji su završili ekonomsku školu od drugih studenata.“ Iako bi se moglo očekivati da studenti koji su završili ekonomsku školu imaju viši nivo finansijske pismenosti u odnosu na ostale, to nije uvijek slučaj. Ovi rezultati sugeriraju da samo pohađanje ekonomske škole nije dovoljno za postizanje visoke razine finansijske pismenosti, te bez praktične primjene, studenti možda neće moći primijeniti

teorijsko znanje. Ekonomska škola može pokriti širok spektar tema, ali ne mora imati dovoljno specifičnih predmeta koji se bave finansijskom pismenošću ili upravljanjem ličnim finansiranjima. Bez fokusiranih studija u ovoj oblasti, učenici možda neće steći dovoljno duboko razumijevanje finansijskih tema.

Ovaj rad je dodatno pokazao da postoji statistički značajna razlika u finansijskoj pismenosti studenata među onima koji su zaposleni i koji nisu, i to studenti koji rade imaju viši prosječni nivo finansijske pismenosti u odnosu na nezaposlene studente. Obzirom na sastavne komponente finansijske pismenosti ispitano iz kojih dimenzija dolazi ova značajna razlika. Znatno bolje rezultate u finansijskom znanju i ponašanju ostvaruju zaposleni studenti. Međutim, razlika nije značajna u finansijskim stavovima bez obzira da li je student zaposlen ili ne. Nalazima koje su nam pružili neparametarski testovi, nemamo dovoljno dokaza da odbacimo Hipoteza 2: „Zaposleni studenti postižu bolje rezultate u finansijskom znanju i ponašanju.“ Istraživanje sprovedeno u Turskoj od strane Akben-Selcuk i Altiok-Yilmaz (2014) je također pokazalo da su studenti koji su imali ili imaju posao finansijski pismeniji. U studiji Amagir *et al.* (2018) je također primjetno da samozaposlenost ima signifikantan uticaj na finansijsko znanje i iskustvo.

Ovo istraživanje predstavlja značajan doprinos, ne samo akademskoj zajednici, već i širem društvu u Bosni i Hercegovini. Kao prvo istraživanje ove vrste, ima potencijal da inicira važne promjene u obrazovnim programima, politikama i svakodnevnom životu studenata, postavljajući temelje za unapređenje finansijske pismenosti u budućnosti. Obzirom da je ovo prva studija o finansijskoj pismenosti među studentima svih ciklusa u BiH, ona postavlja osnovu za buduća istraživanja i politiku u ovoj oblasti. Istraživanje popunjava prazninu u literaturi i pruža početne uvide u nivoe finansijskog znanja, stavova i ponašanja među mladima.

Ovaj rad može podići svijest o važnosti finansijske pismenosti među studentima, obrazovnim institucijama i donosiocima odluka, te može podstaći razgovore o potrebama za formalnim obrazovanjem u oblasti finansija, što je ključni korak ka jačanju finansijske pismenosti u širem društvenom kontekstu. Rezultati ovog rada mogu poslužiti kao osnova za razvoj i implementaciju obrazovnih programa i kurseva o finansijskoj pismenosti na univerzitetima i srednjim školama, a ovi programi mogu pomoći studentima da steknu praktične vještine za upravljanje novcem, što je važno za njihovu buduću finansijsku stabilnost. Istraživanje otkriva ključne demografske i psihološke faktore koji utiču na finansijsku pismenost među studentima, kao što su roditeljski uticaj, socioekonomski status ili akademski smjer. Ove informacije mogu pomoći u ciljanju specifičnih grupa koje su u većem riziku od niske finansijske pismenosti. Nalazi mogu koristiti kreatorima politika za formulisanje strategija koje promovišu finansijsku pismenost među mladima. Na osnovu rezultata, vlada ili nevladine organizacije mogu inicirati programe koji podržavaju finansijsko obrazovanje na nacionalnom nivou. Osim toga, rad može poslužiti kao polazna tačka za buduća istraživanja koja će se baviti različitim aspektima finansijske pismenosti, kao što su dugoročni efekti obrazovnih intervencija, uticaj digitalnih tehnologija na

finansijsko ponašanje, ili komparativne studije između različitih regiona. Istraživanje može pružiti praktične preporuke za studente, univerzitete i organizacije koje se bave finansijskim obrazovanjem. Na osnovu nalaza ovog rada, mogu se razviti alati, resursi i radionice koje će pomoći studentima da bolje razumiju i upravljaju svojim finansijama.

6. ZAKLJUČAK

Finansijska pismenost će i dalje biti sve značajnija u savremenoj ekonomiji. Razumijevanje uticaja i izvora finansijske pismenosti studenata predstavlja ključni korak ka unapređenju njihove finansijske pismenosti, ponašanja i dobrobiti. Iako je većina istraživanja o finansijskoj dobrobiti sprovedena u razvijenim ekonomijama, postoji očigledna praznina u razumijevanju finansijske dobrobiti pojedinaca u manje razvijenim i siromašnim ekonomijama. Iako su neki istraživači prepoznali važnost proučavanja finansijskih usluga za najsiromašnije slojeve društva, razvojne ekonomije ne bi trebalo posmatrati isključivo kroz prizmu najnižih slojeva društvene piramide.

Nakon završetka školovanja na fakultetu te početka radne karijere, vrlo malo ljudi ima vremena posvetiti se samostalnom učenju, osobito ako to nije povezano s njihovim profesionalnim aktivnostima. Stoga, prilikom razmatranja ciljne skupine za poboljšanje opće finansijske pismenosti stanovništva, poseban naglasak treba staviti na studente. Ova demografska skupina, koja je izuzetno otvorena za novo znanje, ne samo da ima kapacitet usvajanja predloženog finansijskog znanja, već ga može početi primjenjivati od prvih dana samostalnog života. Ilustrativna tačka za obrazovni uspjeh nastaje kada učenici ne samo da shvataju kompleksnosti fenomena poput rasta troškova najma i nesigurnosti privatnog planiranja penzije u kontekstu finansijskog tržišta, već i prepoznaju prožimajući uticaj finansijskih lobija na političke intrige i zakonodavne okvire. Stoga, obrazovna aspiracija trebala bi težiti osnaživanju učenika dubokim razumijevanjem strukturalnih, ekonomskih i političkih temelja, time prelazeći lične neuspjehe i smještajući ih unutar šireg društvenog konteksta. Rastuća važnost finansijske pismenosti u savremenoj ekonomiji ostaje neosporna. Pravilno razumijevanje čimbenika i izvora finansijske pismenosti studenata korak je prema poboljšanju finansijske pismenosti, ponašanja te općenite dobrobiti.

Kako je već spomenuto, ovaj rad može podići svijest o važnosti finansijske pismenosti među studentima, obrazovnim institucijama i donosiocima odluka, te može podstaći razgovore o potrebama za formalnim obrazovanjem u oblasti finansija, što je ključni korak ka jačanju finansijske pismenosti u širem društvenom kontekstu. Rezultati ovog rada mogu poslužiti kao osnova za razvoj i implementaciju obrazovnih programa i kurseva o finansijskoj pismenosti na univerzitetima i srednjim školama, a ovi programi mogu pomoći studentima da steknu praktične vještine za upravljanje novcem, što je važno za njihovu buduću finansijsku stabilnost. Istraživanje otkriva ključne demografske i psihološke faktore koji utiču na finansijsku pismenost među studentima, kao što su roditeljski uticaj, socioekonomski status ili akademski smjer. Ove informacije mogu pomoći u ciljanju specifičnih grupa koje su u većem riziku od niske finansijske pismenosti. Nalazi mogu

koristiti kreatorima politika za formulisanje strategija koje promovišu finansijsku pismenost među mladima. Na osnovu rezultata, vlada ili nevladine organizacije mogu inicirati programe koji podržavaju finansijsko obrazovanje na nacionalnom nivou. Osim toga, rad može poslužiti kao polazna tačka za buduća istraživanja koja će se baviti različitim aspektima finansijske pismenosti, kao što su dugoročni efekti obrazovnih intervencija, uticaj digitalnih tehnologija na finansijsko ponašanje, ili komparativne studije između različitih regiona. Istraživanje može pružiti praktične preporuke za studente, univerzitete i organizacije koje se bave finansijskim obrazovanjem. Na osnovu nalaza ovog rada, mogu se razviti alati, resursi i radionice koje će pomoći studentima da bolje razumiju i upravljaju svojim finansijama.

Ograničenja ove studije mogu proizaći iz nekoliko faktora koji mogu uticati na generalizaciju i pouzdanost nalaza. Neka od mogućih ograničenja mogu biti: metod prikupljanja podataka, veličina uzorka, samoprocjena finansijskog znanja kao mjera, kontekstualna ograničenja, vremenski okvir te moguća pristrasnost u odgovorima.

Kako je uzorak studenata prikupljen putem neprobabilističkih metoda uzorkovanja, kao što je "snježna grudva" (snowball metoda), postoji rizik da uzorak nije reprezentativan za cijelu populaciju studenata. To može dovesti do pristrasnosti u rezultatima, jer su ispitanici možda izabrani na osnovu sličnosti ili veze sa prethodnim ispitanicima. Iako je uzorak od 443 odgovora relativno velik, on možda nije dovoljan da obuhvati sve različitosti unutar studentske populacije. Male podgrupe, poput studenata sa specifičnim akademskim interesovanjima ili demografskim karakteristikama, mogu biti nedovoljno zastupljene, što može ograničiti generalizaciju rezultata. SFZ (samoocjena finansijskog znanja) se oslanja na subjektivnu procjenu ispitanika, što može dovesti do pristrasnosti, jer ispitanici mogu precijeniti ili potcijeniti svoje stvarno znanje. Ova pristrasnost može uticati na validnost nalaza, posebno ako postoji nesklad između subjektivnog i objektivnog nivoa znanja. Istraživanje je sprovedeno u specifičnom kulturnom i obrazovnom kontekstu unutar Bosne i Hercegovine, što može ograničiti generalizaciju rezultata na druge zemlje ili regione sa različitim obrazovnim sistemima, ekonomskim uslovima ili kulturnim normama u vezi sa finansijama. Istraživanje je sprovedeno u specifičnom vremenskom periodu, što može ograničiti primjenjivost rezultata na buduće periode. Finansijska pismenost i ponašanje mogu se mijenjati tokom vremena, posebno sa promjenama u ekonomiji, tehnologiji i obrazovanju. Ispitanici mogu biti podložni socijalno poželjnom odgovaranju, gdje odgovaraju na način za koji misle da je društveno prihvatljiv, a ne nužno iskren. Ovo može posebno uticati na rezultate vezane za finansijsko ponašanje i stavove. Svjesnost o ovim ograničenjima može pomoći u boljem tumačenju nalaza i pružiti smjernice za buduća istraživanja koja mogu prevazići ove izazove i pružiti dublje uvide u temu finansijske pismenosti među studentima.

Univerziteti i srednje škole u Bosni i Hercegovini trebali bi razmotriti uvođenje obaveznih kurseva ili modula o finansijskoj pismenosti u svoje nastavne planove i programe. Rezultati istraživanja ukazuju na potrebu za formalnim obrazovanjem koje bi studentima omogućilo

da razviju ključne vještine za upravljanje finansijama. Ovo je posebno važno za studente koji imaju nisku samoocjenu finansijskog znanja. Jedna od ideja je i razvijanje praktičnih alata, kao što su mobilne aplikacije, vodiči i online platforme, koji bi mogli pomoći studentima da upravljaju svojim finansijama. Nacionalne politike koje podržavaju razvoj finansijske pismenosti mogu pomoći u stvaranju koherentnog i sveobuhvatnog pristupa ovoj važnoj temi na svim nivoima obrazovanja. Obzirom da su određene demografske grupe mogu biti u visokom riziku od niske finansijske pismenosti, specifični programi bi mogli omogućiti ovim studentima bolju pripremu za buduće finansijske izazove. Stoga je preporuka da se kreiraju specijalizovani programi koji ciljaju specifične grupe studenata, poput onih sa niskim socioekonomskim statusom ili niskom finansijskom pismenošću. Istraživanje pokazuje da mnogi studenti možda nisu svjesni važnosti finansijske pismenosti. Organizacija kampanja i radionica može pomoći u educiranju studenata o važnosti upravljanja novcem i dugoročnim finansijskim planiranjem. Roditeljski uticaj se pokazao kao značajan faktor u finansijskoj pismenosti studenata. Povećanje svijesti među roditeljima o važnosti finansijske pismenosti može pomoći u boljoj pripremi djece za finansijske odluke. Jedna od preporuka je inicijacija programa koji uključuju roditelje u edukaciju o finansijskoj pismenosti, posebno u ranim fazama života studenata.

Ovo istraživanje je postavilo osnovu, ali postoji potreba za daljim proučavanjem kako bi se razumjeli dugoročni efekti i nove pojave u oblasti finansijske pismenosti, posebno u kontekstu sve veće digitalizacije.

REFERENCE

1. Akben-Selcuk, E. and Altiok-Yilmaz, A. (2014). Financial Literacy among Turkish College Students: The Role of Formal Education, Learning Approaches, and Parental Teaching. *Psychological Reports*, 115(2), pp.351–371. doi:<https://doi.org/10.2466/31.11.pr0.115c18z3>.
2. Al-Bahrani, A., Buser, W. and Patel, D. (2020). Early Causes of Financial Disquiet and the Gender Gap in Financial Literacy: Evidence from College Students in the Southeastern United States. *Journal of Family and Economic Issues*. doi:<https://doi.org/10.1007/s10834-020-09670-3>.
3. Ali, M., Ali, I., Badghish, S. and Soomro, Y.A. (2021). Determinants of Financial Empowerment Among Women in Saudi Arabia. *Frontiers in Psychology*, 12. doi:<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.747255>.
4. Ali, P., McRae, C.H. and Ramsay, I. (2014). Financial Literacy and Financial Decision-Making of Australian Secondary School Students. *Social Science Research Network*. Dostupno na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2490216, (Pristupljeno: 10. Decembar 2023).
5. Allgood, S. and Walstad, W.B. (2016). THE EFFECTS OF PERCEIVED AND ACTUAL FINANCIAL LITERACY ON FINANCIAL BEHAVIORS. *Economic Inquiry*, 54(1), pp.675–697. doi:<https://doi.org/10.1111/ecin.12255>.
6. Alshebami, A.S. and Aldhyani, T.H.H. (2022). The Interplay of Social Influence, Financial Literacy, and Saving Behaviour among Saudi Youth and the Moderating Effect of Self-Control. *Sustainability*, 14(14), p.8780. doi:<https://doi.org/10.3390/su14148780>.
7. Amagir, A., Groot, W., Maassen van den Brink, H. and Wilschut, A. (2017). A review of financial-literacy education programs for children and adolescents. *Citizenship, Social and Economics Education*, 17(1), pp.56–80. doi:<https://doi.org/10.1177/2047173417719555>.
8. Andreou, P. and Philip, D. (2018). Financial knowledge among university students and implications for personal debt and fraudulent investments. *Cyprus economic policy review*, 12(2). Dostupno na: <https://durham-repository.worktribe.com/output/1314352> (Pristupljeno: 17. Decembar 2023).
9. Arnold, R. and Nolda, S. (2010). Wörterbuch Erwachsenenbildung. UTB.
10. Artavanis, N. and Karra, S. (2020). Financial literacy and student debt. *The European Journal of Finance*, 26(4-5), pp.382–401. doi:<https://doi.org/10.1080/1351847x.2019.1711435>.
11. Augusto De Matos, C., Vieira, V., Bonfanti, K., Monika, F. and Mette, B. (2018). Antecedents of indebtedness for low-income consumers: the mediating role of materialism. doi:<https://doi.org/10.1108/JCM-09-2017-2352%5D>.
12. Barry, D. (2014). Die Einstellung zu Geld bei jungen Erwachsenen. *Springer-Verlag*.

13. Bhattacharya, R. and Gill, A. (2020). Financial Education and Financial Attitudes: Evidence From a High School Experiment. *Journal of Financial Counseling and Planning*; Columbus.
14. Białowolski, P. and Weziak-Białowolska, D. (2021). Good credit, bad credit: The differential role of the sources of debt in life satisfaction. *Journal of Consumer Affairs*, 55(3), pp.967–994. doi:<https://doi.org/10.1111/joca.12388>.
15. Białowolski, P., Cwynar, A., Cwynar, W. and Węziak-Białowolska, D. (2019). Consumer debt attitudes: The role of gender, debt knowledge and skills. *International Journal of Consumer Studies*, 44(3). doi:<https://doi.org/10.1111/ijcs.12558>.
16. Bottazzi, L. and Lusardi, A. (2020). Stereotypes in financial literacy: Evidence from PISA. *Journal of Corporate Finance*, p.101831. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2020.101831>.
17. Brügggen, E.C., Hogreve, J., Holmlund, M., Kabadayi, S. and Löfgren, M. (2017). Financial well-being: A conceptualization and research agenda. *Journal of Business Research*, 79, pp.228–237. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.03.013>.
18. Bucciol, A. and Veronesi, M. (2014). Teaching Children to Save and Lifetime Savings: What is the Best Strategy? *SSRN Electronic Journal*. doi:<https://doi.org/10.2139/ssrn.2275929>.
19. Chen, F., Yu, D. and Sun, Z. (2022). Investigating the associations of consumer financial knowledge and financial behaviors of credit card use. *Heliyon*, p.e12713. doi:<https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e12713>.
20. Cheng, Y., Wang, X. and Liu, L. (2023). Why Do Financially Illiterate Students Perceive Lower Education Returns? Evidence From a Survey in Rural China. *SAGE Open*, 13(2), p.215824402311781-215824402311781. doi:<https://doi.org/10.1177/21582440231178192>.
21. Cole, S., Paulson, A. and Shastry, G.K. (2016). High School Curriculum and Financial Outcomes: The Impact of Mandated Personal Finance and Mathematics Courses. *Journal of Human Resources*, 51(3), pp.656–698. doi:<https://doi.org/10.3368/jhr.51.3.0113-5410r1>.
22. Cordero, J.M., Gil-Izquierdo, M. and Pedraja-Chaparro, F. (2020). Financial education and student financial literacy: A cross-country analysis using PISA 2012 data. *The Social Science Journal*, 59(1), pp.1–19. doi:<https://doi.org/10.1016/j.soscij.2019.07.011>.
23. Curt Wolfgang Hergenröder (2013). Schulden und ihre Bewältigung. *Springer eBooks*. doi:<https://doi.org/10.1007/978-3-658-02553-3>.
24. Cwynar, A., Cwynar, W., Baryła-Matejczuk, M. and Betancort, M. (2019). Sustainable Debt Behaviour and Well-Being of Young Adults: The Role of Parental Financial Socialisation Process. *Sustainability*, 11(24), p.7210. doi:<https://doi.org/10.3390/su11247210>.
25. De Los Santos-Gutiérrez, A., Molchanova, V.S., González-Fernandez, R. and García-Santillán, A. (2022). Financial Literacy, Savings Culture and Millennials

- Students Behavior Towards Retirement. *European Journal of Contemporary Education*, 11(2). doi:<https://doi.org/10.13187/ejced.2022.2.491>.
26. Dincer, M.A. and Uysal, G. (2010). The determinants of student achievement in Turkey. *International Journal of Educational Development*, 30(6), pp.592–598. doi:<https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2010.05.005>.
 27. Dowling, N.A., Corney, T. and Hoiles, L. (2009). Financial management practices and money attitudes as determinants of financial problems and dissatisfaction in young male Australian workers. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 20(2), pp.5–13.
 28. DREVER, A.I., ODDERS-WHITE, E., KALISH, C.W., ELSE-QUEST, N.M., HOAGLAND, E.M. and NELMS, E.N. (2015). Foundations of Financial Well-Being: Insights into the Role of Executive Function, Financial Socialization, and Experience-Based Learning in Childhood and Youth. *Journal of Consumer Affairs*, 49(1), pp.13–38. doi:<https://doi.org/10.1111/joca.12068>.
 29. Duarte, P., Silva, S., Feitosa, W.R. and Sebastião, R. (2022). Are business students more financially literate? Evidence of differences in financial literacy amongst Portuguese college students. *Young Consumers*, doi:<https://doi.org/10.1108/yc-12-2020-1264>.
 30. Er, F., Özdemir, A., Okur, M.R., Kostakoglu, S.F., Temizel, F. and Sönmez, H. (2017). Financial Literacy among University Students: A Case Study for Open Education Students in Anadolu University, Turkey. *Literacy Information and Computer Education Journal*, 8(1), pp.2544–2552. doi:<https://doi.org/10.20533/licej.2040.2589.2017.0337>.
 31. Ergün, K. (2017). Financial literacy among university students: A study in eight European countries. *International Journal of Consumer Studies*, 42(1), pp.2–15. doi:<https://doi.org/10.1111/ijcs.12408>.
 32. Erpenbeck, J. and Sauter, W. (2013). So werden wir lernen! Kompetenzentwicklung in einer Welt fühlender Computer, kluger Wolken und sinnsuchender Netze. *Berlin Heidelberg Springer Gabler*.
 33. Fernandes, D., Lynch, J.G. and Netemeyer, R.G. (2014). Financial Literacy, Financial Education, and Downstream Financial Behaviors. *Management Science*, 60(8), pp.1861–1883. doi:<https://doi.org/10.1287/mnsc.2013.1849>.
 34. FINRA (2013). Financial capability in the United States: Report of findings from the 2012 national financial capability study. *FINRA*: Washington, DC, USA. Dostupno na: https://www.finrafoundation.org/sites/finrafoundation/files/NFCS-2012-Report-Military-Findings_0.pdf (Pristupljeno: 26. Maj 2024).
 35. Frisancho, V. (2023). Is School-Based Financial Education Effective? Immediate and Long-Lasting Impacts on High School Students. *The Economic Journal*, 133(651). doi:<https://doi.org/10.1093/ej/ueac084>.
 36. Gennetian, L.A. and Shafir, E. (2015). THE PERSISTENCE OF POVERTY IN THE CONTEXT OF FINANCIAL INSTABILITY: A BEHAVIORAL PERSPECTIVE.

- Journal of Policy Analysis and Management*, 34(4), pp.904–936. doi:<https://doi.org/10.1002/pam.21854>.
37. Global Financial Literacy Excellence Center and PwC (2015). Millennials & Financial Literacy- The Struggle with Personal Finance. Dostupno na: <https://gflec.org/wp-content/uploads/2016/09/pwc-millennials-and-financial-literacy-3.pdf>. (Pristupljeno: 10. Novembar 2023).
 38. Hancock, A.M., Jorgensen, B.L. and Swanson, M.S. (2013). College Students and Credit Card Use: The Role of Parents, Work Experience, Financial Knowledge, and Credit Card Attitudes. *Journal of Family and Economic Issues*, 34(4), pp.369–381. doi:<https://doi.org/10.1007/s10834-012-9338-8>.
 39. Harg, P. (2016). Finanzielle Allgemeinbildung unter Berücksichtigung der Selbstkompetenz und deren Auswirkungen auf den wirtschaftlichen Unterricht. Dostupno na: <https://unipub.uni-graz.at/download/pdf/1653130> (Pristupljeno: 27. Novembar 2023).
 40. Hashmi, F., Aftab, H., Martins, J.M., Nuno Mata, M., Qureshi, H.A., Abreu, A. and Mata, P.N. (2021). The role of self-esteem, optimism, deliberative thinking and self-control in shaping the financial behavior and financial well-being of young adults. *PLOS ONE*, 16(9), p.e0256649. doi:<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0256649>.
 41. Hedtke, R. (2018). Anpassen oder aufklären? Finanzerziehung und sozioökonomische Bildung. *GW-Unterricht*, 1, pp.14–30. doi:<https://doi.org/10.1553/gw-unterricht152s14>.
 42. Institute for Financial Literacy (2024). About Institute for Financial literacy. Dostupno na: <https://financiallit.org/> (Pristupljeno: 13. April 2024).
 43. Jayaraman, J.D. and Jambunathan, S. (2018). Financial literacy among high school students: Evidence from India. *Citizenship, Social and Economics Education*, 17(3), pp.168–187. doi:<https://doi.org/10.1177/2047173418809712>.
 44. Johnson, C.L., O’Neill, B., Worthy, S.L., Lown, J.M. and Bowen, C.F. (2016). What Are Student Loan Borrowers Thinking? Insights From Focus Groups on College Selection and Student Loan Decision Making. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 27(2), pp.184–198. doi:<https://doi.org/10.1891/1052-3073.27.2.184>.
 45. Johnson, E. and Sherraden, M. (2007). From Financial Literacy to Financial Capability Among Youth From Financial Literacy to Financial Capability Among Youth. *The Journal of Sociology & Social Welfare The Journal of Sociology & Social Welfare Among Youth*, 34(3), p.7. Dostupno na: <https://scholarworks.wmich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3276&context=jssw>. (Pristupljeno: 28. Novembar 2023).
 46. Kagotho, N., Nabunya, P., Ssewamala, F., Mwangi, E.N. and Njenga, G. (2017). The role of family financial socialization and financial management skills on youth saving behavior. *Journal of Adolescence*, 59, pp.134–138. doi:<https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.05.013>.

47. Kaiser, T. and Menkhoff, L. (2017). Does Financial Education Impact Financial Literacy and Financial Behavior, and If So, When? *The World Bank Economic Review*, 31(3), pp.611–630. doi:<https://doi.org/10.1093/wber/lhx018>.
48. Kaiser, T. and Menkhoff, L. (2019). Financial education in schools: A meta-analysis of experimental studies. *Economics of Education Review*, 78, p.101930. doi:<https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2019.101930>.
49. Kasser, T. and Ryan, R.M. (1996). Further Examining the American Dream: Differential Correlates of Intrinsic and Extrinsic Goals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(3), pp.280–287. doi:<https://doi.org/10.1177/0146167296223006>.
50. Katenova, M. and Lee, S. (2018). FINANCIAL LITERACY: THE CASE OF KIMEP UNIVERSITY STUDENTS. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication -TOJDAC*, pp.2394–2403. doi:<https://doi.org/10.7456/1080SSE/309>.
51. Khalisharani, H., Johan, I.R. and Sabri, M.F. (2022). The Influence of Financial Literacy and Attitude Towards Financial Behaviour Amongst Undergraduate Students: A Cross-Country Evidence. *Pertanika Journal of Social Sciences and Humanities*, 30(2), pp.449–474. doi:<https://doi.org/10.47836/pjssh.30.2.03>.
52. Klapper, L.F., Lusardi, A. and Panos, G.A. (2012). Financial Literacy and the Financial Crisis. *SSRN Electronic Journal*. doi:<https://doi.org/10.2139/ssrn.2038765>.
53. Kreisler, M., Paechter, M. and Zug, U. (2013). Wie können soziale und personale Kompetenzen in berufsbildenden Schulen für Schüler/innen motivierend, interessant und lernwirksam gefördert werden? *Wissenplus*
54. Lanz, M., Sorgente, A. and Danes, S.M. (2019). Implicit Family Financial Socialization and Emerging Adults' Financial Well-Being: A Multi-Informant Approach. *Emerging Adulthood*, p.216769681987675. doi:<https://doi.org/10.1177/2167696819876752>.
55. LeBaron, A.B., Runyan, S.D., Jorgensen, B.L., Marks, L.D., Li, X. and Hill, E.J. (2018). Practice Makes Perfect: Experiential Learning as a Method for Financial Socialization. *Journal of Family Issues*, 40(4), pp.435–463. doi:<https://doi.org/10.1177/0192513x18812917>.
56. Legenzova, R., Gaigalienė, A. and Leckė, G. (2019). Impact of parental financial socialization factors on financial literacy of Lithuanian high school students. *Acta prosperitatis. Rīga : Biznesa augstskola Turība*, 2019, no. 10. Dostupno na: <https://www.vdu.lt/cris/entities/publication/a46f3fa0-fc80-4480-8267-44c680ef7d58/details> (Pristupljeno: 23. Februar 2024).
57. Lim, H., Heckman, S., Letkiewicz, J. and Montalto, C. (2014). Financial Stress, Self-Efficacy, and Financial Help-Seeking Behavior of College Students. Dostupno na: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1048681.pdf>. (Pristupljeno: 17. Novembar 2023).
58. Liu, L. and Zhang, H. (2021). Financial literacy, self-efficacy and risky credit behavior among college students: Evidence from online consumer credit. *Journal of*

- Behavioral and Experimental Finance*, p.100569.
doi:<https://doi.org/10.1016/j.jbef.2021.100569>.
59. Lone, U.M. and Bhat, S.A. (2022). Impact of financial literacy on financial well-being: a mediational role of financial self-efficacy. *Journal of Financial Services Marketing*. doi:<https://doi.org/10.1057/s41264-022-00183-8>.
 60. Lučić, A., Barbić, D. and Uzelac, M. (2020). The Role of Financial Education in Adolescent Consumers' Financial Knowledge Enhancement. *Market-Tržište*, 32(SI), pp.115–130. doi:<https://doi.org/10.22598/mt/2020.32.spec-issue.115>.
 61. Luiza, A., Krause, R., Freitas, R. and Lopes, C. (2023). Personal financial literacy level of Brazilian college students. 14(3), pp.2814–2835. doi:<https://doi.org/10.7769/gesec.v14i3.1752>.
 62. Lusardi, A. and Mitchell, O.S. (2008). Planning and Financial Literacy: How Do Women Fare? *American Economic Review*, 98(2), pp.413–417. doi:<https://doi.org/10.1257/aer.98.2.413>.
 63. Maldonado, J.E., De Witte, K. and Declercq, K. (2021). The effects of parental involvement in homework: two randomised controlled trials in financial education. *Empirical Economics*. doi:<https://doi.org/10.1007/s00181-021-02058-8>.
 64. Mandell, L. (2009). The Financial Literacy of Young American Adults: Results of the 2008 National Jump\$tart Coalition Survey of High School Seniors and College Students. *Google Books*. Dostupno na: https://books.google.ba/books/about/The_Financial_Literacy_of_Young_American.html?id=Geq5wwEACAAJ&redir_esc=y (Pristupljeno: 25. Maj 2024).
 65. Meier, S. and Sprenger, C.D. (2013). Discounting financial literacy: Time preferences and participation in financial education programs. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 95, pp.159–174. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jebo.2012.02.024>.
 66. Mimura, Y., Koonce, J., Plunkett, S.W. and Pleskus, L. (2015). Financial Information Source, Knowledge, and Practices of College Students from Diverse Backgrounds. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 26(1), pp.63–78. doi:<https://doi.org/10.1891/1052-3073.26.1.63>.
 67. Mireku, K., Appiah, F. and Agana, J.A. (2023). Is there a link between financial literacy and financial behaviour? *Cogent Economics & Finance*, 11(1). doi:<https://doi.org/10.1080/23322039.2023.2188712>.
 68. Mohamad Fazli Sabri, Anthony, M., Siong Hook Law, Husniyah Abdul Rahim, Sufian, A. and Muslimah Ithnin (2023). Impact of financial behaviour on financial well-being: evidence among young adults in Malaysia. doi:<https://doi.org/10.1057/s41264-023-00234-8>.
 69. Moreno-Herrero, D., Salas-Velasco, M. and Sánchez-Campillo, J. (2018). Factors that influence the level of financial literacy among young people: The role of parental engagement and students' experiences with money matters. *Children and Youth Services Review*, 95, pp.334–351. doi:<https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2018.10.042>.

70. Mudzingiri, C., Muteba Mwamba, J.W. and Keyser, J.N. (2018). Financial behavior, confidence, risk preferences and financial literacy of university students. *Cogent Economics & Finance*, 6(1), p.1512366. doi:<https://doi.org/10.1080/23322039.2018.1512366>.
71. OECD (2014). PISA 2012 Results: Students and Money: Financial Literacy Skills for the 21st Century (Volume VI). PISA, *OECD Publishing*. Dostupno na: <https://www.oecd.org/pisa/keyfindings/pisa-2012-results-volume-vi.pdf>. (Pristupljeno: 10. Septembar 2023).
72. OECD (2017). PISA 2015 Results (Volume IV): Students' Financial Literacy. PISA. Paris: *OECD Publishing*. doi:<https://doi.org/10.1787/9789264270282-en>.
73. OECD. (2023). OECD/INFE 2023 International Survey of Adult Financial Literacy. Dostupno na: https://www.oecd.org/en/publications/2023/12/oecd-infe-2023-international-survey-of-adult-financial-literacy_8ce94e2c.html (Pristupljeno: 14. Septembar 2023).
74. Okičić, J., Kokorović Jukan, M. and Herić, M. (2021). Some Insights Into Financial Literacy Among Undergraduate Students: A Case of Bosnia and Herzegovina. *International Journal of Financial Research*, 12(3), p.103. doi:<https://doi.org/10.5430/ijfr.v12n3p103>.
75. Pahlevan Sharif, S., Ahadzadeh, A.S. and Turner, J.J. (2020). Gender Differences in Financial Literacy and Financial Behaviour Among Young Adults: The Role of Parents and Information Seeking. *Journal of Family and Economic Issues*. doi:<https://doi.org/10.1007/s10834-020-09674-z>.
76. Pangestu, S. and Karnadi, E.B. (2020). The effects of financial literacy and materialism on the savings decision of generation Z Indonesians. *Cogent Business & Management*, 7(1). doi:<https://doi.org/10.1080/23311975.2020.1743618>.
77. Panos, G.A. and Wilson, J.O.S. (2020). Financial literacy and responsible finance in the FinTech era: capabilities and challenges. *The European Journal of Finance*, 26(4-5), pp.297–301. doi:<https://doi.org/10.1080/1351847x.2020.1717569>.
78. Philippas, N.D. and Avdoulas, C. (2019). Financial literacy and financial well-being among generation-Z university students: Evidence from Greece. *The European Journal of Finance*, 26(4-5), pp.1–22. doi:<https://doi.org/10.1080/1351847x.2019.1701512>.
79. Phung, T.M.T. (2022). Parental roles, financial literacy and budgeting behaviour: a survey during the COVID-19 pandemic. *Journal of Applied Research in Higher Education*. doi:<https://doi.org/10.1108/jarhe-03-2022-0086>.
80. Putri, D.N. and Wijaya, C. (2020). Analysis of Parental Influence, Peer Influence, and Media Influence Towards Financial Literacy at University of Indonesia Students. *International Journal of Humanities and Social Science*, 7(2), pp.66–73. doi:<https://doi.org/10.14445/23942703/ijhss-v7i2p112>.
81. Rahman, M., Isa, C.R., Masud, M.M., Sarker, M. and Chowdhury, N.T. (2021). The role of financial behaviour, financial literacy, and financial stress in explaining the

- financial well-being of B40 group in Malaysia. *Future Business Journal*, 7(1). doi:<https://doi.org/10.1186/s43093-021-00099-0>.
82. Ramiro. (2011). Intrinzična motivacija je bolja od svih kontrola. Dostupno na: <https://www.ramiro.hr/baza-znanja/intrinzična-motivacija-je-bolja-od-svih-kontrola> (Pristupljeno: 6. Novembar 2023).
 83. Roche Carioti, K. (2020). Student loan debt: A problem-based learning activity for introductory economics students. *The Journal of Economic Education*, 51(2), pp.130–142. doi:<https://doi.org/10.1080/00220485.2020.1731388>.
 84. Rosenberg, M.J. and Hovland, C. (1960). Attitude Organization and Change: Cognitive, affective, and Behavioral Components of Attitudes.
 85. Sabri, M.F., Gudmunson, C.G., Griesdorn, T.S. and Dean, L.R. (2020). Influence of Family Financial Socialization on Academic Success in College. *Journal of Financial Counseling and Planning*, p.JFCP-18-00052. doi:<https://doi.org/10.1891/jfcp-18-00052>.
 86. Schmerr, M. (2021). Finanzielle Bildung: Lobbyistischer „Kampf um die Köpfe“ oder Verwirklichung eines umfassenden Bildungsanspruchs? *Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung*, 90(1), pp.95–106. doi:<https://doi.org/10.3790/vjh.90.1.95>.
 87. Schwartz, R.S. (2015). Robert S. Schwartz, MD. *Transplantation*, 99(11), doi:<https://doi.org/10.1097/tp.0000000000000987>.
 88. Shim, S., Serido, J. and Tang, C. (2012). The ant and the grasshopper revisited: The present psychological benefits of saving and future oriented financial behaviors. *Journal of Economic Psychology*, 33(1), pp.155–165. doi:<https://doi.org/10.1016/j.joep.2011.08.005>.
 89. Soroko, A. (2022). Teaching young people more than ‘how to survive austerity.’ From traditional financial literacy to critical economic literacy education. *Theory & Research in Social Education*, pp.1–29. doi:<https://doi.org/10.1080/00933104.2022.2104674>.
 90. Swiecka, B., Yeşildağ, E., Özen, E. and Grima, S. (2020). Financial Literacy: The Case of Poland. *Sustainability*, 12(2), p.700. doi:<https://doi.org/10.3390/su12020700>.
 91. Tang, N. and Peter, P.C. (2015). Financial Knowledge Acquisition among the Young: The Role of Financial Education, Financial Experience, and Parents’ Financial Experience. *Financial Services Review*, 24(2), p.119.
 92. Thomas, B. and Subhashree, P. (2020). Factors that Influence the Financial Literacy among Engineering Students. *Procedia Computer Science*, 172, pp.480–487. doi:<https://doi.org/10.1016/j.procs.2020.05.161>.
 93. Urban, C., Schmeiser, M., Collins, J.M. and Brown, A. (2018). The effects of high school personal financial education policies on financial behavior. *Economics of Education Review*, 78, p.101786. doi:<https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2018.03.006>.
 94. Utkarsh, Pandey, A., Ashta, A., Spiegelman, E. and Sutan, A. (2020). Catch them young: Impact of financial socialization, financial literacy and attitude towards

- money on financial well-being of young adults. *International Journal of Consumer Studies*, 44(6). doi:<https://doi.org/10.1111/ijcs.12583>.
95. Van Campenhout, G. (2015). Revaluing the Role of Parents as Financial Socialization Agents in Youth Financial Literacy Programs. *Journal of Consumer Affairs*, 49(1), pp.186–222. doi:<https://doi.org/10.1111/joca.12064>.
 96. Van Rooij, M., Lusardi, A. and Alessie, R. (2009). Financial Literacy and Stock Market Participation. *SSRN Electronic Journal*. doi:<https://doi.org/10.2139/ssrn.1476958>.
 97. Vijaykumar, J.H. (2021). The Association of Financial Socialization with Financial Self-Efficacy and Autonomy: A Study of Young Students in India. *Journal of Family and Economic Issues*. doi:<https://doi.org/10.1007/s10834-021-09797-x>.
 98. Wagland, S. and Taylor, S. (2009). When it comes to financial literacy, is gender really an issue? *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, Dostupno na: <https://ro.uow.edu.au/aabfj/vol3/iss1/3/>. (Pristupljeno: 10. Novembar 2023).
 99. Watson, S.J., Barber, B.L. and Dziurawiec, S. (2015). The Role of Economizing and Financial Strain in Australian University Students' Psychological Well-Being. *Journal of Family and Economic Issues*, 36(3), pp.421–433. doi:<https://doi.org/10.1007/s10834-014-9404-5>.
 100. Weinert, F.E. (2014). *Leistungsmessungen in Schulen*. Weinheim ; Basel: Beltz.
 101. Xiao, J.J. (2008). Applying Behavior Theories to Financial Behavior. *Handbook of Consumer Finance Research*, pp.69–81. doi:https://doi.org/10.1007/978-0-387-75734-6_5.
 102. Xiao, J.J., Porto, N. and Mason, I.M. (2020). Financial capability of student loan holders who are college students, graduates, or dropouts. *Journal of Consumer Affairs*. doi:<https://doi.org/10.1111/joca.12336>.
 103. Yanto, H., Ismail, N., Kiswanto, K., Rahim, N.M. and Baroroh, N. (2021). The roles of peers and social media in building financial literacy among the millennial generation: A case of Indonesian economics and business students. *Cogent Social Sciences*, 7(1), p.1947579. doi:<https://doi.org/10.1080/23311886.2021.1947579>.
 104. Yap, R., Komalasari, F. and Hadiansah, I. (2018). The Effect of Financial Literacy and Attitude on Financial Management Behavior and Satisfaction. www.semanticscholar.org.
 105. Zaimovic, A., Torlakovic, A., Arnaut-Berilo, A., Zaimovic, T., Dedovic, L. and Nuhic Meskovic, M. (2023). Mapping Financial Literacy: A Systematic Literature Review of Determinants and Recent Trends. *Sustainability*, 15(12), p.9358. doi:<https://doi.org/10.3390/su15129358>.
 106. Zulfaris, M.D., Mustafa, H., Mahussin, N., Alam, Md.K. and Daud, Z.M. (2020). Students and Money Management Behavior of a Malaysian Public University. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(3), pp.245–251. doi:<https://doi.org/10.13106/jafeb.2020.vol7.no3.245>.

PRILOZI

Prilog 1. Upitnik

1. Spol: M/Ž
2. Entitet: FBIH/RS/BD
3. Da li ste student? DA/NE
4. Općina: _____
5. Šta od dolje nabrojanog najbolje opisuje mjesto u kojem živite?
 - a) Selo, zaselak ili ruralno područje (manje od 3.000 stanovnika)
 - b) Grad (od 3.000 do 15.000 stanovnika)
 - c) Grad (od 15.000 do 100.000 stanovnika)
 - d) Grad (od 100.000 do 1.000.000 stanovnika)
6. Univerzitet:
7. Pohađam: privatni/državni fakultet
8. Fakultet:
9. Studij: dodiplomski/master/doktorat
10. Da li ste trenutno (ili ste bili) student nekog ekonomskog fakulteta? Da/ne
11. Da li ste imali priliku pohađati/slušati barem jedan predmet iz oblasti finansija?
Da/ne
12. Da li ste završili srednju ekonomsku školu? DA/NE
13. U koju dobnu skupinu pripadate?
 - a) 18-23
 - b) 24-28
 - c) iznad 28
14. Nacionalnost:
 - a) Bošnjak/Bošnjakinja
 - b) Srbin/Srpkinja
 - c) Hrvat/Hrvatica
 - d) Ostalo
15. U koju kategoriju obično spada vaše domaćinstvo po neto mjesečnom prihodu (koliko svi članovi domaćinstva dobiju *na ruke*)?
 - a) do 300 KM
 - b) 300-600 KM
 - c) 600-1500 KM
 - d) 1500-3000 KM
 - e) preko 3000 KM
16. Da li ste zaposleni: DA/NE
17. Status zaposlenja:
 - a) samozaposlen (radim za sebe)
 - b) zaposlen
 - c) nezaposlen (tražim posao)
 - d) nezaposlen (ne tražim posao)
 - e) pripravnik
18. Status zaposlenja majke/staratelja:

- a) samozaposlena (radi za sebe)
 - b) zaposlena
 - c) nezaposlena (traži posao)
 - d) nezaposlena (ne traži posao)
 - e) penzioner
 - f) drugo
19. Status zaposlenja oca/staratelja:
- a) samozaposlen (radi za sebe)
 - b) zaposlen
 - c) nezaposlen (traži posao)
 - d) nezaposlen (ne traži posao)
 - e) penzioner
 - f) drugo
20. Koji je najviši nivo obrazovanja postigla vaša majka/staratelj
- a) bez formalnog obrazovanja
 - b) osnovna škola
 - c) srednja škola
 - d) univerzitetska diploma (VSS, VŠS)
 - e) postdiplomski studij (master, PhD, specijalizacija)
21. Koji je najviši nivo obrazovanja postigao vaš otac/staratelj
- f) bez formalnog obrazovanja
 - g) osnovna škola
 - h) srednja škola
 - i) univerzitetska diploma (VSS, VŠS)
 - j) postdiplomski studij (master, PhD, specijalizacija)
22. Molim vas upišite podatke o Vašem domaćinstvu:
- a) Broj članova Vašeg domaćinstva: _____
 - b) Broj djece mlađe od 18 godina: _____
 - c) Broj nezaposlenih: _____
 - d) Broj penzionera: _____
 - e) Broj članova domaćinstva koji se školuju: _____
23. Imate li pristup internetu? DA/NE
24. Zaokružite ono što je primjenljivo za vas (moguće zaokružiti više odgovora), a tiče se vaših finansija u tekućoj studijskoj godini: DA/NE
- a. Roditelji/staratelji plaćaju većinu mojih troškova života
 - b. Roditelji/staratelji plaćaju većinu mojih troškova studiranja
 - c. Većinom se sam/sama izdržavam
 - d. Osiguravam vlastite prihode kroz povremen rad u toku godine
 - e. Osiguravam vlastite prihode u kontinuitetu
 - f. Primalac sam stipendije
 - g. Drugo: navesti šta

25. Molim vas da iznesete vaše stavove o dolje navedenim tvrdnjama, odnosno, koliko se one mogu primjeniti na vas i vaše finansijsko blagostanje? Stav iskazujete zaokruživanjem samo jednog od ponuđenih odgovora: 1- Da; 2- Ne; 3- Nisam siguran; 4- Nije primjenjivo (nemam vlasiti prihod).

Ako biste se danas vi, lično, suočili s većim troškom - ekvivalentnim vašoj vlastitoj mjesečnoj zaradi - biste li mogli platiti taj trošak bez posuđivanja novca ili traženja pomoći od porodice ili prijatelja?	1	2	3	4
--	---	---	---	---

26. Ako biste danas izgubili svoj glavni izvor prihoda, koliko dugo biste mogli nastaviti pokrivati svoje životne troškove, ne posuđujući novac ili mijenjajući stan?

- Manje od nedjelju dana
- Najmanje nedjelju dana, ali ne i mjesec dana
- Najmanje mjesec dana, ali ne i tri mjeseca
- Najmanje tri mjeseca, ali ne i šest mjeseci
- Šest mjeseci ili više

27. Molim vas da iznesete vaše stavove o dolje navedenim tvrdnjama, odnosno, koliko se one mogu primjeniti na vas i vaše finansijsko blagostanje? Stav iskazujete zaokruživanjem samo jednog od ponuđenih odgovora: 1- nikad; 2- skoro nikad; 3- ponekad; 4- skoro uvijek; 5- uvijek; 0 – ne znam.

a) Imam novca (ostaje mi novca) na kraju mjeseca.	1	2	3	4	5	0
b) Sklon/a sam brinuti se, tj. imam brigu kako platiti svoje redovne životne troškove	1	2	3	4	5	0
c) Moje finansije kontroliraju moj život	1	2	3	4	5	0

28. Molim vas da iznesete vaše stavove o dolje navedenim tvrdnjama, odnosno, koliko se one mogu primjeniti na vas i vaše finansijsko blagostanje? Stav iskazujete zaokruživanjem samo jednog od ponuđenih odgovora: 1- u potpunosti se ne slažem; 2- uglavnom se ne slažem; 3- Niti se slažem, niti se ne slažem; 4- uglavnom se slažem; 5- slažem se u potpunosti; 0 – ne znam.

a) Zadovoljan/na sam svojim trenutnim finansijskim situacijama.	1	2	3	4	5	0
b) Moja finansijska situacija ograničava moju sposobnost da obavljam stvari koje su mi važne.	1	2	3	4	5	0
c) Trenutno imam previše dugova.	1	2	3	4	5	0
d) Zbog svoje finansijske situacije, osjećam kao da nikada neću imati stvari koje želim u životu.	1	2	3	4	5	0
e) Brinem se da ću potrošiti sav novac	1	2	3	4	5	0
f) Finansijski se jedva snalazim	1	2	3	4	5	0

29. Kako biste sami ocijenili svoje znanje o finansijskim pitanjima u odnosu na druge (odrasle) ljude (odaberite jedno polje).

1-Veoma nisko	2-Nisko	3-Prosječno	4-Visoko	5-Veoma visoko	0- Ne znam
---------------	---------	-------------	----------	----------------	------------

30. Jedne večeri posudite prijatelju 25 KM, a on vam vrati isti iznos (25 KM) sutradan. Koliko je kamate (troškova finansiranja) prijatelj platio na ovaj zajam?

Odgovor: _____

31. Sad zamislite da prijatelji koji su dobili na lutriji trebaju čekati godinu dana da podignu novac (1.000 KM), a godišnja stopa inflacije je 10%. Za godinu dana oni će moći kupiti:

- a) više nego što su mogli danas
- b) isti iznos
- c) manje nego što bi danas mogli kupiti
- d) zavisi od tipa proizvoda koje žele kupiti
- e) ne znam

32. Pretpostavimo da ste stavili 100 KM na vaš štedni račun sa prinosom na štednju u iznosu 2%. Ako niste vršili nikakve dodatne uplate ni isplate u toku godine (nema naknada, niti poreznih odbitaka), koliko ćete imati na računu na kraju godine kad vam isplate zaradu?

Odgovor: _____

33. A koliko će biti na računu nakon 5 godina (nema drugih troškova, niti poreza)? Hoće li biti:

- a) više od 110 KM
- b) tačno 110 KM
- c) manje od 110 KM
- d) nije moguće reći na bazi ovih podataka

34. Zaokružite da li su sljedeće tvrdnje tačne ili netačne:

a) Ulaganje s visokim prinosom nosi sa sobom i visok rizik, odnosno ako vam neko pruži priliku da zaradite mnogo novca, vjerovatno je da postoji i šansa da ćete izgubiti mnogo novca	TAČNO	NETAČNO	NE ZNAM
b) Visoka inflacija znači da troškovi života brzo rastu	TAČNO	NETAČNO	NE ZNAM
c) Manja je vjerovatnoća da ćete izgubiti sav svoj novac ako štedite na više mjesta	TAČNO	NETAČNO	NE ZNAM

35. Zaokružite da li su sljedeće tvrdnje tačne ili netačne:

- a) Budžet je finansijski plan koji sadrži izvještaj o prihodima i rashodima.
- b) Debitna kartica funkcioniše baš kao i kreditna kartica.
- c) Visina plaće utiče na buduću penziju.
- d) Bankovni računi mogu biti u vlasništvu samo punoljetnih osoba.
- e) Finansijsko planiranje je pronalaženje najboljih načina za upotrebu novca.
- f) Finansijsko znanje je potrebno samo onima koji rade u finansijskim institucijama.
- g) Dozvoljeni minus je iznos koji nosilac računa može posuditi kod određene banke.
- h) Visa/MasterCard služe samo za podizanje gotovine na bankomatu.

36. Ko je odgovoran za donošenje svakodnevnih odluka o novcu u vašem domaćinstvu (izaberite jedan odgovor)?

- a) sam/sama donosim odluke
- b) u dogovoru s još nekim
- c) neko drugi donosi odluke
- d) ne znam

37	Radite li nešto od sljedećeg za sebe ili svoje domaćinstvo?		
a)	Napravite plan upravljanja svojim prihodima i rashodima	DA	NE
b)	Zabilježite svoju potrošnju	DA	NE
c)	Držite novac za račune odvojeno od svakodnevnog trošenja novca	DA	NE
d)	Zabilježite nadolazeće račune kako biste bili sigurni da ih ne propustite	DA	NE
e)	Koristite bankovnu aplikaciju ili alat za upravljanje novcem da biste pratili svoje izdatke	DA	NE
f)	Organizirate automatska plaćanja za redovne odlive	DA	NE

38	Da li ste u proteklih 12 mjeseci (lično) štedjeli novac na neki od sljedećih načina, bez obzira na to da li još uvijek imate taj novac? (Molimo vas da ne uzimate u obzir novac uplaćen u penziju/penzionu štednju, već razmislite o svim drugim vrstama uštede.		
a)	Čuvam gotovinu kod kuće ili u novčaniku	DA	NE
b)	Čuvam novac na bankovnom računu	DA	NE
c)	Štedim preko štednog računa	DA	NE
d)	Dajem porodici novac da štedi u moje ime	DA	NE
e)	Štedim na drugi način (životno osiguranje, kasa uzajamne pomoći i sl.)	DA	NE
f)	Kupujem finansijske investicione proizvode (obveznice, dionice ...)	DA	NE
g)	Ulažem u kripto imovinu	DA	NE
h)	Kupujem nekretnine, zlato, stoku...	DA	NE
i)	Štedim aktivno	DA	NE

39. Ponekad ljudi shvate da njihovi prihodi ne pokrivaju potpuno njihove životne troškove. Je li se vama lično to dogodilo u posljednjih 12 mjeseci?			
1-da	2-ne	3-ne znam	4-nije primjenjivo na mene

Ukoliko je vaš odgovor na prethodno pitanje 1, odgovorite na slijedeće pitanje.

Ukoliko je vaš odgovor 2, 3, 4 preskočite naredno pitanje.

40. Kako ste „spojili kraj s krajem“ kada se to posljednji put desilo?			
Koristio/la sam postojeće resurse: (odabrati šta od navedenog najbolje opisuje)	Uzimanjem novca sa štednje ili prebacivanjem štednje na tekući račun	DA	NE
	Smanjivanjem potrošnje, manjim trošenjem i odricanjem od stvari koje nisu neophodne	DA	NE
	Prodaja neke imovine koji posjedujete	DA	NE
Obezbijedio/la sam dodatne prihode: (odabrati šta od navedenog najbolje opisuje)	Prekovremenim radom zaradio/ la sam dodatni novac	DA	NE
	Tražio podršku od vlade	DA	NE
	Tražio pomoć porodice ili prijatelja	DA	NE
	Tražio pomoć zajednice	DA	NE
Kreditiranjem, koristeći postojeće kontakte ili resurse: (odabrati šta od navedenog najbolje opisuje)	Posuđivanjem od porodice ili prijatelja	DA	NE
	Posuđivanjem od poslodavca/ uzimanjem plate unaprijed- akontacija	DA	NE
	Zalogom pokretne ili nepokretne imovine	DA	NE
	Posuđivanjem novca iz kase uzajamne pomoći	DA	NE
Zaduživanjem iz postojeće kreditne linije: (odabrati šta od navedenog najbolje opisuje)	Korištenjem dozvoljenog prekoračenja po kreditnoj kartici ili kreditne linije	DA	NE
	Korištenjem kreditne kartice za uzimanje gotovine ili za plaćanje računa/ kupovinu hrane	DA	NE
Pristupom dodatnom načinu kreditiranja: (odabrati šta od navedenog najbolje opisuje)	Podizanjem kratkoročnog kredita (kod banke ili mikrokreditne fondacije)	DA	NE
	Posuđivanjem novca od neformalnog davatelja	DA	NE
Prekoračenjem dozvoljenog minusa: (odabrati šta od navedenog najbolje opisuje)	Korištenjem nedozvoljenog prekoračenja	DA	NE
	Kašnjenjem s plaćanjem računa ili ih uopšte nisam platio/ platila	DA	NE
Drugi odgovori			

41. Molim vas da iznesete vaše stavove o dolje navedenim tvrdnjama, odnosno, koliko se one mogu primjeniti na vas i vaše finansijsko ponašanje? Stav iskazujete zaokruživanjem samo jednog od ponuđenih odgovora: 1- u potpunosti se ne slažem; 2- uglavnom se ne slažem; 3- Niti se slažem, niti se ne slažem; 4- uglavnom se slažem; 5- slažem se u potpunosti; 0 – ne znam.

a) Postavljam dugoročne finansijske ciljeve i nastojim ih postići	1	2	3	4	5	0
b) Prije nego nešto kupim, pažljivo razmislim mogu li sebi to priuštiti	1	2	3	4	5	0
c) Plaćam svoje račune na vrijeme	1	2	3	4	5	0
d) Veće je zadovoljstvo trošiti novac nego ga čuvati za budućnost	1	2	3	4	5	0
e) Novac je tu da se troši	1	2	3	4	5	0
f) Sklon sam da živim za danas i pustim sutra da se brine o sebi	1	2	3	4	5	0

42. Molim vas da iznesete vaše stavove o dolje navedenim tvrdnjama vezano za penziju i penzionu štednju/ulaganje. Stav iskazujete zaokruživanjem samo jednog od ponuđenih odgovora: 1- u potpunosti se ne slažem; 2- uglavnom se ne slažem; 3- Niti se slažem, niti se ne slažem; 4- uglavnom se slažem; 5- slažem se u potpunosti; 0 – ne znam.

a) Razmišljam o penzionoj štednji/investiranju	1	2	3	4	5	0
b) Imam razrađen plan penziona štednje/investiranja	1	2	3	4	5	0
c) Već sam preduzeo konkretne korake u realizaciji svog plana penziona štednje/investiranja	1	2	3	4	5	0
d) Oslonit ću se na redovnu penziju po osnovu obaveznog penzionog osiguranja za zaposlene (državna penzija) kada za to dođe vrijeme	1	2	3	4	5	0
e) Oslonit ću se na prihode iz privatne penziju iz vlastitog plana penziona štednje/investiranja kada za to dođe vrijeme	1	2	3	4	5	0
f) Smatram da je u mojim godinama rano razmišljati o penzionoj štednji/investiranju	1	2	3	4	5	0
g) Smatram da će mi državna (redovna) penzija biti dovoljna za život u penziji	1	2	3	4	5	0
h) Uvjeren/uvjeren sam da ću uspjeti osigurati adekvatnu penzionu štednju/investiranje	1	2	3	4	5	0

43. Molim vas da iznesete vaše stavove o dolje navedenim tvrdnjama. Stav iskazujete zaokruživanjem samo jednog od ponuđenih odgovora: 1- u potpunosti se ne slažem; 2- uglavnom se ne slažem; 3- Niti se slažem, niti se ne slažem; 4- uglavnom se slažem; 5- slažem se u potpunosti; 0 – ne znam

a) Prije kupovine finansijskog proizvoda na mreži provjerim da li je provajder reguliran u mojoj zemlji	1	2	3	4	5	0
b) Javno dijelim informacije o svojim ličnim finansijama na internetu (npr. na društvenim mrežama)	1	2	3	4	5	0
c) Lozinke i PIN-ove svog bankovnog računa dijelim sa svojim bliskim prijateljima	1	2	3	4	5	0
d) Redovno mijenjam lozinke na web stranicama koje koristim za online kupovinu i lične finansije	1	2	3	4	5	0
e) Mislim da je bezbjedno kupovati na mreži koristeći javne Wi-Fi mreže (npr. u kafićima, aerodromima, tržnim centrima)	1	2	3	4	5	0
f) Važno je obratiti pažnju na sigurnost web stranice prije nego što izvršite online transakciju (npr. https stranice, sigurnosni logotip ili certifikat)	1	2	3	4	5	0
g) Mislim da nije važno čitati uslove kada kupujete nešto preko interneta	1	2	3	4	5	0

44. Zaokružite da li su sljedeće tvrdnje tačne ili netačne:

a) Digitalni finansijski ugovor ima istu pravnu valjanost kao ugovor u papirnoj formi	TAČNO	NETAČNO	NE ZNAM
b) Lični podaci koje javno dijelim na mreži mogu se koristiti za ciljanje na mene personaliziranim komercijalnim ili finansijskim ponudama	TAČNO	NETAČNO	NE ZNAM
c) Kriptovalute su isto zakonsko sredstvo plaćanja kao novčanice i kovanice	TAČNO	NETAČNO	NE ZNAM

45. Zaokružite da li su sljedeće tvrdnje tačne ili netačne:

- Samo punoljetne osobe mogu koristiti usluge online bankarstva.
- Bitcoin je novac koji možete koristiti za plaćanje online.
- Bio sam žrtva finansijske prevare u zadnjih 36 mjeseci.

46. Označite u pripadajuće polje ukoliko trenutno imate (lično ili zajedno s nekim drugim) i/ili ukoliko ste u posljednje dvije godine imali (lično ili zajedno s nekim drugim) i/ili ako ste čuli za neki od dolje navedenih finansijskih proizvoda, bez obzira na to da li ih još koristite ili ne?

Naziv finansijskog proizvoda	a) imam	b) imao/la sam	c) čuo/la sam	c) nisam čuo/la
a) Investicijski račun u nekom fondu				
b) Bankovni kredit s obezbjeđenjem u imovini				
c) Nenamjenski bankovni kredit				
d) Kreditna kartica				

e) Tekući račun				
f) Štedni račun				
g) Mikrofinansijski kredit				
h) Osiguranje imovine (npr. auto, kuća, stan...)				
i) Osiguranje života				
j) Dionice i udjeli				
k) Obveznice				
l) Kriptovalute				

47. Ako ste u posljednje dvije godine koristili bilo koji od proizvoda iz prethodnog pitanja, na koji način ste donijeli odluku o izboru? (odaberite jedan odgovor)

- a) Razmotrio više opcija iz različitih kompanija prije donešenja odluke
- b) Razmotrio više opcija iz jedne kompanije
- c) Nisam razmatrao druge opcije uopće
- d) Tražio sam ali drugih opcija nije bilo
- e) Nisam koristio

48. Za koji od ovih izvora informacija smatrate da je značajno uticao na vašu odluku o izboru finansijskog proizvoda? (moguće je odabrati više odgovora)

- a) Specijalistička poređenja proizvoda ili vodič za najbolju kupovinu (kao što su stručni časopisi)
- b) Web stranica za poređenje cijena
- c) Preporuka nezavisnog finansijskog savjetnika
- d) Informacije iz oglasa ili brošure o ovom specifičnom proizvodu
- e) Preporuka prijatelja, porodice ili poznanika
- f) Preporuka ljudi koje ne poznajete (kao što su društveni mediji ili „influenceri“)
- g) Informacije koje pruža osoblje dobavljača finansijskih proizvoda (lično, online ili telefonom)
- h) Neka druga vrsta informacija

49. Da li ste informacije o novcu, potrošnji, štednji, bankarstvu, investicijama i drugim finansijskim pojmovima dobili iz slijedećih izvora? Stav iskazujete zaokruživanjem samo jednog od ponuđenih odgovora: 1- nikad; 2- skoro nikad; 3- ponekad; 4- skoro uvijek; 5- uvijek; 0 – nisam dobio/la navedene informacije iz datog izvora.

a) Roditelji/staratelji	1	2	3	4	5	0
b) Nastavnici/profesori	1	2	3	4	5	0
c) Prijatelji	1	2	3	4	5	0
d) TV ili radio	1	2	3	4	5	0
e) Časopisi	1	2	3	4	5	0
f) Internet (pretraživanje weba)	1	2	3	4	5	0
g) Facebook	1	2	3	4	5	0
h) Instagram	1	2	3	4	5	0
i) Twitter	1	2	3	4	5	0

j) LinkedIn	1	2	3	4	5	0
k) TikTok	1	2	3	4	5	0

50. Označite koliko se slažete s slijedećim tvrdnjama. Stav iskazujete zaokruživanjem samo jednog od ponuđenih odgovora: 1- u potpunosti se ne slažem; 2- uglavnom se ne slažem; 3- Niti se slažem, niti se ne slažem; 4- uglavnom se slažem; 5- slažem se u potpunosti.

a) Moji roditelji/staratelji su razgovarali sa mnom o porodičnim finansijama.	1	2	3	4	5
b) Moji roditelji/staratelji su mi pričali o važnosti štednje.	1	2	3	4	5
c) Moji roditelji/staratelji su me naučili kako da budem pametan potrošač.	1	2	3	4	5
d) Moji roditelji/staratelji su me naučili kako da koristim mogućnosti kreditnih kartica.	1	2	3	4	5
e) Moji roditelji/staratelji i ja smo razgovarali o tome kako dobiti dobru ocjenu kreditne sposobnosti.	1	2	3	4	5
f) Moji roditelji/staratelji su razgovarali sa mnom o tome kako da finansiram školarinu i troškove na univerzitetu/fakultetu.	1	2	3	4	5
g) Donosim finansijske odluke na osnovu onoga što su moji roditelji/staratelji uradili u sličnoj situaciji.	1	2	3	4	5
h) U finansijskom upravljanju, gledam na svoje roditelje/staratelje kao svoje uzore.	1	2	3	4	5

Prilog 2. SPSS outputi

Tests of Normality

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Fin. ponašanje	,135	443	,000	,945	443	,000
Fin. stavovi	,140	443	,000	,949	443	,000
Fin. znanje	,165	443	,000	,926	443	,000
Fin. pismenost	,050	443	,009	,987	443	,001

a. Lilliefors Significance Correction

Tests of Normality

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Fin. pismenost	,050	443	,009	,987	443	,001
RODITELJSKI UTICAJ	,406	443	,000	,660	443	,000

a. Lilliefors Significance Correction

Tests of Normality

Predmet iz finansija		Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
		Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Fin. pismenost	Da	,074	206	,008	,983	206	,015
	Ne	,053	237	,200*	,985	237	,016

*. This is a lower bound of the true significance.

a. Lilliefors Significance Correction

Tests of Normality

Spol:		Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
		Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Fin. pismenost	Muški	,091	147	,005	,967	147	,001
	Ženski	,041	296	,200*	,990	296	,047

*. This is a lower bound of the true significance.

a. Lilliefors Significance Correction

Tests of Normality

Da li ste zaposleni?		Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
		Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Fin. pismenost	Da	,072	134	,086	,968	134	,003
	Ne	,042	309	,200*	,991	309	,058

*. This is a lower bound of the true significance.

a. Lilliefors Significance Correction

Correlations

			Financial knowledge2	Financial attitudes2	Financial behavior2	Financial literacy	Samoocjena FK	RODITELJSKI UTICAJ
Spearman's rho	Financial knowledge2	Correlation Coefficient	1,000	,104*	,190**	,683**	,264**	,154**
		Sig. (2-tailed)	.	,029	,000	,000	,000	,001
		N	443	443	443	443	443	443
	Financial attitudes2	Correlation Coefficient	,104*	1,000	,103*	,454**	,059	-,015
		Sig. (2-tailed)	,029	.	,030	,000	,214	,746
		N	443	443	443	443	443	443
	Financial behavior2	Correlation Coefficient	,190**	,103*	1,000	,746**	,233**	,467**
		Sig. (2-tailed)	,000	,030	.	,000	,000	,000
		N	443	443	443	443	443	443
	Financial literacy	Correlation Coefficient	,683**	,454**	,746**	1,000	,309**	,365**
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	.	,000	,000
		N	443	443	443	443	443	443
	Samoocjena FK	Correlation Coefficient	,264**	,059	,233**	,309**	1,000	,138**
		Sig. (2-tailed)	,000	,214	,000	,000	.	,004
		N	443	443	443	443	443	443
	RODITELJSKI UTICAJ	Correlation Coefficient	,154**	-,015	,467**	,365**	,138**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,001	,746	,000	,000	,004	.
		N	443	443	443	443	443	443

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Hypothesis Test Summary

	Null Hypothesis	Test	Sig.	Decision
1	The distribution of Financial knowledge2 is the same across categories of Da li ste zaposleni?.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,000	Reject the null hypothesis.
2	The distribution of Financial attitudes2 is the same across categories of Da li ste zaposleni?.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,230	Retain the null hypothesis.
3	The distribution of Financial behavior2 is the same across categories of Da li ste zaposleni?.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,000	Reject the null hypothesis.
4	The distribution of Financial literacy is the same across categories of Da li ste zaposleni?.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,000	Reject the null hypothesis.
5	The distribution of Samoocjena FK is the same across categories of Da li ste zaposleni?.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,000	Reject the null hypothesis.

Asymptotic significances are displayed. The significance level is ,050.

Hypothesis Test Summary

	Null Hypothesis	Test	Sig.	Decision
1	The distribution of Financial knowledge2 is the same across categories of Spol:.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,000	Reject the null hypothesis.
2	The distribution of Financial attitudes2 is the same across categories of Spol:.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,532	Retain the null hypothesis.
3	The distribution of Financial behavior2 is the same across categories of Spol:.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,006	Reject the null hypothesis.
4	The distribution of Financial literacy is the same across categories of Spol:.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,000	Reject the null hypothesis.
5	The distribution of Samoocjena FK is the same across categories of Spol:.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,000	Reject the null hypothesis.

Asymptotic significances are displayed. The significance level is ,050.

Spol: = Muški

Hypothesis Test Summary

	Null Hypothesis	Test	Sig.	Decision
1	The distribution of Financial knowledge2 is the same across categories of SFK.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,010	Reject the null hypothesis.
2	The distribution of Financial attitudes2 is the same across categories of SFK.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,939	Retain the null hypothesis.
3	The distribution of Financial behavior2 is the same across categories of SFK.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,002	Reject the null hypothesis.
4	The distribution of Financial literacy is the same across categories of SFK.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,001	Reject the null hypothesis.
5	The distribution of Samoocjena FK is the same across categories of SFK.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,000	Reject the null hypothesis.

Asymptotic significances are displayed. The significance level is ,050.

Spol: = Ženski

Hypothesis Test Summary

	Null Hypothesis	Test	Sig.	Decision
1	The distribution of Financial knowledge2 is the same across categories of SFK.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,000	Reject the null hypothesis.
2	The distribution of Financial attitudes2 is the same across categories of SFK.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,643	Retain the null hypothesis.
3	The distribution of Financial behavior2 is the same across categories of SFK.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,020	Reject the null hypothesis.
4	The distribution of Financial literacy is the same across categories of SFK.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,000	Reject the null hypothesis.
5	The distribution of Samoocjena FK is the same across categories of SFK.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,000	Reject the null hypothesis.

Asymptotic significances are displayed. The significance level is ,050.